

EÖTVÖS KÁROLY
AKI ÖRÖKKÉ BUJDOSOTT

A SZÖVEGET MAKAI JUDIT GONDOZTA

TARTALOM

MAGYARORSZÁGBAN

MENEKÜLÉS A SZÁVÁN KERESZTÜL - KÉT BUJDOSÓ NYOMTALANUL ELVÉSZ - HENRI A VÁRMEGYÉKBEN - A VEPERDI BÍRÓ - A LAKOMPAKI ÚRISZÉK - KIK ÉLNEK MÉG, AKIK LÁTTÁK A BUJDOSÓT?

HADIFOGLYOK-BÁNYARABOK

A NAGY CSÁSZÁRT GYALÁZNI NEM ENGEDIK - MEGFOJTJÁK AZ OROSZ TÁBORNOKOT - HETVEN FRANCIA MEGHAL, A TÖBBIT ELVISZIK AZ URÁLI BÁNYÁKBA - PETRO-PAVLOVSZKBAN

SZÖKÉS AZ URÁLBÓL

A KATONAI KORMÁNYZÓ GAZDASSZONYA - ÚTLEVELET KAPNAK - VERHOTURJÉBEN ÉS IRBITBEN - A DALMATOVÓI JÓLELKŰ BARÁT - A KARAVÁNOK - A SÓS PUSZTÁKON - VÉGRE ELÉRIK, AKIK ELÉRIK, ORENBURGOT

ORENBURGBAN

A HADZSI - A SZENT MIKLÓS-KOLOSTOR - A DOLOGHÁZ ÉS SZÍVTELEN IGAZGATÓJA - DULEMBA RÉSZVÉTTTEL VAN - GYEMIDOV HERCEG - A SZABADULÁS

A GAZ KALMÜK

A FRANCIAK KÉT CSAPATRA OSZLANAK - AZ EGYIK CSAPAT LENGYELORSZÁG FELÉ MENEKÜL - ENNEK NYOMA VÉSZ - A KALMÜK HAJÓSGAZDA - ÉJJEL MEGROHANJÁK A FRANCIAKAT - KITESZIK ŐKET A PUSZTA SZIGETRE - A HALÁL RÉVÉN

A SZIGETEKEN

A HALÁLBÓL MOST MEGMENEKÜLNEK - A TEKNŐSBÉKA - A BETEGEK SZIGETE - HOLT-TESTEK A PUSZTA SZIGETEN - A KALMÜK CSIKÓS - TŰZÜK IS VAN, HAJLÉKUK IS VAN - A TUTAJON VÍZRE SZÁLLNAK

ÁZSIAI MŰHELYBEN

UTASOKKAL TALÁLKOZNAK - A KIRDAI BALESET - A JENOTAJEVKAI FOGSÁG - A KALMÜK CSIKÓS MEGINT SEGÍT - BALÁN URASÁG - VALAHÁRA JÓL ÉRZIK MAGUKAT - ÚJRA FÖLTÁMAD A VÁGY: MEGLÁTNI FRANCIAORSZÁGOT - HIÁBA!

ÚJABB BUJDOSÁS

MUSSZA NUKHÁR BEJ - EGY FRANCIA MEGNŐSÜL, ÉS ÁZSIÁBAN MARAD - MEGALKUVÁS A CSERKESZEKKEL - A SÓS PUSZTÁKON - VALAHÁRA A TENGERHEZ ÉRNEK - KARASZOR BÉG - MEGINT CSAK RABSZOLGÁKKÁ VÁLNAK

A TENGEREN

A RABSZOLGA-KERESKEDŐ-HAJÓ SZEMÉLYZETE - SZANATOGLU, AZ ÖRMÉNY - KARASZOR BÉG DŰHÖS A FRANCIAKRA - LEHETETLEN A SZABADULÁS - TRAPEZUNTBA ÉRNEK

AZ ÖRMÉNY CSELSZÖVÉNYE

KARASZOR BÉG PALOTÁI - SZANATOGLU MEGCSALJA A FRANCIAKAT - A FRANCIAK NEM TUDJÁK, MIT CSINÁLNAK - A MOLLAH ÉS A MÜDERRISZ - AZ IRTÓZTATÓ ÉJSZAKA - AZ ÖRMÉNYT MEGÖLIK - NÉGY FRANCIA IS MEGHAL

A RABSZOLGA-KERESKEDŐ HÁREMÉBEN

A FRANCIAK MOHAMED HITÉRE TÉRNEK - AZ EUNUCHOK - BÜLBÜL BABA - A KÉT CSERKESZ TESTVÉR - FÉRFI LOPÓDZIK A HÁREMBE - A FRANCIAKAT ELVISZIK KONSTANTINÁPOLYBA

A TÖRÖK SZULTÁN HÁREMÉBEN

A SZTAMBULI RABSZOLGAVÁSÁR - HÁROM FRANCIA EGYÜTT MARAD, A TÖBBINEK NYOMA VÉSZ - KAMERIJE SZULTÁNA - A HÁREMI ÉLET

A TÖRÖK SZULTÁN MEGHAL

ÚJABB AGGODALMAK - A JÓ SZULTÁNA MEGBUKIK - GÜLNÁR SZULTÁNA - A HÁROM FRANCIA EGYÜTT MARAD MOST IS - KIRÁNDULÁS KIS-ÁZSIÁBA - A FRANCIÁK MEGSZÖKNEK

A BUJDOSÁS VÉGE

A DARDANELLÁK PARTJAIN ÁZSIÁBAN ÉS EURÓPÁBAN - A BUJDOSÓK A KERESZTYÉNEK KÖZT IS SZERENCSETLENEK - A MAGYAR BÍRÓSÁG MEGMENTI AZ UTOLSÓ FRANCIÁT

MAGYARORSZÁGBAN

MENEKÜLÉS A SZÁVÁN KERESZTÜL
KÉT BUJDOSÓ NYOMTALANUL ELVÉSZ
HENRI A VÁRMEGYÉKBEN
A VEPERDI BÍRÓ
A LAKOMPAKI ÚRISZÉK
KIK ÉLNEK MÉG, AKIK LÁTTÁK A BUJDOSÓT?

AZ 1843-dik évi szeptember hónap egyik napján - meleg, csaknem nyári napon - három koldus ballagott a gradačaci úton Kučevo felé Boszniában.

Mindhárom öreg, rokkant férfiú. Bajuszuk és szakálluk ős, arcuk tele redővel, termetük előrehajlott - éhségnek, szomjnak, fáradtság, éveknek s tán sok szenvedésnek súlya alatt meggörnyedve. Ruhájuk szenny és foszlány, lábbelijük nincs, törökös nadrágjuk egykor kék, övük egykor sárga s mellényük egykor fehér lehetett. Fejük piszkos kendővel turbán módjára van bekötve. Fegyverük nincs, kezükben bot.

Francia nyelven beszélnek maguk között, keverve szláv és török szavakkal. Ha valamely török jön velük szemközt: azt török nyelven s keleti taglejtéssel üdvözlök. Különben szótlank igen gyakran egymás közt is.

A nap nyugvóra szállt, mire beérnek Kučevóba. Itt gondosan kérdezősködnek a *hanok*¹ után, betekintenek háromba is, s végre megtelepednek a harmadikban. Ez a Szávára néz, s egy utcának vagy inkább marhacsapásnak a közepén fekszik. Roskatag faépület, rozzant falakkal és tetővel.

Mellette nyitott félszer falábakon, foszladozó nád- és gallytető alatt. Itt telepednek le mind a hárman. Leülnek a porba és szemébe.

Van ott egypár ökrös szekér is, szegény bosnyákok fogata. Néhány bosnyák is ott guggol és hentereg, eteti ökreit, dohányoz és beszélget valamennyi. A három koldus csakhamar megérti a beszélgetésből, hogy a bosnyákok egy távoli faluból a katonaság számára szállítottak valamit Kučevóba, mégpedig kényszerfuvarképpen.

A koldusok közül egyik feláll, odamegy a bosnyákok közé, s romlott szerb nyelven kérdi őket, miként lehetne átmenni a Száván. E kérdésre egyik sem tud felelni.

A koldus erre a hanba megy, s visszajövén társainak azt mondja, hogy a Száván nem lehet átmenni, a révet katonák kezelik, mert a bosnyákok szökdösnek, nekik pedig se útlevelük, se pénzük az örök megvesztegetésére.

Két társa nagyot sóhajt, de fektéből nem kel föl egyik sem. Sőt a harmadik is melléjük fekszik. Éjfél felé, mikor a bosnyákok s a hanbeliek már mind mélyen aludtak, s mikor a három koldus megette az övéből elővett kukoricapogácsát, felállt mind a három, zajtalanul lement a folyó partjára, s a folyó mentében, vigyázva ballagott lefelé.

Tovább ballagtak már egy óránál, s a várost messzire elhagyták, midőn a folyó nádas partján egy helyütt egy csónakot kikötve s a csónak előtt a bozótot letaposva találták.

Egyik fölment a partra, körülnézett, nem látott senkit, nem vett észre semmi gyanúsat, s aztán visszament társaihoz, intett nekik, mindhárman beleültek a csónakba, eloldozták a köteleket, s befelé iparkodtak a tiszta vízre.

¹ *han* - török vendégfogadó; karavánszeráj

Zaj nélkül nem teheték. A víz loccsanásának hangjára fölébredt valaki a parton, s erős, durva hangon törökül is, szlávul is kiabált a menekvők után, kiket nyilván tolvajoknak tartott.

A zajra három lovas *zapti*² ugratott oda valahonnan, s midőn a fényes holdvilágnál a menekvőket a bozótban belül meglátták, mind a három a menekvőkre lövöldözött.

Ezek siettek a bozót árnyékába húzódni, azonban sikertelenül, mert a víz lefelé sodorta csónakjukat, a bozót pedig nemsokára egészen megszűnt.

A veszedelem így vagy amúgy bizonyos volt. Az egyik menekvő, midőn a bozótot eltűnni látta, egész határozottsággal mondá társainak: „Evezzünk a víz közepére!”

Megkísértették. A golyók újra mellettük füttyöltek el. Kétségtelen volt, hogy mielőtt a túlsó partra átjuthatnának, mindannyian le lesznek lövöldözve. Gyorsan kellett határozniok.

Néhány szót szóltak egymás között, s azzal mind a három kiugrott a csónakból a vízbe. Az első belekapaszkodott a csónak kötelébe, a második megkapta az elsőnek, a harmadik pedig a másodiknak a lábát. Így ringatta őket a folyó lefelé, a csónak mind a hármat megmentette az elmerüléstől. Még néhányat lőttek utánuk, de bizonytalanba, mert csak fejük állván ki a vízből, többé céltáblául nem szolgálhattak a homály és a távolság miatt.

Egyszer az, aki a csónak kötelét fogta, érezte, hogy lábát eleresztette társa. Visszanézett, s társait bukdácsolni látta. Kiáltott nekik, de azok nem feleltek. Észrevette azonban, hogy a vízszínen a messzeségből egy csónak sebesen közelít felé. Ő is elereszté tehát a kötelet, s egész erővel sietett kifelé úszni a túlsó partra. Szerencséje volt ez ötlet, mert az üldöző csak a csónakot tartván szeme előtt, mellette észrevétlenül evezett el. Végre utolsó erejének megfeszítésével partot ért.

Kevés pihenés után a partnak vizes fövényén felült, mert a felálláshoz nem volt ereje. Merőn nézett széjjel, s kereste társait. Midőn már az üldöző csónak elmerült szemei előtt, egész erővel kiáltá:

- Jean, Jean, Charles, Charles!

Hangja gyöngye volt, és alig hallatszott százlépésnyire; mégis sokáig kiabált. De eredménytelenül. Társai nyilván a vízben lelték halálukat. Azonban még nem mondott le minden reményről.

Nagy nehezen felállt. Felvászorgott a partra. Itt már törökök és bosnyákok ellen mentve érezte magát. A parton kaszáló volt, s apró petrencékben feküdt a széna. Egy petrencében lyukat vájt, s vizes rongyaival és didergő tagjaival oda bújt el. Legalább meleget talált ott.

Ismét kiment a partra, s ismét kiáltozta francia nyelven társait. Hiába. Az öregember könnyei előtörtek.

- Istenem - sóhajtá -, harminc év óta üldöztek, de legalább voltak társaim, most már azok sincsenek!

Sírt, és hangosan fuldokolva zokogott.

Újra visszament a szénanyaláshoz. Hajnalodni kezdett, a hajnali szellő és hidegség átjárta tagjait. Elbújt a széna közé. A kimerültség álmot hozott szemére. Álma hosszú volt, s dél lett, mire fölébredt. A nap már melegen sütött, a hajnali hidegségnek nyoma sem volt, s rongyai teljesen megszáradtak.

² *zapti* - járőr (őrség)

Erdős-dombos vidék feküdt a folyamparton. Fölment egy domb tetejére, s messze dél-nyugatnak, túl a Száván látta Kučevo karcsú minaretjeit. Ez volt tájékozódásának egyetlen biztos pontja. Különben egyáltalán nem tudta, hova vetődött.

Arcán mély gond és szomorúság váltakozott. Körülnézvén a tájat, lement a folyó partjára. Lábnyomairól megtalálta a helyet, ahol kiúszott és kigázolt. Innen a folyam partján fölfelé ballagott lassan, meg-megállva s a két part fáit és bozótjait nézegetve. Azt a távolságot akarta megmérni, amennyire őt a víz lesodorta, míg partot érhetett. És azt a helyet akarta megtalálni, hol két társa a vízben tőle elszakadt.

Egy helyütt sokáig álldogált, andalgó szemét vissza-visszavezetvén a folyó bizonyos helyére. Valószínűleg itt vált el társaitól. Innen lefelé indult, mindenütt a part mentében, hátha megtalálná társait vagy csak nyomukat is. Semmi nyomra sem akadt. Továbbment egy mérföldnél, vizsgálódott szüntelen, de eredménytelenül.

A nap hanyatlani kezdett. Éhséget érzett és kimerültséget. Ott hagyta a partot, feljött a dombokra, szekércsapásokat talált, s emberek után keresgélt.

Emberrel nem találkozott. Sem kutyaugatást, sem harangszót nem hallott. Nyilván messze lehetett a lakott helytől. De szilvásokat talált a dombok oldalán és völgyeiben. Imitt-amott néhány félvad és félszelíd szőlőtöt. A szilva is, a szőlő is érőfélben volt már, s a menekvő koldus gyümölccsel verte el éhét.

Éjjeli tanyája ismét a szénapetrencze volt. Másnap kora reggel fölébredett, s nem habozva többé, egy szekércsapás nyomán ment oda, hova az vezette. Rég elmúlt dél, mire egy kisedd szegény faluba érhetett a Száva partján. Kérdésére a falut Samacnak nevezték.

Itt tudta meg bizonyosan, hogy most már kívül van Törökországon. Mikor azt kérdezte: micsoda országban van, azt felelék: ez a Bródi-regiment. Ilyen országnak sohasem hallotta hírét, de megnyugodott benne. Szegény határőrök felvilágosították, hogy tőlük messze van Horvátország, azon túl Magyarország, azon túl Bécs, ott lakik a császár.

Bizonyos volt, hogy a koldus francia, mert anyanyelve francia volt; mind a török, mind a szláv nyelvet csak törte, sőt németül is keveset tudott. Annál csodálatosabb volt, hogy miként keveredhetett e vidékre egy francia, s miként bámulhatott ő, midőn előtte Horvátországról és Magyarországról beszéltek. Világosan látszott arcán, hogy a két országnak most hallotta hírét először. De a jámbor határőr nem kérdezte az ő kilétét - mit is kérdezősködött volna tüvel-hegygel oly nyomorult koldus után?

De a koldus, mikor Bécset említették előtte, szemfüllé vált. Kérdezte, merre juthatna ő legközelebb Bécsbe. Ezt nem tudták neki megmondani, hanem utasították, kérdezze meg a kapitánytól, aki itt és itt van, az majd megmondja.

A koldusnak azonban nem volt kedve elmenni a kapitányhoz. Ehelyett azt kérdezte, hogy a Szávának hol van vége, s mibe szakad. Mondták neki, hogy annak vége nagyon messze van, s hogy a Dunába szakad.

- Duna!

E szó fölött újra sokáig gondolkodott a koldus.

- Az a Duna - kérdezé - mely Németországban folyik?

Erre megint nem tudtak felelni, megint a kapitányhoz utasították.

Újra gondolkodott. Homlokát ráncolá, szemöldeit összevoná, mintha emlékezőtehetségét akarná megerőltetni. Végre megnyugodni látszott abban a gondolatban, hogy bizonyosan ez a Duna az, amely Németországon folyik keresztül.

Azt kérdezé most: merre érhetne ő leghamarább a Dunához. Utasították Vinkovci felé, megmutatták az odavezető utat, s kioktatták, hogy ott miként kérdezze a továbbvezető utat. Egyúttal adtak neki gyümölcsöt, kukoricakenyeret s éjjeli szállást.

Másnap elindult Vinkovci felé. Gyalog, mezítláb, rongyosan, bottal kezében, fáradtan ballagott napról napra. Senki útját nem állotta, senki rossz szóval nem bántotta, senki tőle útlevelet, igazolványt nem kért, sehol vele semmit nem fizettettek; igaz, hogy pénze nem is lett volna rá. Kéregetett, mint a valóságos koldus, s gyümölccsel, kenyérrel, ételmaradékkal, néhol egy-egy krajcárral ellátták könyörületesen.

Vinkovcin Vukovár felé utasították. Vukovárról betévedezett Baranya vármegyébe. Már egy hétig járt Baranyában faluról falura, mikor megtudta, hogy Magyarországon van, s mikor már sem a francia, sem a török, sem a szláv nyelvnek nem vette semmi hasznát. Előszedte tehát töredezett német nyelvbéli tudományát, s ezzel tengődött napról napra.

A következő évet Tolna vármegyében s többnyire Szekszárdon töltötte. Itt-ott szolgálatba is állott több-kevesebb ideig, hogy magának tisztességes ruhát szerezhesen. Lassankint néhány szót beszélni magyarul is megtanult.

Egykor egy uraságnál, akit ő Derrynek nevezett, azonban valószínűleg Döry volt, akarata ellenére két hónapig tartózkodott, miután nem eresztették el, noha semmi dolgot nem bíztak rá, hanem csak etették-itatták, mintha meg akarták volna hizlalni. Minden kötelessége abból állott, hogy az uraságokat az ő török élményeivel mulattatta, amelyekből azonban el nem hittek egy szót sem. Egy helyütt a barátok is egy hétig tartogatták a kolostorban.

1845-ben Fehér és Veszprém vármegyékben utazgatott. Pápán gróf Esterházy Károly szolgálatában megmaradhatott volna állandóan, de ő csak Bécsbe akart jutni mindenáron. Semmiféle rábeszélés a tervről őt lemondásra bírni nem volt képes.

Ifjúságáról, élményeiről nemigen szeretett beszélni. Francia születésűnek, szibériai orosz fogolynak, konstantinápolyi eunuchnak, háremi szökevénynek mondotta magát, de se nem hallgattak rá, se nem hittek neki. Jámbor, szédelgő német vándorló legénynek tartották mindenütt. Vezetékneve nem jutott tudomásukra, keresztnevét Henrinek mondotta franciásan.

Végre az 1846-dik év elején Győrön keresztül Sopronba érkezett. Ruhája ismét kopott és szennyes volt, noha most már nem rongyokból állott. Ami kis pénzecskét itt-amott szerzett, Győrben fölemészté betegsége. Ismét kéregetésből éledélt; s ismét koldus módjára gyalogszerrel utazgatott. De Sopronból most már fokozódott vággyal törekedett Bécsbe jutni.

Februárban, kegyetlen hideg téli napon érkezett Veperdre, egy kis német faluba Sopron megyében.

Át volt fázva keményen. Öregség, ruhátlanság, hideg és nélkülözés miatt dideregtek tagjai. Átmelegedni bement a falu korcsmájába.

A falu bírása, jókedvű, kedélyes német paraszt, ott iddógált és beszélgetett a korcsmában. A jövevényt szegény, kiéhezett vándorló legénynek tartotta, s elkezdte őt faggatni neve, születése, eredete, mestersége, vagyona és utazási célja felől.

Henri felelgetett a kérdésekre, s röviden elmondá, hogy ő francia, most jön török rabságból, s hazakészül Franciaországba, hanem előbb Bécsbe akar menni mindenáron.

- Aztán van-e útleveled? - kérdezte tőle a községbíró.

- Nincs, de nem is kell - mondá Henri -, két év óta vagyok már Magyarországon, sohasem kértek tőlem.

- Az megint más, hanem Ausztriába a lineán át nem lehet menni útlevel nélkül, ott elfognak, és megint visszaadnak a török kezébe.

Egy percre megrezzent Henri, de aztán elmosolyodott.

- Nem lehet az, de majd valahogy elintézem.

Nem beszélt többet a dologról, hanem mulattatta a bírót másként. A bírónak megtetszett a szegény öreg, s ellátta őt borral és ennivalóval, egész szívességgel.

A következő napon továbbment Henri Kabold felé. Itt akart átmenni a határon.

A határon vámhivatal állott, s osztrák pénzügyőrök és csendőrök vigyáztak az átmenőkre.

Henri nem akart vagy nem mert utazási szándékával rögtön előállani, hanem nagy figyelemmel leste, mi történik azokkal, akik Ausztriába átmenni akarnak. Bizony jól látta azt, hogy mindenkinek meg kell állnia, batyuját vagy kocsiterhét megmutatni s valami útlevelet vagy igazolványt felmutatni.

A vámon nem mert jelentkezni. Visszatért Kaboldra, s egy korcsmában kérdezősködött, miként lehetne neki útlevel nélkül Bécsbe jutni. A kérdésre nem kapott megnyugtató választ. Sőt, amikor kiejtette száján, hogy ő szökevény, menten ráijesztettek, hogy Ausztriában bizonyosan elfogják, s visszakísérik oda, ahonnan elszökött.

Aggodalma leírhatatlan volt. Majdnem kétségbeesés fogta el a szerencsétlen öregembert arra a gondolatra, hogy ő, íme, itt van Bécshez közel, és oda be nem juthat, sőt attól kell tartania, hogy mint szökevényt kiadják a töröknek.

Egy jó ötlete támadt. A veperdi bíró jó ember, az majd segít őrajta.

Visszaindult tehát Veperdre, s másnap oda hóban, hidegben, zivatarban megérkezett.

A veperdi bíró nevetve fogadta az öreg bujdosót.

- No, atyafi, ugye megmondtam, hogy nem tudsz átmenni a határon?

- Megmondtá, bíró úr, és úgy is lett, nem mertem megpróbálni, hogy útlevel nélkül átsurranjak a határon.

- Nem is lett volna tanácsos, de hát mármost mibe fogsz?

- Éppen azért jöttem vissza bíró úrhoz, hogy engem megsegítsen. Lássá, bíró úr, én öregember vagyok, húszéves koromban elszakadtam Franciaországból, azóta nem láttam szülőföldemet, nem is hallottam róla. Rabbá tettek a muszkák, azoktól elszöktem; rabbá tettek a törökök, azoktól is elmenekültem. Itt, Magyarországon ugyan meg tudnék élni koldus módra, de ha már oly közel vagyok Franciaországhoz, szeretnék hazamenni, hogy ott haljak meg, ott temessenek el, ahol születtem. De se pénzem, se útlevelem. Ha Bécsben a francia követséghez juthatnék, s ott sorsomat elmondanám, visszaszállítanának hazámba könnyűszerrel. Bíró úr, maga jó ember, én úr voltam fiatalkoromban, most koldus vagyok, segítsen rajtam, hogy Bécsbe juthassak anélkül, hogy megint elfognának. Öreg vagyok már, se jót, se rosszat nem tehetek, az Isten meg fogja érte segíteni.

- No, atyafi, én ugyan most sem hiszem, hogy francia vagy - szólt a veperdi bíró, kinek megeseett szíve a szerencsétlen öreg sorsán -, hanem te lássad a magad dolgát, én segítek rajtad, ha tanácsomat elfogadod.

- Elfogadom, ha rosszabbul nem leszek tőle.

- Persze hogy nem, majd magad is beláthatod. A tanácsom pedig ebből áll: maradj itt, Veperden egy pár napig, majd én ellátlak étellel-itallal, meleg szobával. Egy pár nap múlva összeül az úriszék Lakompakon, ott lesznek a megyei urak és a kegyelmes herceg főemberei. Én téged megkötöztetlek, mint afféle csavargó embert, akinek se országa, se hazája. Aztán odakísértetlek az úriszék elé mint csavargót, s elmegyek veled úgy véletlenül magam is. Ott majd kihallgat a szolgabíró vagy az esküdt úr. Jó ember mind a kettő. Ott beszéld el sorsodat. A megyei urak nem rossz emberek. Ha igazságban nem találják: kapsz huszonöt botot, aztán elkergetnek; ha pedig igazságban találják: akkor az uraság költségén elkísértetnek Bécsbe a francia követhoz; ha pedig megeseik rajtad a szívük, még borraivalót is adnak.

- Mi az az úriszék? Az a járási bíróság vagy a polícia?

- Látszik, hogy számár vagy; ott ítéel a vármegye meg a kegyelmes herceg a szegény ember bajában, nincs minálunk polícia, az csak Ausztriában van.

- Tehát bíróság, de hát akkor nincsen annak hatalma ahhoz, hogy engem Bécsbe kísértessen a francia követhoz!

- Atyafi, a vármegye urainak meg a kegyelmes hercegnek mindenre van hatalmuk, ha akarják. Egyébiránt ez csak az én tanácsom, ha tetszik a szó: én segítek rajtad.

Sokáig gondolkodott az öreg, és sokszor nézegetett a veperdi bíró szeme közété. Rosszindulatot nem fedezett föl e szemekben, s aztán elgondolta, hogy a legrosszabb esetben mindig megmaradhat Magyarországon szegény, hazátlan koldusnak. Elfogadta a veperdi bíró tanácsát.

Lakompakon február végén csakugyan összeült az úriszék. Elnöke volt Badicz Endre Sopron megyei földbirtokos s öreg táblabíró. Az uraság részéről Szemerey Sándor, herceg Esterházy Pálnak uradalmi *főfiskusa* és Seicz *vicefiskus*³ voltak jelen. Ezek ma már mind nem élnek, hanem él még Nagy Imre legfőbb ítéelőszéki kúriai bíró, ki akkor Szemerey Sándornak *patvaristája*⁴ volt, s mint ilyen, valószínűleg jelen volt az úriszéki tárgyalásokon, és bizonyára emlékszik még a szegény franciának, az örökös bujdosónak szívrázó, szomorú élettörténetére. Élnek még Lendvay József és Töttössy Mihály öreg barátaim. Amaz Sopron megyei, mihályi származás, most nyugalmazott táblabíró, s akkor *kancellista*⁵ a főszolgabíróságnál. Emez Veszprém megyei birtokos, de 1846-ban Sopron megye főszolgabírója. Mindkettő jelen volt az úriszéken.

Nekem Lendvay József beszéelte el az esetet.

A veperdi bíró megtette, amit ígért. Az öreg koldust megkötöztette, s bekísértette az úriszék elé. Bement a falubeli ügyesbajos emberekkel maga is, és úgy véletlenül előhozta a csavargót a szolgabíró elé, hogy annak jóakaró figyelmét iránta fölgerjessze. A sor azonban nem került mindjárt a csavargóra, s ezért annak pár napot és éjszakát az uradalmi fogdában őrizet alatt kellett töltenie. Végre úgye az úriszék elé, nyilvános tárgyalásra került.

³ *főfiskus* - főügyész; *vicefiskus* - helyettes ügyész

⁴ *patvarista* - joggyakornok; ügyvédbojtár

⁵ *kancellista* - írnok, irodai alkalmazott

Az úriszék tagjai rendkívüli érdeklődéssel hallgatták meg az örökös bujdosó elbeszélését. Soha, még főbenjáró ügy miatt is úgy el nem mulasztották az ebéden és vacsorán való megjelenés pontosságát, mint amikor az öreg francia a maga élettörténetét röviden és szárazon elbeszélte.

E történetet, amint azt a jelenvoltak emlékezetükben megtartották, el fogom beszélni.

HADIFOGLYOK-BÁNYARABOK

A NAGY CSÁSZÁRT GYALÁZNI NEM ENGEDIK
MEGFOJTJÁK AZ OROSZ TÁBORNOKOT
HETVEN FRANCIA MEGHAL, A TÖBBIT ELVISZIK AZ URÁLI BÁNYÁKBA
PETROPAVLOVSZKBAN

Henri saját előadása szerint csakugyan francia volt, s 1792-ben született. Ifjúkorában besorozták a császári hadseregbe, s a nagy császárral, I. Napóleonnal mint altiszt részt vett a moszkvai téli hadjáratban.

Jó családból származott, vagyonos ifjú volt, pénzzel és ruhaneművel kellőleg el volt látva, s kiállta a szomorú visszavonulás óriási viszontagságait. Ifjúság, vaseségység s jelentékeny testi erő megóvták a fagytól és az éhhaláltól.

De nem óvhatták meg a fogságba eséstől. Valahol Lengyelországban a visszavonulás közben elfogták. Nem őt magát egyedül, hanem vele együtt körülbelül két-háromszáz legényt tisztjeikkel és altisztjeikkel. Tél volt, hideg volt, fáztak és éheztek, alig bírták ruhájukat, alig tudták emelni fegyverüket. Egypár század orosz lovasság körülfogta őket, s az a csapat, melynek hősi része volt a világ meghódításában, csaknem gyáván látszott magát megadni.

- Urak - mondá Henri a lakompaki úriszék előtt -, midőn mi Mogiljovban kissé magunkhoz jöttünk, mikor már adtak enni, s egy kissé fölmelegedtünk, akkor eszünkbe jutott, mily gyáván hagytuk elfogni magunkat. Szerettük volna izmainkat körömmel széttépni szegyenünkben. De hiába, akkor nem bírtuk el még a fegyvert sem, nemhogy verekedni tudtunk volna.

Henri nem emlékezett biztosan arra, hol fogták el őt és társait. Csak arra emlékezett, hogy néhány napi kínos gyaloglás után Mogiljovba kísérték, s ott zárták el őket a régi vár omladozó kazamatáiban.

Sebek, nélkülözés, durva bánásmód, embertelen fegyelmi büntetések miatt sokan elhaltak közülök. Mire nyár lett, alig volt életben a csapat fele. Akik életben maradtak, azokat július elején elindították Szentpétervár felé. Október lett, mire a fővárosba értek, rongyosan és mezítlábosan. Még mindig az a ruhájuk volt, amellyel Franciaország látta el őket másfél év előtt.

A városba azonban nem ily rongyosan lettek bekísérve. Délutáni idő tájban, hideg, tiszta őszi napon értek a főváros közelébe. Láthatták a leáldozó nap fényénél a büszke cári főváros csillogó tornyait, de éjszakára oda be nem mehettek. Künn kellett tölteniök az éjet a szabadban, kozákok őrizete alatt, fázva, dideregve. A következő napon ott a szabad ég alatt kaptak új ruhát, és pedig új francia császári egyenruhát. Kocsikon hozták ki Szentpétervárról. Egyúttal meg is vendégelték őket meleg étellel, hideg sós hússal, barna kenyérral s elegendő *vutkival*.⁶ Így kísértették be a fővárosba, látványul a népnek, dicsőségére a cárnak s elégtételül az orosz hadseregnek. Azért adták az új egyenruhát, hogy büszkén mondhassák el rájuk mutatva: íme, a híres kalandornak, Napóleonnak fogoly katonái!

- Meg nem mondhatom - mondá Henri -, mennyire fáj nekünk e megaláztatás. Jobb szeretttük volna, ha rongyainkat hagyják meg didergő testünkön, s ha mezítláb hurcoltatunk végig a főváros havas utcáin. De még jobban fáj, ahogy császárunkról beszéltek, mint valami csavargóról és szökevényről. Mi akkor még sem az elbai száműzetésről, sem a waterlooi csatáról nem tudtunk semmit. Mi csak azt tudtuk, hogy részt vettünk az austerlitz és jenai csatákban.

⁶ *vutki* - vodka; gabona- v. burgonyapálinka

Volt a foglyok közt egy kapitány. Bátor, önérzetes fiatalember. Midőn a foglyokat a laktanyába kísérték, egy magas rangú orosz törzstiszt, tábornok vagy afféle, szemlét tartott a foglyok fölött, s francia nyelven szólott hozzájuk. A fiatal fogoly kapitányt féktelen düh fogta el, midőn a tábornok a nagy császárt gyalázta.

- Míg barbárok beszéltek velem - szóló -, eltűrtem minden szó nélkül. Önnek, nyomorult, nem tűröm el a császár gyalázását!

E szavakkal letépte magáról a fényes egyenruhát, s odavágta a tábornok szeme közé.

- Verjétek agyon! - kiáltá tajtékzó dühvel a tábornok.

Orosz katonák ugrottak oda. Elkapták és megkötözték a kapitányt, letépték ingét, s elkezdték ütni *kancsukával*.⁷

- Nem nézhettük - folytatá Henri - ez irtózatos jelenetet. Odarohantunk pusztá kézzel a fegyveresek közé. Agyonlőttek és -szúrtak közülünk hetvenet, de a tábornokot megfojtottuk, amiért rosszul beszélt a nagy császárról.

E tény eldöntötte az életben maradottak sorsát. Mindegyik kapott száz korbácsütést, még a sebesültek is. Ezek aztán meg is haltak csaknem valamennyien. Aki e vadállati bántalmakat kiállta, azt hideg, nyirkos kazamatabörtönbe zárták el. Így húzták ki a telet. Sokan elhaltak közülök betegség és nélkülözések miatt. Gyakran a hulla napokig hevert az élők között. Henri, az öreg menekülő még most is elborzadt, amint e pokoli tanya eszébe jutott. Pedig most már öregember, akkor pedig még fiatalember volt.

Az 1816-dik év április havában kivették a foglyokat a föld alatti börtönből. Nyílt, világos, szellős helyre szállították őket, s élvezhetőbb táplálékot adtak nekik. Új ruhát is kaptak. Birkabőr kucsmát, vastag bagariacsizmát, sűrű darócból készült, ujjas köpenyeget s egy durva pakrócot.

Május hóban egy napon az örök azt parancsolták, hogy a pakrócot tekerjék össze, s egybekötve akasszák vállukra, mint ahogy a katona szokta nyáron át köpenyét vállára akasztani. Mikor ez megtörtént, nagy csapat katona fogta őket körül, s ezek fedezete mellett a foglyok kezeire lánc veretett, s a láncsal kettőnként kezüknél fogva összekötötték. Aki ellenállt, zajt ütött, tiltakozott vagy káromkodott, azt véresre verték kancsukával; egy fogolynak egyik szemét is kiütötték. Mindegyiknek mellére egy bádoglemezt akasztottak, melyre egy-egy szám volt rásajtolva. Estefelé pedig kovácsok jöttek vassal, kalapáccsal és szegekkel, s mindegyik fogoly lábára, a bagaria csizmaszáron kívül, négy- vagy ötfontos vaskarikát kovácsoltak. Sem a vaskarikát, sem a csizmát levenni ezután nem voltak képesek.

Este tíz óra után, páronként egymás után, amint össze voltak láncolva, kiindították őket a kaszárnya udvaráról az utcára. Az utcák, amerre elhaladtak, teljesen néptelenek valának. A körülöttük, előttük és utánuk lépdelő lovas kozákokon kívül nem találkoztak senkivel.

Nagy későn kiértek a város végére. A városban beszélniök nem volt szabad. Ki hangot ejtett, a korbács azonnal pattogott a nyaka körül. A városon kívül a sötétben valami kisebb őrházféle előtt megállapodtak. Itt kaptak enni és inni, miután sem délben, sem este aznap még nem kaptak semmit. Étkezés után megengedték nekik az alvást, de csak hajnalig. Hajnalban útnak indultak kelet felé. Hova kísérik őket, sem nem tudták, sem elgondolni nem voltak képesek, sem kérdezniök nem volt szabad. Nem is igen tudtak beszélni az örökkel, de ha tudtak volna is, feleletet nem kaphattak. Minden kérdésre abból állt a felelet, hogy a kozák fenyegetőleg mutatta és rázta kancsukáját.

⁷ *kancsuka* - rövid nyelű, vastag szíjból font korbács

Így mentek napokon és heteken át. Naponként nem nagy utat kellett tenniük. Éjszakánként mindig a falvakon és városokon kívül tanyáztak. Ha falun mentek keresztül, az emberekhez nem volt szabad szólni. Aki szólni mert, kegyetlenül lakolt. Jó emberek gyakran adtak nekik kenyeret, sőt és vutkit. Ezt szabad volt elfogadni.

Egykor valamely folyóvízen, melynek nevét nem tudta Henri, hajókra gyömösölték őket. A hajóról egy Perm nevű városban szálltak ki. Innen ismét gyalog kellett utazniok.

A sok szenvedés miatt többen elhaltak, néhányat pedig kocsikon hurcoltak a csapat után.

Már heteken át hegyes vidéken, esőben, hóban és hidegben, erdők és szakadékok közt utaztak, midőn végre elértek egy várost, melyet Petropavlovszknak neveztek. Azt hitték, itt véget ér szenvedésük.

Csalódtak.

Petropavlovszk jó nagy területen fekvő város. A katonai főnök lakásán, néhány kaszárnyán s pár magánházon kívül, melyek kőből épültek, az egész város orosz falusi házak mintájára faházakból állott, nagy telkekkel, nagy udvarokkal, hosszú, széles utcákkal. Lakossága valamikor fegyencekből szaporodott fel.

A foglyokat itt a kozák vezetők valami katonai főnök- vagy kormányzófélének adták át. S fogadtatásuk azzal kezdődött, hogy ismét kaszárnyába, börtönbe zárták őket.

Itt azonban nem maradtak sokáig. Pár hét alatt szétszórták őket a bányatelepek közt. Ekkor tudták meg, hogy voltaképpen örök rabságra kárhoztatott bánya-foglyok, éppen úgy, mint azok, akiket Szibériába küldenek. Innen tehát nincs menekülés. Franciaországot többé sohasem fogják látni. A művelt világnak még csak hírt sem adhatnak arról, hogy hova temette el őket a zsarnok erőszak. Itt kell élniük és itt kell meghalniuk a jekatyerinburgi Urál hegyek platina-, ólom- és aranybányáiban. Szülők, testvérek és szeretők még csak nem is sejtik, hol fekszik a világ, merre van az ország, melynek földjében csontjaik pihenni fognak. Hiszen Franciaországban még madár sincs, mely erre járna.

Néhányan lelkén erőt vett az őrjöngés e gondolatokra. De társaik megnyugtanni törekedtek ezeket is. A legtöbb fogolyban nem lázongott már a lélek annyira, mint Mogiljov bástya-üregeiben és Szentpétervár kaszárnyabörtöneiben. A szenvedés megtanította őket lemondani az önérzetről és Istenre bízni sorsukat.

A bányák körül a külső, a föld feletti munkát bízták rájuk. S ők a munkát eleinte kötelességszerűen, később némi kedvvel és figyelemmel végezték. Ha alázatosak voltak: nem bántotta őket a muszka. Ha egy korty vutkival megkínálhatták az öröket, az örök még jókedvű emberekké is váltak. A lakó népség csakhamar megszerette őket.

Három évig tartott a bányamunka. 1819-ben megengedték nekik, hogy Petropavlovszkba s környékére vonulhassanak, s némi szabadságot élvezhessenek. Foglyok voltak, felügyelet alatt álltak ezentúl is, de szabad volt nekik a városban és környékén örök nélkül járni, lakást bérelni, faházat építeni, cselédnek vagy munkásnak elszegődni s önsorsukról gondoskodni.

A csapatnak több mint fele iparos volt otthon. Ezek rögtön kaptak alkalmazást tisztességes orosz iparosoknál, akik közül a legügyesebb sem értett a mesterséghez annyira, mint közülük a leggyámoltalanabb. A többi is megtanult valami mesterséget. Akik elszegődtek, azok teljes ellátást és 7-8 kopeket kaptak hetenként. Volt olyan, aki felvitte 12 kopekig is. Vagy tizenötön oda jutottak, hogy házat is emeltek maguknak, durva faragványú fából összetákolva valahogy. Ezek a maguk kezére dolgozhattak, s nem ment rosszul a dolguk. Kettő közülük meg is nősült. A többi azonban reménykedett, hogy egykor még hazamehet Franciaországba. Egy-mást bátorították, egymást el nem hagyták, a vutkiivást a legszerényebb mértékben gyakorolták, s kezdték a fejüket terveken törni, melyek segélyével megszabadulhatnának.

SZÖKÉS AZ URÁLBÓL

A KATONAI KORMÁNYZÓ GAZDASSZONYA
ÚTLEVELET KAPNAK
VERHOTURJÉBEN ÉS IRBITBEN
A DALMATOVÓI JÓLELKŰ BARÁT
A KARAVÁNOK
A SÓS PUSZTÁKON
VÉGRE ELÉRIK, AKIK ELÉRIK, ORENBURGOT

Harmadfél év alatt a foglyok összes vagyona mintegy 2000 rubel készpénzre ment. Miután ezt összesámolták: azt gondolták, hogy ezzel már lehet kezdeni valamit. Életben és egészségesek voltak ötvennyolcan. Háromról nem tudták, hogy a bányák körül hol és mikor veszett el. A többi meghalt. A kettő, aki megnősült, nem akart tudni a menekülésről. Ezenkívül tizenegy elhatározta, hogy a menekülés bizonyos veszélyeivel nem néz szembe, bizonytalan sikerére nem számít. De azért valamennyi áldozatkészséggel ajánlotta fel mindenét a menekülés megkönnyítésére.

Lovuk mindössze tizennyolc volt. Nagy részük gyöngé ugyan, de néhány heti utazást télen is megbír, ha egynek hátára csak egy ember ül. De akik elszánták magukat a menekülésre, azok voltak negyvenöt. Tehát vagy venni, vagy bérelni kellett huszonhét lovat. A bérlés a lótulajdonos kárával járt volna, mert hiszen a lovat soha vissza nem adhatták, s visszaadni nem is akarták, de miután a lóvétel vagy 800 rubeljüket elnyelte volna, a bérlésben kellett megnyugodniuk.

A petropavlovszki katonai kormányzó, akinek különösen a bányafoglyokra kellett felügyelnie, azokat a kísérettől átvenni s azoknak minden szökési kísérleteit meggátolni, hajlott korú, iszákos ember volt, durva, embertelen, valódi példánya a kegyelemből kiesett s büntetésből az Urálba küldött orosz főtiszteknek. Volt azonban két gyöngé oldala. Nagyon szerette a jó rumot, s nagyon félt a gazdasszonyától, aki úgy látszik, uralkodott fölötte.

Egyik francia asztalos a foglyok egyetértésével behízelegte magát a gazdasszony kegyeibe. Mindketten jól beszélték a német nyelvet, s az asztalos társai segítségével oly szép bútordarabot készített és ajándékozott a gazdasszonynak, mellyel nem vallott volna szégyent Szentpétervárott sem. A kormányzó szobái lassanként oly bútorneműekkel teltek meg, hogy azokra irigy szemmel néztek a bányák igazgatójának s az összes kincstári tisztségnek családtagjai, férfiai-női egyaránt. Sőt egyik főbb kincstári tiszt egyszer durván megparancsolta, hogy a franciák neki is hasonló bútorokat készítsenek. Természetesen ingyen, legföljebb néhány korbácsütésért s pár üveg vutkiért.

Az asztalos elpanaszolta a dolgot a gazdasszonynak, s ezáltal annak féltékenységét a legnagyobb fokra gerjeszté föl.

- Inkább kész volnék önöket megszöktetni vagy a bányákba visszaküldeni, mintsem hogy azokat a bútorokat mások számára is elkészítsék. Ezt semmiképpen meg nem engedem!

A francia természetesen inkább választá a megszöktetést, mint a bányát. S hozzátette nagy alázatos kézcsokolással, hogy ha őkegyessége kieszközli a biztos menekülést, hála fejében a franciák 400 rubelt ajándékoznak neki.

400 rubel! Szeget ütött ez a gazdasszony fejébe! Hiszen a kormányzónak egész évi készpénzbeli illetménye nemigen megy többre ennél. Ha ő ennek felét átadja a kormányzónak, s 15-20 rubel ára rumot vesz, a többit pedig selyemruhára költi, akkor nemcsak a bútorai, hanem a ruhái is különbek lesznek, mint másoké.

A következő napon meglett az alku. A gazdasszony 45 darab, minden aláírással és pöcséttel ellátott útlevelet fog szerezni, olyant, aminőket azoknak szokás adni, akiket a cár kegyelme megszabadít. Aztán a kormányzót leitatja, megkötözteti, s a következő napon zajt üt, hogy mindezt a franciák cselekedték, hogy az útleveleket elrabolhassák.

A kormányzó ugyan küld utánuk kozákokat, de a menekülőknél legyen gondjuk arra, hogy 24 óra alatt messze távozzanak; neki pedig arra lesz gondja, hogy a kozákok ne a helyes irányban üldözzék őket. A kormányzó aztán jelentést tesz Szentpétervárra. A tavaszra odaér a jelentés, s onnan kiadják a parancsolatot. Ha a foglyok szerencsésen megmenekülnek: az az ő dolguk. Ha pedig fölismerik, elfogják és agyonlövik őket: az is az ő dolguk.

A foglyok komoly tanácskozást tartottak az ajánlat fölött, s elfogadták föltételeit. Egy hétre lovakat béreltek, éspedig azzal a világos kikötéssel, hogy Obimzlbe fognak menni, s onnan egy napi késedelem után visszajönnek. Béreltek 32 lovat, hogy néhány darab vezetőken is legyen, miután különben is gyöngék voltak éppúgy, mint tulajdon lovaik.

Az alku és az útlevelek rendben levén, az 1821-ik év november hó 4-én este hat óra tájban összegyülekeztek a menekülők lovaikkal és málháikkal egyetemben egy társuknál, akinek háza a város végén feküdt. Ide jöttek azok is, akik nem akartak eltávozni a menekülőkkal. Ide jöttek elbúcsúzni s egymás keblén keserű könnyeket sírni. Jól tudták mind az ott maradók, mind az eltávozók, hogy egymást soha többé nem fogják látni. És mind az eltávozók, mind az ott maradtak jól sejtették, hogy a magas Urálban, tél közepén, bizonytalan messze útra menni csaknem egyenlő a biztos halállal. És mégis a 45 francia nekiindult azért a hajszálnál vékonyabb reményért, hogy egykor még talán látni fogja Franciaországot.

Volt köztük egy Monteau nevű főhadnagy. Ezt választották a csapat főnökévé, föltétlen engedelmességet fogadván minden rendelkezése iránt. Pénzük közös volt, de egyenlően osztották fel valamennyi között. De csak a nagyobb biztonság kedvéért, mert különben mindegyiknek tiltva volt egyetlen kopekhez is nyúlni. Téli ruhával és pokrócokkal annyira ellátták magukat, amennyire maguk és lovaik ereje engedte. Élelmiszert tíz napra valót vittek magukkal. Lőfegyverük nem volt több hét darabnál, de lőporuk elegendő. Fejszét és iparosműszereket szintén kellő mennyiségben vittek magukkal.

A tél nem mutatkozott sem rendkívül hidegnek, sem rendkívül havasnak és viharosnak. Az út járható volt még Obimzl felé is az Urál főgerincének szakadékain keresztül. A lótulajdonosok szentül azt hitték, hogy a franciák az obimzli arany- és vasbányákhoz akarnak átrándulni.

Ők azonban nem nyugotra, hanem egyenesen dél felé indultak. Midőn már az egész város népe elnyugodott, este tíz óra tájban, fényes holdvilágnál, északi fénynél elindultak azon az úton, amely Verhoturjéba vezetett. Azt hitték, hogy tíz nap alatt ideérnek.

Csalódtak. Részint a lovak erőtlensége, részint a közbejött viharok miatt lassú volt haladásuk. Egyszer négy napot kellett tölteniök egy völgy fenekén, egy szikla védelme alatt a hóvihar miatt. Körülhalmozta őket a fúvatag, egész napon és éjszakánként körülüvöltötték a farkasok. A lovaknak nem volt takarmányuk, s alig tudták őket fagallyakkal az eldüléstől megmenteni.

Egypár közbeeső kis *szamojéd*⁸ telepen is napokat kellett tölteniök, úgyhogy éppen egy hónapig voltak útbán, mire Verhoturjéba beérhettek. Két lovukat el kellett hagyniök farkasok zsákmányául, és ámbár a megszabadult bánya foglyokat szíves részvétellel szokták az útba esők fogadni, mindamellett 200 rubelük elfogyott Verhoturjéig. Hogy pedig mikor érnek déli tengert vagy civilizált országot, azt megmondani senki sem tudta, és ők maguk sem sejtették.

⁸ *szamojéd* - a Jeges-tenger partvidékén több csoportban élő nép; a finnugorok közeli rokonai

Alig értek a városba, óriási hózivatar tört ki, mely eltartott karácsonyig. A menekülők örültek neki, mert föltették, hogy ha őket helyes irányban nyomoznák is, a vihar miatt lehetetlenné válik üldöztetésük.

Verhoturjében legelső gondjuk volt a katonai kormányzót 100 rubellel megvesztegetni s útleveleiket láttamoztatni. Bizonyos félreértés miatt majdnem fölfedezték szökevény voltukat. Útlevelükben ugyanis rendeltetési helyül a Közép-Don vidéke volt megnevezve. A menekülők nem tudták, hogy ez mire való, mit jelent. Nem tudták, hogy a bányafoglyoknak, ha kegyelmet és szabadságot kapnak is, ritkán szabad hazájukba visszatérni, hanem a végzetlen birodalom valamelyik puszta részén kell megtelepedniök. Mikor tehát a kormányzó azt kérdezte: hol akarnak megtelepedni, sem Monteau, sem a vele együtt jelenlevő társai a kérdésre nem tudtak megfelelni. A kormányzó rettentő dühbe jött a bámész hallgatagságon.

- Barmok - kiáltá -, azt sem tudjátok, hova mentek?! *Kalmükök*⁹ közé vagy Nyizsnyecsirszkájába, vagy tovább, vagy közelebb?

Monteau-nak halálos ijedtében egy jó ötlete támadt. Hamarjában két kezét összetette mellén, s térdre esve ezt mondá:

- Oda megyünk, ahová nagyságod parancsolja.

- Mennyi pénzetek van?! - kiáltá újra a kormányzó.

Monteau folytatá térdepelve, miközben társai is letérdeltek:

- Mi jó mesteremberek vagyunk, sokat kerestünk, még van 130 rubelünk s 48 apró lovunk, ezzel elmegyünk a Don közepéig.

A kormányzó elkacagta magát.

- A pénzetek eltart 50 versztnyire, a lovakok 150 versztnyire, aztán pénz és ló nélkül mehetek még 2000 versztnyire!

Folyvást kacagott a brutális emberek kárörömével, hanem azért az elfogadott 100 rubelből nem adott vissza egyet sem.

A nagy hó, a viharos időjárás és a farkasok nagy száma miatt nem volt tanácsos innen elindulni. Megvárták tehát az áprilist. A kormányzót néhány szép bútordarabbal, saját készítményükkel megajándékozván, az megengedte nekik az ott maradást, sőt a hozzáértőknek a rézműhelyekben és a turai aranyhutákban munkát is adott. Szerencsésebbek voltak azonban azáltal, hogy éppen a múlt évben építettek ott két templomot, s ezek faművei körül az asztalosok hálás munkát találtak. Nemcsak elköltött pénzüket szerezték vissza, hanem lovaikat is eladván, azokból is begyűlt mintegy 900 rubel. Belátták ugyanis, hogy néhány málhalóval s gyalogszerrel könnyebben utazhatnak.

Innen csak 43-an indultak el, miután egy társuk meghalt, egy másik társuk pedig lábát törte úgy, hogy sem járni, sem lóra ülni nem tudott. E társukat csak nagy fájdalommal hagyták el, aki azonban maga kérte őket, hogy távozzanak. Száz rubelt hagytak nála osztályrészül.

Irbít felé mentek, s ide nyolc nap alatt érhettek el. Ez a város egy folyó partján fekszik, melyet Nyicának neveznek. Éppen május negyedikén estefelé értek a városhoz közel, a folyó egyik hajlásához. Itt a szakadékos part védelme alatt nagy sereg ember tanyázott; oroszok, tatárok, kirgizek, törökök s mindenféle népfajták, apró sátrak alatt málhás lovakkal, mintha csak vásározók lettek volna.

⁹ *Kalmük* - A Volga torkolatától nyugatra elterülő sztyeppeken élő nép; nyelve a mongol nyelvekhez tartozik

Csakugyan vásározók voltak. Jöttek Ázsiából, s mentek vásározni ide-oda, egy részük még Nyizsnyij Novgorodba is. A franciák szintén megtelepedtek köztük, hogy egy és más gyakorlati dolgot az utazáshoz megtanulhassanak, ha másképp nem: pénzért. Sokan közülök az orosz nyelvet értették már annyira, hogy a sokféle néppel e nyelven érintkeztek.

A tatárok és kirgizek azonban, hacsak venni vagy cserélni nem akartak tőlük, nemigen ereszkedtek velük szóba. Annál beszédesebbek voltak az oroszok, akik amikor megtudták, hogy a menekülők szabadságot kapott bányafoglyok, figyelmeztették őket, hogy ha lehet, Irbitet kerüljék el, mert az ottani kormányzó az ilyen utasok minden pénzét ki szokta zsarolni, s előle nincs menekülés. S jó szóért, vutkiért s egypár rubelért egyúttal meg is magyarázták, hogy a folyón hol keljenek át, s kétnapi kerülővel, bizonyos apró tavak között a várost dél felől miként kerüljék ki, miként térjenek a kamislovi útra.

A menekülők szót fogadtak. Őket fejenként egy rubelért s a hat lovat 12 rubelért átszállították a folyón, a karavánosoktól ellátták magukat egyheti élelemmel, szerencsésen kikerülték a várost, a város fölött jó messzire ismét átszállították magukat a folyón, s ekként a kerülőt is beleszámítva, nyolc nap alatt beértek Kamislovba. Itt két napig késtek, mind a két pópát 5-5 rubellal megajándékozták, s magukat kipihelve, Dalmatovo felé indultak. Annyit most már jól tudtak, hogy orosz városokban fő dolog a katonai főnök s a pópák megajándékozása ha ezt képesek megtenni, akkor meglehetősen biztonságban maradhatnak.

Dalmatovo jókora orosz város. A menekülőknek feltűnt benne egy hatalmas, tiszta orosz ízlésben, rendkívüli gazdagsággal épített kolostor, sok apróbb és nagyobb, dúsan aranyozott toronnyal. Egyik társuk kora reggel bemenvén a kolostor udvarába, ott figyelmesen nézegette az ajtókat és az ablakfákat. Az első emeletnek udvarra néző folyosóján éppen egy szösz hajú, fiatal, vörös képű barát mosdott, s midőn a mosdóedényből a nyitott ablakon át a vizet az udvarra öntötte, a víz éppen a francia nyaka közé ömlött, aki aztán egész öntudatlanul francia nyelven elkáromkodta magát.

A barát a francia szavakat meghallván, hirtelen kitekintett az ablakon, s meglátva az idegent, orosz nyelven kérde tőle:

- Hol tanultál franciául?

A francia elsápadt, megijedt, s oroszul dadogva monda, hogy ő nem tud franciául. De hiába volt szabadkozása, a barát lejött az udvarra, karon fogta és bevezette őt egy folyosóba, ahol adott neki sült húst, kenyeret és vutkit, s egyúttal eredete s ittjárta felől vallatta. A francia a nagy biztatásra, hogy nem lesz semmi bántódása, végül megvallotta, hogy társaival együtt bányafogoly volt, de szabadságot nyervén, most mennek rendeltetésük helyére Nyizsnyecsirszkájába, a Közép-Don vidékére.

- Szerencsétlen! Aztán hányan vagytok? - kérde a barát.

- Negyvenhárman - mondotta a menekülő franciául, mert a többi barátnak nagy bámulatára most már mindketten francia nyelven beszéltek.

- S mennyi pénzetek van?

- Bizony nem sok, minden főre 20 rubel, de jó iparosok vagyunk, s útközben is tudunk keresni.

- Jaj, nyomorultak, nem sokat ér a ti tudománytok! Ha Moszkva felé mentek, s megtudják, hogy franciák és bányafoglyok vagytok, száz leveletek legyen, mégsem eresztenek titeket tovább, hanem visszavisznek Ázsiába. Ha pedig a kirgizek felé mentek: ott nem veszitek hasznát a mesterségnek, s a pénzeteket is elrabolják, életek sem biztos. Mégis jobb lesz, ha erre veszitek az utat.

Erre a barát a falvak s városok nevét egy papírra írva megmagyarázta nekik, hogy merre menjenek Szarátovig, ahol elérik a Volgát. Ajánlotta nekik, hogy az idén legfeljebb Orszkig vagy Orenburgig menjenek. Késő ősz lesz, mire odaérnek, de az Urál körül a fagy, a vihar és a farkasok bizonyosan elemésztenék őket. Ajánlotta azt is, hogy jó ruhájukat adják el, s cseréljék fel a legrosszabb koldusöltözettel. Még így haladhatnak legbiztosabban, s ami kis pénzüik van, azt is megmenthetik. Lőfegyvert ne vigyenek magukkal, mert amiatt bajba keveredhetnek a kozákokkal és a kirgizekkel. Késnél és botnál egyéb fegyverük ne legyen. Ő majd ad Orenburgba is, Szarátovba is a Szent Miklós-kolostorhoz ajánlólevelet, s ekként egy kis munkát és alamizsnát is kaphatnak.

Ennyi hihetetlen jóindulatra a francia bátorságra kapott, és megkérdezte, hogy a barát hol tanulta meg a francia nyelvet.

- Én, fiam, Varsóban voltam, s ott alkalmam volt megtanulni; bár most is ott lehetnék, bár én is veletek mehetnék, de nekem nem lehet!

Többet a barát nem beszélt. A felajánlott két levelet elkészítette, a franciának odaadta, s aztán kezét csókra nyújtotta. A francia mind neki, mind a többi barátanak kezét csókolta, s azzal társaihoz ment.

A menekülők nagy csodálkozással hallgatták meg. Mély fájdalom fogta el őket, mikor megtudták, hogy Franciaország elbukott, s a nagy császárt a tenger közepén fogolyként őrzik. Mindezt elbeszélte a barát, aki azonban azt még maga sem tudta, hogy a nagy császár meghalt már Szent Ilona szigetén. Most értették meg a franciák, hogy az orosz miért meri őket foglyukul tartani; s most már fölfogták azt is, miért nem szabad nekik a birodalom központja felé menekülni. Hisz az orosz azt meg nem engedné, hogy közülök valaki Európába visszatérjen, s az ő szenvedéseiket ott elbeszélje.

Június végéig Dalmatovóban maradtak a menekülők. Némi keresetük is volt, de egyúttal várták a nagy karavánokat, hogy tömeges együtt haladásuk fel ne tűnjék. A jólelkű baráttal ez idő alatt többen és többször találkoztak, s a tatár és kirgiz nyelvet is tanulgatták.

A barát különösen lelkükre kötötte, hogy az orosz, kirgiz, kalmük és török nyelvet tanulgassák, mert ha biztonságosan akarnak menekülni, akkor Európát és Oroszország belsejét kerülniök kell, s útjukat a Kaukázus felé, Törökországba kell irányozniok. A menekülők a jó tanács üdvös voltát belátták, s azért megnyugvással engedelmeskedtek Monteau-nak, midőn az őket tízenként egy-egy nyelv tanulására beosztotta. A tanulás természetesen nem állott másból, mint a városban lakó vagy ott keresztülutazó kirgizekkel, kalmükökkel és törökökkel vagy tatárokkal való beszélgetésből. Öt-hat hét alatt, míg Dalmatovóban voltak, mégiscsak meglátszott rajtuk a jó igyekezet.

Június végén megjöttek már a karavánok, melyek Ázsiából az orszki és orenburgi őszi vásárookra igyekeztek. Jöttek ezek Szibériából, a Felső- és Közép-Urál ázsiai részeiből, a felső Ob vidékéről, sőt még Kína szomszédságából is. Cseremiszek, mordvinok, baskírok, csuvaszok, mescserjások, kozákok, nogaj tatárok, oroszok s mindenféle, még névről is alig ismert nemzetségek. Hoztak magukkal lovakat, szamarakat, szarvasmarhákat, prémbőröket, hogy mindezt eladják, vagy lisztért, dohányért, vasért és tarka kendőért, csecsebecsékért becseréljék.

A franciák két csapatra oszlottak, s megosztóván pénzen és lovakon, a karavánokkal együtt két egymás után következő napon, két csapatban indultak el. Megállapodtak abban, hogy az első csapat a legközelebbi városban bevárja a másodikat. Vezérük, Monteau az első csapattal, Henri a második csapattal indult el.

Útjuk folyton a Tedzsa folyó partján vezetett. A hőség könnyen elviselhető volt, miután a folyóban inni és fürödni lehetett tetszés szerint. Cseljabinszkba, Dalmatovótól mintegy 200 versztnyire, július közepén érkeztek, ahol a két csapat ismét összejött.

Mindkét csapat furcsa tapasztalatokra jutott a karavánosok elbeszélései nyomán. Maguk az oroszok is és még inkább ama félvad tatár népség mindig bámulattal, megütközéssel, sőt bizalmatlanul tekintettek a franciákra. Arcuk világosan elárulta, hogy ők e vidéken idegenek. Ruhájuk is felette különbözött mind az orosz sipkától és derékon átkötött, hosszú dolmánytól, mind a tatár bőrsüvegtől és ujjas *khalattól*, mely olyan európai hálókabátszerű, kaftánféle felöltő. Holmi részeg kozák meg is mondta egyiknek-másiknak: „Testvér, Orenburgban nem szeretnék a bőrödben lenni!”

Most már eszükbe jutott a menekülőknak a barát tanácsa is, hogy ruháikat cseréljék el, s öltözködjenek rongyba. Bízta ugyan már kipróbált s kétszer láttamozott útlevelükben s a barát ajánlólevelében, de azért mégis tanácsosabbnak tartották Cseljabinszkban elegendő mennyiségű és rongyosságú khalatot és tatársüveget csereberélni. Erre pedig saját bányaafogoly szabású felsőruháikat s lovaik árát fordították, miután készpénzkészletüket megapasztani nem akarták.

Cseljabinszkban arról értesültek, hogy Orszk még több mint 700 versztnyire van, s odajutni gyalogszerrel még szerencsés út mellett is kell vagy egy hónap. Mindamellet most már tatároknak öltözve, késelem nélkül nekiindultak a rónaságnak.

Az előttük fekvő határtalan síkság majdnem temetőjükké vált. Cseljabinszktól délre óriási róna, majdnem sivatag terül el erdő nélkül. Szikes földön avarlegelők és apróbb-nagyobb sóstavak váltogatják egymást. A jó ivóvíz kevés, falunak, városnak híre sincs. Fekete kirgizek sátoroznak itt-amott az útban, s legeltetik barmaikat.

De ők sem állandó lakói e tartománynak. Ők is csak ideiglenesen jönnek ide a Tuguzak partjairól.

A franciák azt remélték, hogy legfölbbe egy hét alatt Karkulszkojiba érnek, s ekként látták el magukat élelemmel. De utazásuk harmadik napján iszonyú, tikkasztó vihar rontott rájuk, amely szemüket-szájukat telehordta sós fövennyel, s amely olthatatlan szomjúságot támasztott bennük. Tiszta édesvizet nem találtak, enni sem igen tudtak. Éjjeli pihenésük nem üdítette fel őket, másnap mocsárlázt kaptak vagy tizenhét nap, s a harmadik napon, tehát utazásuk hatodik napján alig tudtak kétversztnyire vánszorogni.

Szerencsére kirgiz sátrakra bukkantak, majd karavánosok is utolérték őket. Csakhogy kétségbeesésükben el találtak árulni, hogy pénz van náluk. Az ázsiai nomád azt, akinél pénzt érez, vagy kirabolja, vagy megzsarolja, de szerencsésen el nem ereszti. A nyomorult franciákat ugyan nem merték kirabolni és meggyilkolni, miután vásárra járás idején gyakran kozák őrzérek cirkálnak az úton, de a tejet, zöldséget, kumiszt és húst oly drágán adták nekik, hogy mire Karkulszkojiba értek, augusztus közepén - tehát egy hét helyet egy hónap alatt -, akkorra fele pénzük, közel ezer rubel elfogyott. S a síkon mégis hét társukat temették el, akiknek szervezete nem bírta kiállni az iszonyú nélkülözést és betegséget. Szívzaggató fájdalom s a komor jövő feletti kétségbeesés vett rájuk erőt, valahányszor egy-egy bajtársuk pusztán sírját behantolták. Karkulszkojiba, a félig orosz, félig pogány koldusfaluba most már csak harminchatan jutottak be.

A faluban fölkeresték a pópát, aki éppen olyan tudatlan s éppúgy mezei munkával foglalkozó, zöldségtermesztő és marhalegeltető paraszt volt, mint a falu akármelyik lakosa. Mindamellet az öt rubelra, melyet nekiadtak, némi nagylelkűség szállta meg, s készségesen biztatta a kiéhezett és elcsigázott koldusokat - mert koldusnak tartá őket -, hogy a faluban pihenjék ki

magukat, nem lesz bántódásuk, csak hogy visszatérőben is múlhatatlanul fölkeressék őt, s az Isten áldásából neki is juttassanak. A jámbor férfiút nem zavarták ki azon hitéből, hogy ők koldulni mennek az orenburgi vásárba.

Itt némi kuruzslószereket vettek magukhoz a mocsárláz ellen, egy kissé felüdültek, s mindenütt a Tuguzak partján haladván, augusztus végére Nikolajevszkojiba értek a fekete kirgizek tartományának tőszomszédságába. Innen nem mertek elindulni gyalogszerrel, miután ide még Orszk több mint 300 versztnyire lévén, lehetetlennek tartották, hogy oda erőfogyot-tan, láz által gyötörve eljuthassanak. Hosszas tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy Orszkig lovakat bérelnek, ha maradék pénzüik nagyobb része rí is utána.

Valóban úgy is történt. A nykolajevszkoji paraszt tíz napra szabta az oda- és ugyanannyira a visszamenetelt. Minden lóval elment a gazdája is, úgyhogy minden lovon ketten ültek; ha pedig a ló elfáradt, mind a lótulajdonos, mind a bérlő gyalog ballagott a ló mellett. Minden napra, minden ló után egy rubel volt a díj, s ekként a szegény menekülők szeptember közepére Orszkba értek ugyan, de pénzüik alig maradt fejenként 5-6 rubel.

A menekülők azt hitték, hogy itt a télre megtelepedhetnek, s munkába is állhatnak. Reményükben keserűen csalódtak. A jólelkű dalmatovói barát ajánlólevele a kolostorban csak annyit hatott, hogy egyetlenegyszer valami sovány főzeléssel és itallal megvendégelték őket, de munkáról és keresetről szó sem lehetett. Maga a város is kicsiny, voltaképpen csak egy kis várból állott az Urál folyó partján, minden forgalma csak a helyőrségi szállításokra és bevásárlásokra szorítkozott. Ezenkívül útleveleik láttamozásáért a várparancsnok ötven rubelt csikart ki tőlük. Bizonyos volt, hogy itt ki nem telelhetnek, s ezért akarva, nem akarva tovább kellett menniök. Rongyos ruhában, betegen, mezítláb, nélkülözve, örökös esőben és hóban érkeztek Orenburgba. Az úton nemegyszer fölsóhajtottak: jobb lett volna a magas Urálban maradniok, vagy a pusztában elveszniök, mint a szüntelen nélkülözést s a kétségbeesésnek mindennap megújuló kínjait szenvedniök.

ORENBURGBAN

A HADZSI
A SZENT MIKLÓS-KOLOSTOR
A DOLOGHÁZ ÉS SZÍVTELEN IGAZGATÓJA
DULEMBA RÉSZVÉTTTEL VAN
GYEMIDOV HERCEG
A SZABADULÁS

A hó már leesett, mire október elején Orenburgba értek. Szerencsájuk volt, hogy a nagy őszi vásárnak ekkor már rég vége szakadt. Így legalább a sok vámpénzt, hídpénzt, helypénzt, útlevéldíjat, rendőrségi illetéket, vásári biztosok díját, mértékdíjakat nem kellett fizetniök, amire különben pénzüik fogytán úgysem lettek volna képesek. Bemehettek a nagy városba mint csavargó koldusok vagy búcsújárók.

Csakugyan búcsújáróknak tartotta őket egy *hadzsi*,¹⁰ aki mindjárt a város végén találkozott velük. Tatársüvegük és khalatjuk után azt hitte, hogy Ázsia belsejéből jönnek az orenburgi *moséhoz*,¹¹ azért mindjárt hozzájuk csatlakozott, közjük keveredett, s mindenféle nyelven való szapora beszéddel őket egyenesen az *ulémához*¹² akarta vinni, akinél éppen akkor egy buharai sejk is tartózkodott.

A franciák nem akarták a mohamedánt színlelni, nem is lettek volna képesek, azért a jámbor hadzsit rögtön felvilágosították, hogy ők keresztyének. A hadzsi egy pillanat alatt kiugrott közülök; azokat, akik hozzá közelebb állottak, összeköpködté, s nagy jajgatással elszaladt tőlük.

Ők aztán meghúzták magukat egy piszkos vendéglőben, ahol azonban, miután pénzt nemigen néztek ki belőlük, az istállóba utasították őket. Itt tartottak tanácskozást afölött, hogy mitévők legyenek, mibe kezdjenek, miként és hol helyezkedjenek el. Első teendőjük természetesen az volt, hogy a dalmatovói barát ajánlólevelével a Szent Miklós-kolostornál jelentkezzenek.

Úgy is történt. Következő napon Monteau hatodmagával azon szurtosan és rongyosan a kolostorhoz ment, ahova azonban, miután a kapus tatároknak tartotta őket, be nem bocsáttattak. Nagy könyörgésükre ajánlólevelüket bevitte végre a kapus, s ekként hosszas várakozás után csakugyan egy hosszú szakállú, öreg pap elé juthattak.

Az öreg pap gondosan kikérdezte őket, nagy figyelemmel és gyakori szemöldökráncolással meghallgatta a mondottakat, s aztán mindegyiknek fejenként öt kopeket adott, egyúttal kijelentvén, hogy a kolostorhoz többé ne jöjjenek, ő se segítségről, se keresetről számukra nem gondoskodik, miután a franciák, mint elbocsátott bányafofolyok, most is veszedelmes emberek, s a kolostort is bajba keverhetik.

- Menjetek, fiaim - mondá -, Isten hírével, boldoguljatok, ahogy tudtok, Isten és az ő szentjei majd megsegítenek benneteket; a fölséges cár haragját magatokra ne vonjátok!

Ezzel kezét csókra nyújtotta, s a menekülőket elbocsátá. Monteau és társai belátták, hogy itt többé nincs mit keresniök.

¹⁰ *hadzsi* - Mekkába v. Medinába zarándokló v. ilyen zarándokutat megtett mohamedán

¹¹ *mosé* - mecset, mohamedán templom

¹² *uléma* - mohamedán törvénytudó, egyházi jogtudós

Szomorúan ballagtak vissza társaikhoz, s közölték velük a leverő újságot. Egyhangúlag abban állapodtak meg, hogy mindazok, akiket betegség, nélkülözés és fáradalmak el nem csigáztak, munkát keressenek; a város elég nagy, iparosműhelyek és -telepek nagy számmal, a télen át, ha szerényen is, valahogy csak megélhetnek.

Szemlét tartottak maguk fölött. Tanult iparos volt köztük 23, s ezek közül 17 mindjárt dolgozhatott. Ezek asztalosok, szabók, lakatosok és csizmadiák valának, de volt köztük egy ács, egy gombkötő s egy szíjgyártó is. Nyakukba vették tehát a várost, hogy műhelyt és munkát keressenek, de mindenütt a katonai és polgári kormányzótól való igazolványt kértek tőlük.

Ettől féltek leginkább, mert ez utolsó pénzük fölemésztésével fenyegetett. Mégsem volt egyéb választásuk. A 23 iparos igazolványára elköltötték minden pénzüket, úgyhogy az egész csapatnak nem maradt több 14 rubelnál, mellyel koldus módra is alig tengődhettek 3-4 napig.

És a szerencsétlenségnek még ezzel sem lett vége. Elrongyollott ruhájukban az Urál vidéki telet ki nem állhatták, meleg ruhát szerezni pedig nem volt módjuk. Aztán a keresztyén iparosműhelyekben idegen voltak és tatár öltözetük, a mohamedánoknál pedig keresztyén vallásuk miatt nem kaptak foglalkozást. A legnagyobb akadály pedig abból állott, hogy a mesterség folytatására szükséges műszereik teljességgel hiányoztak, holott Orenburgban az idő tájt az volt a szokás, hogy a munkát kereső iparosnak minden szükséges műszerrel magát el kell látnia. Itt különösen a vasneműek felette drágák voltak. Ezer rubel is könnyen elkelt volna a legszerényebb felszerelésre. De honnan vegyenek pénzt? Bármiként törték fejüket: nyomor, koldulás, éhhalál és megfagyás várt rájuk.

Egy körülmény némi reménnyel töltötte el őket. Megtudták, hogy a városban lutheránusok is laknak, s hogy ezek legtöbbször németek. Volt a franciák közt két elzászi is, de csak az egyik lutheránus. Mindketten elmentek a lelkészhez, s ott elpanaszolták maguk és társaik szívszaggató sorsát. A lelkész szegény is, öreg is volt immár, maga nem segíthetett, de szíve megindult a szerencsétleneken, s megígérte támogatását. S ígéretét teljesítette is.

Két nap múlva négyen már kaptak munkát és elhelyezést. Ebből azonban a többi társakra még nem sok haszon származhatott. A négy iparosnak mindenekelőtt az előlegbe kapott ruhát és műszereket kellett ledolgoznia. Előre látható volt, hogy ők a tavasz előtt nem jöhetnek társaik segítségére.

A többiek ez idő alatt koldulásból éldegéltek. Egy társuk nemsokára meghalt. Négy vagy öt beállott teherhordónak, napszámosnak, háziszolgának. Kettő mint pincér kapott alkalmazást. A többit pedig lassanként elfogdosták, s bevitték a dologházba, mindenféle csavargó fegyenc, szökevények, örültek és szabad személyek közé.

Maga Monteau, a csapat vezére is a dologházba került. És ez volt a csapatnak alig megmérhető szerencséje.

Az orenburgi dologházat a cár parancsára építették. Nagy, emeletes épületek, tágas udvarok, fehérre meszelt szobák, különféle iparosműhelyek, börtön- és kórházhelyiségek, külön éjjeli tanyák férfiak és nők, keresztyének és mohamedánok számára.

A dologházban el volt helyezve több mint 400 fegyenc. Mindenféle népfaj s mindenféle gonosztevő. Voltak köztük politikai természetű fegyenc is, lengyelek, tatárok, kirgizek, kozákok és oroszok. Rend, tisztaság, felügyelet, rendszeres foglalkozás - semmi; piszok, megvesztegetés, kínzás, kegyetlenkedés minden neme - határtalan. Főbenjáró bűnösök, rablók, gyilkosok - ha sok pénzük volt a bíróság megvesztegetésére, kancsuka, rabság és bányákba hurcoltatás elöl a dologházba menekültek, s ha pénzük és összeköttetésük itt sem fogyott ki, innen csakhamar meg tudtak szabadulni. Ha a felügyelettel megbízott durva kozák s a még

durvább titkár és dologházi igazgató elegendő pénzt kaphatott: szabad volt minden. A szegényre lealázó szolgálat, nélkülözés s mindennapi testi bánatalom várakozott.

Ilyen helyre került a 24 francia.

Monteau különösen lelkükre kötötte a béketűrést.

- Barátaim - mondá -, megtanultuk a szenvedést a csatatéren, a fogságban, az uráli bányák fenekén, a hidegben és a sivatagban, most meg kell tanulnunk itt a piszokban is. Semmiféle bánatalomért feljajdulnunk nem szabad. Utunknak jó részét elvégeztük, de a nagyobb rész még hátravan. Alázatossággal szerezhethünk pénzt, és pénzzel szerezhethünk szabadságot. Ha kínoznak bennünket: gondoljuk meg, hogy magunkért és társainkért némákká kell lennünk. Én járok elöl jó példával. El fogunk jutni Franciaországba!

Monteau nélkül a durva bánatalomokra fellázadó francia önértet halála lett volna a kis csapatnak. Monteau példája megmentette őket.

A dologházi igazgató időnként tömeges iparműveket, fa-, vas- és szövetműveket állított ki a csarnokba eladásra. Ez iparművek úgy szerepeltek, mint a dologház termékei. De nagy kelendőségük is volt, miután kereskedők és karavánosok hasonló iparműveinél jelentékenyen olcsóbban árulták. Az igazgató fényes jelentéseket küldött működésének eredményeiről Szentpétervárra.

Csalás volt az egész. Került ugyan valami a dologházból, de az tizedrésze sem volt a dologház címén elárusított cikkeknek. A kormányzó megvette a kész cikket busás áron a csarnokban, bevitette a dologház raktáraiba, s onnan eladta olcsó áron. A különbséget elszámolták a dologház óriási költségei közt. Az igazgató és személyzete sokszorosan csalta az államot vételnél, eladásnál, ételmezésnél, ruházatnál, mindenütt.

A franciák csakhamar munka után láttak. Csekély filléreiket legelőször is a felügyelő orosz katonák és kozákok barátságának megszerzésére fordították. Ez nem volt nehéz, és nem volt sikertelen. S aztán, ha a munka után néhány kopekre tettek szert, azzal a műhelyfelügyelő kapzsóságának hoztak áldozatot. De legalább ezen az áron a legjobb és legjövődélmezőbb műhelyeket s a legkönnyebb műszereket biztosították maguknak, s lassanként elérték azt is, hogy a sok rongyos, durva, részeges és piszkos fegyencről elkülönítették őket.

Májusra már az igazgató is tudomást szerzett működésükről, s egyúttal azt is belátta, hogy aminő cikket a franciák készítenek, olyanokat nem kell vennie a csarnokban drága pénzen, mert hiszen sokkal különbeket kap a dologházban ingyen is. A franciákban valódi kincsesbányát fedezett fel a maga számára.

Figyelme felébredt, s magához hívatá Monteau-t, mint aki iránt az örök és felügyelők is némi figyelmet tanúsítottak. Monteau közönséges dologházi egyenruhában volt. Vastag bagaria-csizma, bő, szürke nadrág, ujjas köpeny, derékon bőrrel átkötve, s nemezsüveg. Egyéb semmi. Férfiaknak belső ruha, fehérnemű s egyéb ilyenféle nem adatott.

- Mi a neved? - kérdé.

- Monteau János - szólt a kérdezett katonás üdvözléssel.

- Honnan jöttél Orenburgba?

- A petropavlovszki bányafogságból mint megkegyelmezett.

- Hányan vagytok?

- Huszonnégyen a dologházban.

- Van-e menedékleveled?
- Igenis van, társaimmal együtt.
- Hozd ide a magadét és a társaidét is!

Monteau kiment, s néhány perc múlva mind a huszonnégy levelet visszahozta, s az igazgatónak adta.

Az igazgató - kinek, hogy el ne felejtjük, Atkarszkov volt a neve - nagy figyelemmel megvizsgálta a kegyelemleveleket s azok aláírásait. Úgy látszott, semmi gyanúsat nem vett észre. Mégis azt mondta Monteau-nak:

- Leveleiteket elkobzom, itt maradtok a dologházban mindaddig, míg Szentpétervárról újabb utasítás nem érkezik fölterjesztésemre.

Monteau legyökerezni érezte lábait. Egész testét zsibbadás fogta el, szemei elhomályosultak, rémülve gondolt a fölfedeztetés és agyonlövés veszélyére. De némileg uralkodott magán, kintantorgott a hivatalszobából, s műhelyébe ment. Csak lassanként jött magához, amint meggondolta, hogy Szentpétervár messze van, s mire oda és vissza futár érkezik, akkorra talán alkalom nyílik így vagy amúgy a szabadulásra.

Kínzó aggodalmát nem közölte társaival. De az nem is tartott sokáig. Két hét múlva értesült már a műhelyfelügyelőtől, hogy Atkarszkovnak esze ágában sincs Szentpétervárra írni, a kegyelemleveleket is csak azért kobozta el, hogy ő és társai a dologházat semmi szín alatt el ne hagyhassák. Az ő munkájukból akar pénzelni és dicsőséget szerezni Atkarszkov.

És ők csakugyan hozzá is láttak a munkához. Bizonyos volt előttük, hogy munka nélkül pénzhez és szabadsághoz jutni nem fognak. Naponként kaptak húsz kopeket, s így a csapatnak naponként mintegy ötödfél rubelre ment keresete. Ebből három rubelt félretettek, másfél rubelt apróbb szükségleteikre, különösen az örök és műhelyfelügyelők megvesztegetésére fordítottak. Hogy pedig az örök, felügyelők és fegyencársak durva kapzsiságát fel ne élesszék, s magukat merényletektől megóvhassák, a pénzt nem tartották maguknál, hanem azt vasárnaponként kint levő iparostársaiknak átadták.

Így telt el a nyár és az ősz. A dologházi franciáknak összegyűlt mintegy negyedfélszáz rubeljük. A künt levők hasonló kitartással és szerencsével működtek. Lassanként szereztek tisztességes ruhát és iparoseszközöket. A napszámosok, teherhordók és pincérek is iparosműhelybe állottak. A pincéreknek ugyan a vendéglőkben nem volt rossz sorsuk, de ízlésük és egészségük a vutkimérést, a bűdös hal árulását s a piszkos és részeges kozákokkal való viaskodást nem bírta ki, s azért inkább szerényebb jövedelmű foglalkozást kerestek.

Egy társuk különösen szerencsés volt. Az orenburgi katonai nevelőintézetben volt egy Dulemba Tódor nevű aligazgató. Valamikor lengyel volt, később eloroszosodott, de a nyugati mívelt népek iránti rokonszenvét mindig fenntartotta, sőt ápolta. Katona- és mérnökkari tiszt, orosz társai közt lovagias és felvilágult egyén. Társuk, bizonyos Harvey nevű *breton*¹³ véletlenül ide került komornyiknak.

A breton nem volt iskolázott egyén, de tudott írni-olvasni, s mint volt francia altisztnek, megvolt azon ügyessége és vidorsága, mely minden orosz szolga és komornyik fölött mívelt családnál őt különösen ajánlóvá tette. Dulembának családja és gyermekei voltak. A breton a kisgyermekeket saját oktából francia nyelvre tanította, s velük vidáman játszott katonásdit.

¹³ *breton* - a nyugat-franciaországi Bretagne félszigetre az i. sz. V. században a brit szigetekről áttelepedett kelta nép

Rövid idő alatt kedvencévé vált a gyerekeknek és a családnak. Nagy hasznára volt ő ezáltal dologházi társainak.

Ezek csakhamar belátták, hogy ők rendes úton a dologházból meg nem szabadulhatnak. A titkár és az igazgató megvesztegetésével talán egyenként kijöhettek volna onnan, de erre megint minden pénzüktől meg kellett volna válniok. Jó alkalomra vártak tehát, s különösen a breton közbenjárására.

Eltelt az 1823-ik év anélkül, hogy a franciák sorsa változott vagy jelentékenyen javult volna. Újév napján Harvey némi ajándékot kapott Dulembától és nejétől, mégpedig azzal a kitüntetéssel, hogy neki az ajándékot nem a többi cseléddel együtt, hanem külön és a kisgyermekek által némi ünnepélyességgel adták át.

A bretont meglepte ez a figyelem és gyöngédség, melyre orosz katonánál és uraságnál természetesen nem számíthatott. Szíve tele lett érzelemmel, társaira gondolt és Franciaországra, s szemét ellepte a könny. Túlradó szívvel s könnyező szemekkel, félig tréfával kezét csókolt a kisgyermekeknek, s ezt mondá nekik:

- Kis uracskám, kisasszonykám, köszönöm a kegyes ajándékot, szívemből meg vagyok vele elégedve, túlságosan meg vagyok jutalmazva; csak azt kérem, kis uracskám, kisasszonykám, ha önök majd felnőnek, szegény francia bajtársaimat szabadítsák ki a fogságból.

A kisgyermekek nem értették ezt a beszédet, és csak tréfának vélték, ha értették is. Hanem Dulemba és neje észrevették a bretonnak hangján és szavain a kérelem komolyságát.

- Miféle francia bajtársaid vannak neked? - kérdé Dulemba a bretontól.

Harvey ekkor elmondá a dologházi franciák szomorú sorsát és az egész francia csapat történetét. Elmondá elfogatásukat, uráli dolgaikat, a kegyelem útján történt megszabadulást, a veszélyes utazást, s végül elmondá, hogy Atkarszov dolog házi igazgató elkobozta társainak kegyelmi leveleit, s azokat nem ereszti ki a dologházból.

Dulemba és neje összenéztek. Szívük megindult a szerencsétlenek sorsán.

- Nehéz dolog lesz ez - mondá az úr -, majd meggondolom, mit és miként lehet segíteni.

Dulemba utánajárt a dolognak, s Harvey előadását igaznak találta. De tudta azt, hogy Atkarszov állása igen erős, s hogy sikertelen beavatkozás esetén a franciák dolga könnyen alaposan elromlanék. Atkarszov haragja tönkretelhetné őket. Várt tehát, és várakozásra intette Harvey-t is. Magántalálkozás alkalmával magától Atkarszovtól győződött meg arról, hogy a franciák mintaszerűen viselik magukat.

Mikor a tavasz kinyílt, Gyemidov herceg jött Szentpétervárról szemlét tartani a katonai nevelőintézet fölött. A herceg jókedvében volt, lakomát adott az intézeti igazgatók és tanárok számára, s a lakomára szokás szerint meg volt híva a dologházi igazgató is, aki szintén a katonai főtisztizti karhoz tartozott.

Lakoma után Gyemidov és Atkarszov előtt mintegy véletlenül és a célzatosság hiányának színlelésével előhozta Dulemba a francia foglyok ügyét. A herceg érdeklődött irántuk, s kérdést intézet Atkarszovhoz, miként viselik magukat.

- Igen jól, példásan - mondá Dulemba készakarva megelőzve Atkarszkovot -, amiként a fogházi igazgató úrtól értesültem.

A herceg az igazgatóra tekintett, s ez akarva, nem akarva helyeslé Dulemba megjegyzését.

A herceg Atkarszov vállára ütött, s mosolyogva mondá neki:

- Eressze ki, kedves igazgatóm, a kedvemért őket, s aztán vezettesse elém, hadd lássam őket én is!

A parancs világos volt, az igazgató nem késlekedett, rögtön kiadta a parancsot, hogy a francia foglyok öltözzenek fel tisztán, s várják be a további rendelkezést.

A franciákat még azon a napon a herceg elé állították. A herceg nevüket, lakásukat, s életkorukat kérdezte. Csodálkozott, midőn a 40-45 évesnek látszó franciák legidősebbje is csak 35 évesnek vallotta magát.

- Ti Napóleon katonái voltatok?

- Igen, kegyelmes úr.

- Ismertem egykori uratokat, s küzdöttem ellene. Derék katona volt. Ti pedig igazolványt kaptok tőlem, s szabadon mehettek Nizsnye-csirszkájába. Ha ott is jól viselitek magatokat: remélhetitek a fölséges cár további kegyelmét.

Ezzel elbocsátá őket, utasítást adván szárnysegédjének, hogy mindegyik franciának igazolványt és tíz rubelt adjon.

Végre tehát szabadok voltak Orenburgban. Ismét volt a kis csapatnak mintegy ezer rubel pénze, amelyhez még a dologházon kívül maradtak műszereinek s fölösleges ruháinak ára jött. Most már a biztonság érzetével, szabadon utazhattak tovább. Mégis Dulemba tanácsára a dologházi ruhákat közönséges orosz parasztruhákkal cserélték föl.

Így indultak el az 1824-ik év júniusában Uralszk felé, s július elején szerencsésen odaértek. Itt már végképp elhagyták az Urál hegyeket, oly sok átélt szenvedés emlékeit, s elhagyták az Urál folyó partjait is. Egyheti pihenés után gyalogszerrel útnak indultak Szaratov felé, s augusztus közepére minden baleset nélkül odaértek. Pénzük ideérkezésük alkalmával még vagy hatszáz rubel volt.

A GAZ KALMŰK

A FRANCIÁK KÉT CSAPATRA OSZLANAK
AZ EGYIK CSAPAT LENGYELORSZÁG FELÉ MENEKÜL
ENNEK NYOMA VÉSZ
A KALMŰK HAJÓSGAZDA
ÉJJEL MEGROHANJÁK A FRANCIÁKAT
KITESZIK ŐKET A PUSZTA SZIGETRE
A HALÁL RÉVÉN

Szaratov, bár a Volga partján fekszik, már európai városnak tűnt föl előttük. Házai, utcái, ipara, kereskedelme s különösen német lakosai azon csalódásba ejtették a franciákat, hogy ők most már Európa közepén vannak.

Valóban, itt az eddigi egyetértés, mely oly sok veszélyből kimenté s oly sok szenvedésben megnyugtatót őket, felbomlott közöttük.

A kis társaság egy része ugyanis eddigi megállapodásuk és szerepük szerint a Volgán lefelé akart utazni a Donhoz és Törökországba, a másik része azonban rettegett attól, hogy a Volgán ismét visszatérjen Ázsiába, a vad nomád népek közé, s azért egyenes úton akart Franciaország felé menekülni, Voronyezsen át. Számítást tettek, hogy egyenes úton is negyedfélszáz mérföldnyire vannak Franciaországtól, s ha mindig akadálytalanul mennek is, három hónap előtt nem érik el hazájuk határát; vajon mennyi utat kell még tenniök, ha a Don és Törökország felé kerülnek?

- Barátim - mondá Monteau -, ha valamennyien az egyenes és száraz utat választjátok, én veletek tartok. De ha csak négyen-öten jöttök is velem, én a volgai utat választom. Nem a vad emberektől félek én, hanem a szelídektől. Nem az orosz paraszt, nem a vad kirgiz és kozák ijeszt engem, hanem az orosz hatóság. Kirgiz és kozák legföljebb pénzemet, ruhámat vagy életemet veszi el, bár mindezekre vigyázhatok. De a hatóság elveheti szabadságomat, és visszavihet oda, ahonnan elmenekültünk. E gondolat rosszabb előttem, mint a halál, mint az elkárhozás. Emlékezzetek a dalmatovói jólelkű barátokra. Megmondta az, hogy Európa felé ne meneküljünk, mert ha száz igazolványunk volna is, fölfedeztetés esetén minket, franciákat, Napóleon katonáit soha nem eresztenek haza, hogy mi Európának uráli szenvedéseinket s fogságainkat el ne mondhassuk. Ez az ember volt szomorú utunkban a legelső igaz barátunk, és én ennek jó tanácsát akarom követni. E szavakra elszántan kiáltottak föl néhányan:

- Monteau, veled tartunk!

De másokban mégis megmaradt a kétely. Különösen Harvey szentül hitte, hogy Dulemba jószágú emberek másutt is, minden városban találhatók, s minél közelebb jutnak Európához, annál inkább. Ő mégiscsak jobb szeretne Lengyelország felé menekülni.

Ez alkalommal nem lett eldöntve a kérdés.

A következő napon a két lutheránus francia elment az evangélikus püspökhöz, hogy tanácsát, kegyességét és segítségét kikérjék. A püspök jó szívvel hallgatta meg hitrokonainak panaszát, de hivatalos érzülete mégis azt tanácsolta a franciáknak, hogy csak oda menjenek, ahova a fölséges cár kegyelme parancsolta őket.

- Ha azonban - tette hozzá némi gondolkodás után - Lengyelország felé akartok menni, én ne legyek az, aki lebeszél benneteket a szabadulásról, sőt vikáriusom által ajánlólevelet is adok hitsorsosainkhoz.

Ezzel jöttek vissza a lutheránusok Monteau-hoz és társaihoz.

Ez döntött. Harvey és társai végleg elhatározták, hogy ők az európai és száraz utat választják. Voltak pedig, akik ebben egyetértettek, tizenheten.

Harvey és társai nem sokáig késlekedtek. Egy napot töltöttek még ott, hogy újak irányát biztosan megállapíthassák. Fölkerestek külön-külön mintegy tíz lutheránus német kereskedőt, hogy tőlük a biztos utat, az útba eső városokat és folyóvizeket név szerint és egymás után megkérdezhessék, s maguknak följegyezhessek. Újak Voronyezs és Kijev felé lett megállapítva, s azt állították, hogy Kijev Szaratovhoz 700 versztnyire van, s hogy egy hónap alatt odaérnek. Édes remény táplálta őket, hogy újévre láthatják Franciaországot. Oly bizton, oly jól, oly nyugodtan érezték magukat, mintha már semmi baj és viszontagság nem állana előttük. Az égő vágy és lázas képzelet semmi nehézséget föl nem fedezhetett. Monteau is elhallgatott intéseivel és aggodalmaival, semmi sem zavarta álmodozásaikat, öröm sugározta be szemüket és arcvonásaikat.

Együtt ültek mind a harmincöten egy este egy vendéglőben, mely a Szlobod nevű külső városon kívül, Szaratov nyugati részén, egy vásártérnek használt pusztá területen feküdt. El akartak búcsúzni egymástól még az estén, hogy Harvey és társai már hajnalban szó nélkül továbbindulhassanak.

Lefekvésről azonban szó sem lehetett, aludni úgysem tudtak volna. A bajtársak, akik tizenkét év előtt hagyták el hazájukat, akik tizenkét év alatt száz meg száz bajtársukat temették el Mogiljovtól Szentpétervárig, Szentpétervártól az uráli bányáig és onnan Szaratovig, s akiket tizenkét év közös nyomora elválhatatlan testvérekké tett, nem tudtak egymástól könnyűszerrel elbúcsúzni.

Csendes beszélgetéssel töltötték az éjszakát. Megemlékeztek a nagy császárról és a diadalmas csatákról, melyeket végigharcoltak. Egyiknek-másiknak eszébe jutott apja, anyja, testvére és jegyese, akit otthon hagyott.

- Vajon élnek-e még? - sóhajtott föl egyik vagy másik. - Vajon várnak-e még engem?

- Meglássátok, bajtársak, mi soha nem fogunk Franciaországba jutni!

Az ilyen felszólalást Monteau nem hagyta szó nélkül.

- Emlékezzetek vissza ama szerencsétlen pillanatra, mikor elfogtak bennünket. Éhesek és félig fagyva valánk. A fegyvert nem bírtuk el, s alig tudtunk a lábunkra állni. A halál közönyével engedték magunkat fogságba hurcoltatni. Emlékezzetek vissza a sivatagra! Eltemettük bajtársainkat, s oly nagy kedvünk lett volna magunknak is lefeküdni melléjük a sírba. S mégis, a remény kitartásra intett, s inkább el voltunk szánva a nyomorra, csak hogy Franciaország felé mindennap közelebb juthassunk, mintsem itt maradtunk volna, habár nyugodtan és ínség nélkül. A gondviselés nem vezetett volna idáig, ha továbbvezetni nem akarna.

Ruhán és pénzen teljes egyenlőséggel és minden viszály nélkül osztoztak meg. Huszonnégynek volt olyan útlevele, aminőt Gyemidov herceg adott, tizenegynek pedig csak Urálból hozott, hamis kegyelmi igazolványa volt. Ezek közül csak öt csatlakozott Monteau-hoz, a többi Harvey-vel tartott.

- Én - úgymond Henri - el voltam határozva, hogy Monteau-val tartok. Mikor azonban hajnalodni kezdett, s tizenkét társunk fölkelte, kis batyuját mindegyik kezébe vette, s könnyező szemmel ránk tekintett, s szó nélkül egymás karjaiba borultunk: e szomorú pillanatban én is úgy éreztem magam, mintha nekünk örökre itt kellene maradnunk. Nem tudtam a vágnak ellenállni, s fölkiáltottam: „Monteau, én is velük megyek!” Monteau nem tudott vagy nem akart

szólni, s így a hajnali szürkületben én is elindultam Harvey csapatával. „Bajtársak - kiáltá Monteau utánunk -, legyetek józanok és alázatosak, az Isten áldjon meg benneteket!” Valamennyien sírtunk, de nem feleltünk. Szó nélkül, szomorúan ballagtunk az úton több mint két óra hosszat. Mikor a nap már jó magasan járt, egy kozákcsapattal találkoztunk, 10-12 lovasból állott, s egy cifra, fényes egyenruhás tiszt lovagolt a csapat élén. Valahonnan Szaratovba mentek. Mikor egymáshoz értünk, jó távolra kikerültük őket, megálltunk, és meghajtottuk magunkat a csapat előtt. A tiszt mégis odaugratott közénk, s minden szó és minden ok nélkül korbácsával végigvert bennünket, mintha csak bolond vagy részeg lett volna. A vér az arcunkba szökött, nehéz volt a bántalmat szó nélkül eltűrni, de az elválás sokkal inkább megtört bennünket, mintsem fellázadni mertünk volna. És ez az esemény engem mégis visszatérített utamról.

- Harvey - mondtam -, én nem megyek veletek, igaza volt Monteau-nak, jobban kell félnünk a szelídektől, mint a vadaktól, én visszamegyek Szaratovba.

Harvey le akart beszélni szándékomról, de én nem hallgattam rá, kiszakítottam magamat karjaiból, s elindultam visszafelé. Még dél sem volt, s én Szaratovban voltam. Társaim közül néhányat ott találtam az éjjeli tanyán, akik nagy örömmel fogadtak, s mindnyájan megöleltek. Így maradtam én Monteau társaságában, Isten tudja: így volt-e jobb?

Monteau még néhány napot töltött el Szaratovban. Meg akarta várni augusztus végét. Szeptember elején már jöttek vissza a karavánok a Nyizsnyij Novgorod-i vásárról, és ő egy ilyen karavánnal akart a Volgán lefelé utazni. Valóban szeptember 4-én találkozott egy gazdagnak látszó, krasnojarszki tatárral vagy kalmükkel, aki egy terebélyes, de könnyű építkezésű vitorlás hajóval Kazanyból jött, s Szaratovban kikötött. Monteau szóba állt a hajótulajdonossal, s midőn azon kérdésre, hajlandó volna-e őt és társait *Caricinba*¹⁴ szállítani, igennel felelt: elment, és megvizsgálta a hajót. A hajó inkább dereglye volt, fődött előréssében alig fért el 5-6 ember, s az is csak fekve; személyzete 30-35 rendkívül piszkos kalmük férfiből állott, s általában a hajó is kibíratatlan bűzös és piszkos volt minden ízében. Kaviárt, szárított halat, vízhólyagot és csudasót szállított fölfelé, a rakománya most dohányból és bagariából állott. Monteau mindamellet megalkudott, ezután a csapatot fejenként két rubelért hajlandó volt *Caricinba* szállítani.

A következő napon már nagy lassúsággal lefelé haladtak az óriási folyóvízen.

A kalmük azt monda Monteau-nak, hogy tíz nap alatt még akkor is *Caricinban* lesznek, ha a szél nem segítene, elég lesz tehát, ha Monteau tíznapi élelemről gondoskodik, vagy még annyiról sem szükséges, mert hiszen útközben is kikötnek két-három helyen. Monteau mindamellet két hétre való élelmiszerről gondoskodott, ez időre kellő mennyiségű kenyeret, szárított halat, sajtot, kalbászt és füstölt húst bevásárolván. Bajnak és veszedelemnek minden előérzete nélkül foglaltak helyet a hajóban, s utaztak éjjel-nappal egyaránt.

A franciák orosz parasztruhában voltak, mindamellet csakhamar elárulták, hogy nem oroszok. A hajó éktelen bűzét és piszkosságát nehezen tűrvén, mindjárt a második napon engedelmet kértek a kalmüktől, hogy a hajó egy részét kitisztíthassák. A kalmük elbámult a kérelmen, aztán elnevette magát.

- De én nem adok ám nektek azért egy kopeket sem! - monda a franciáknak.

A franciák nem is kértek fizetést, hanem nekiálltak a dohányos- és bagariakötegeknek, azokat félrerakták, aztán vízzel és csutakkal elkezdtek a hajó oldalát és fenekét felsúrolni s róla az

¹⁴ *Caricin* - Volgográd régi neve

esztendősi piszkot, halpikkelyt, juhbelet, enyvszerű állati hulladékokat s egyéb bűzös és ragadós anyagokat letisztítani. Mind a gazda, mind a kalmük személyzet folytonos gúnyjal és kacagással kísérte a franciák fáradozását. Felette mulatságos dolognak tetszett előttük, hogy egy egész csapat orosz paraszt ne gyönyörködjen a bűzben és piszokban, s azt másnak a hajóján, ingyen, fizetés nélkül törekedjen eltávolítani, s még csak vutkit vagy erjesztett lótejet se igyék hozzá. A hajón lévő egyéb személyzet még csak a kezét sem mozdította meg, hogy a franciáknak segítsen.

Végre a hajó s különösen a franciák fekhelye annyira-amennyire tiszta volt, s akkor a kalmük azt mondá Monteau-nak orosz nyelven:

- Ti nem vagytok oroszok, miféle nemzetséghez tartoztok?

- Mi bizony, gazda - felelt Monteau -, nem egészen vagyunk oroszok, de azért félig sem vagyunk kínaiak, megfizettük fejenként a két rubelt, s most már egészen is oroszok lehetünk Caricinig.

A kalmük semmit sem szólt, csak a pipájából eresztett nagy füstöket. Hanem azért másnap megint csak rátért a kérdésre:

- Ti nem is voltatok, nem is lesztok oroszok sohasem, németek se vagytok, mert ha németek volnátok, akkor nem fizetnétek nekem két rubelt, hanem mennétek gyalog vagy a magatok hajóján. Ti bizonyosan valami kémek vagytok.

Monteau-nak szeget ütött a fejében a furcsa gyanú.

- Aztán mi közöd van ehhez neked, gazda? - kérdé Monteau.

- Nekem bizony semmi közöm, hanem ha Dubovkában vagy Caricinban a vámos kérdezni találja tőlem, hogy ti kik vagytok, és mit hoztok Nyizsnyij Novgorodból, mégiscsak szeretném tudni, mit feleltek a vámos kérdésére.

- Hát feleld azt, amit jónak látsz; majd ha minket kérdez a vámos, mi is azt feleljük, amit jónak látunk.

- Hm, sok pénzetek lehet nektek - mondá a kalmük.

A kalmük kíváncsisága nem szűnt meg. Folyton visszatért a tárgyra, és gyakran beszélgetett Monteau-val. Monteau-nak elbeszélte, hogy az asztraháni kormányzó egyszer erővel el akarta tőle vinni egy szolgálóját, s miután ő nem adta oda, kozákokat küldött rá, s azok a szolgálót is elvitték, és a ménését is elhajtották, s a krasznojarszki főnök, mikor panasza ment, még ötven korbácsot is veretett a nyaka közé.

Ez az elbeszélés tévútra vezette Monteau-t. Azt hitte, a kalmük teljesen megbízható arra nézve, hogy neki a franciák titkát feltárják. Hátha meg tudná könnyíteni a menekülést. Attól semmi esetre sem kell tartani, hogy az orosz hatóságnak valami rosszakarató jelentést tegyen. Ha pedig ő nem lesz bizalmas hozzá, oly nagy a kalmükben a kíváncsiság, hogy még emiatt határozza el magát valami bolondságra. A legrosszabb esetben is útlevelük és igazolványuk mindig mentségükre leend.

Társaival közölvén a dolgot, azok beleegyezésével Monteau végre elbeszélte a kalmüknek, hogy ők franciák, s a felséges cár kegyelmével az Urálból jönnek, hogy Caricin vagy Carjev vidékén meglepednek, vagy pedig Csicsekojébe fognak menni, hogy ott a cár kegyelmét tovább is bevárják; a kalmük megmondhatná nekik, miként jutnak legkényelmesebben Törökországba.

A kalmük komoly arccal hallgatta végig az elbeszélést, csak a fejét ingatta.

- Gondoltam, gondoltam, százhuszszor gondoltam - mondá a kalmük. - Van-e fegyveretek?

- Minek nekünk fegyver? - kérdezé Monteau.

- Utazónak útlefél kell, útlefél mellé sok pénz kell, sok pénz mellé jó fegyver kell, jó fegyver mellé erős szív kell, ez az igazság. Mindezek nélkül a pókháló is útját állja az embernek - mondá a kalmük.

De a kalmük ettől kezdve alig állt szóba a franciákkal. Kerülte őket, s ha egyikkel-másikkal a szűk hajóban összeütközött, kifelé fordult, s a partot nézte. A franciák el nem gondolhatták, min töri a fejét.

Egy este kikötött egy puszta szigetenél, s a szigetre kivitte harminc emberét. Alig hagyott a hajón négyet-ötöt. A szigetről csak pár óra múlva tértek vissza, s ettől kezdve a személyzet is szótlan és tartózkodó lett a franciákkal szemben.

Monteau-t az is aggasztotta némileg, hogy már két hét óta utaznak, mégsem érik el sem Dubovkát, ahol a kalmük kikötni ígért, sem Caricint, pedig a kalmük Szaratovban azt mondá, hogy tíz nap múlva még szélcsend esetén is odaérnek. Aztán élelmiszerük is fogytán volt már.

A tizenhetedik vagy tizennyolcadik napon este nyugodtan lefeküdtek a franciák egymás mellé. Semmi gyanúsat nem vettek észre a nap folyamán, csak annyit, hogy a kalmüök még szótlanabbak, még bizalmatlanabbak irányukban. De ők megszokták már ezt is.

Az éjszaka azonban borzasztó sorsot készített számukra. Álmukból durva támadás, vadállati marcangolás ébresztette föl őket. A kalmüök a hajótulajdonos parancsára megtámadták az alvókat, kezüket összekötözték, szájukat rongyokkal betömtek, fejükre ültek, aztán kirabolták őket. Monteau-val s még három franciával, akik talán éberebben aludtak, s az orvtámadást előbb észrevették, kemény küzdelemben bocsátkoztak, s a küzdés hevében mind Monteau-t, mind pedig három társát megölték, s nyakukra-lábukra egy-egy követ kötve, a folyam fenekére süllyesztették.

A hajógazda e nyomorult merényletet tervezte ki társaival és legényeivel ama néhány óra alatt, melyet pár nappal ezelőtt legényeivel együtt egy puszta szigeten töltött.

De a merényletnek a négy francia meggyilkolásával nem lett vége. A hajót egy szigethez kormányozták, ott kikötöttek, s még azon éjjel az életben maradt franciákat megkötözve, a hajóból egyenként kihurcolták, pénzüket, felsőruhájukat és irataikat elvették, s mindegyiket hátrakötött kezénél fogva, egy ligetes sűrűben egy-egy bokor tövéhez kötötték. A gonosz munka végeztével gyorsan visszamentek a hajóra, és ismeretlen irányba eltávoztak.

Ily borzasztó éjszakát a franciák a szentpétervári vérfürdő óta nem éltek át. Kezüket-lábukat megkötözve, szájukat a fulladásig betömve, az iszonyú küzdés, bántalmak és vérvesztés miatt halálosan kimerülve, minden segítség és minden remény nélkül, az éhhalálnak és tán a farkasok támadásainak kitéve, egyetlenegy sem volt köztük, ki végleg elveszettnek ne tartotta volna életét. Még azok voltak a legszerencsésebbek, akik a nagy vérvesztés miatt eszméletlenül vagy a szenvedett kínok alatt őrzöngve öntudatra nem juthattak.

Az éjszaka végtelennek tetszett. Maga Henri, aki aránylag a legkevesebbet szenvedett, alig tudott az éjszaka pokoli eseményeire visszaemlékezni. Mikor a hajnal végre szürkülni kezdett, ő a hideg miatt dideregve magához tért. Körülnézett, látta és érezte, hogy hátán összehúzott könyökét egy fűzfa tövéhez kötötték. Megkísérelte a kötelet elszakítani, de a kísérlet alatt éles, metsző fájdalmat érzett karjain. De olyasmit is érzett, mintha a kötél engedett vagy ereszkedett volna. A fájdalmat legyőzve, egész testével nagyot taszított magán, s szerencsére a

kötél elszakadt, és ő a fától elszabadulhatott. A kötélt vastag, hűrféle fonatból állott, mely az erős hajnali harmat hatására meglehetősen elázott, s ezért tudta elszakítani.

Azonban mind keze, mind lába még összekötve maradt, s szájából nem tudta a rongyot kivenni. Vergődése közben eszébe jutott, hogy valószínűleg kezei is hűrféle fonattal vannak hátul összekötve, s ez esetben, ha az is meg van ereszkedve, elszakítása tán lehetséges volna valamely érdes fához dörzsölés által. Szerencsére nem messze egy ledőlt faág mutatkozott. A fűben nagy kínosan odahempergett, könyökét a dőlt fára támasztá, s fekvő helyzetében, iszonyú erőfeszítéssel, a könyökén levő kötelet a fához dörzsölgeté. A gyöngeség és erőltetés folytán már ájulás környékezte, midőn végre a kötélt elszakadt, s kezei szabadok lettek. Mégis időbe került, míg összegyötört, elmarjult kezével szájából a rongyokat kiszedheté, s lábait is megszabadíthatá.

Végre lábra állhatott. A nap már rég felkelt, midőn egy közel levő tócsához botorkált, s ott arcát, kezét és lábát megmosta és megáztatá. Csak ekkor siethetett társai mentésére.

A SZIGETEKEN

A HALÁLBÓL MOST MEGMENEKÜLNEK
A TEKNŐSBÉKA
A BETEGEK SZIGETE
HOLTTESTEK A PUSZTA SZIGETEN
A KALMÜK CSIKÓS
TÜZÜK IS VAN, HAJLÉKUK IS VAN
A TUTAJON VÍZRE SZÁLLNAK

Társai, kivált köztük néhányan, az utolsó végvonaglásban látszottak lenni. Kínos vergődésük, hörgő lélegzetvételük, kidülledt, véres szemük kétségbeejtő látványt nyújtottak. Henri oly készséggel, mely tőle telhetett, felbontá és felszaggatá a kötelékeket, miután előbb mindegyiket megszabadítá a szájába gyömösölt csomagtól. Gyakran még fogaival is iparkodott a kenderből, szivós kákából és húrból álló kötelékeket széttégni.

Dél lett, s tán dél is elmúlt, mikorra mind a tizennégy francia lábba állhatott, s arcát, száját és sebeit kimoshatá. Kettő nem tudott fölkelni, s a többi is alig bírt jártányi erővel a rémes éjszakának átélt szenvedései után.

S mégsem a testi gyöngeség látszott sorsukban a legszomorúbbnak. Ruhájuk egyetlen fehérnemű alsóruhából állott, ez is összetépve-szaggatva, rongyokban és szennyben. Sem fővegük, sem lábbelijük, sem fegyverük, sem késük, sem tüzüik, sem hajlékuk, sem kenyerek. A nap egy kissé fölmelegedett ugyan, de mi lesz velük, ha beáll az eső, a hideg és az éjszaka; ha éhség vesz erőt rajtuk, ha nem jön segítség sehonnan?

Azok, akik kevésbé voltak kimerülve, fölkeresték az út nyomait, melyen át a kalmükök által a sziget belsejébe hurcoltattak. Az út egy óriás szélességű folyamhoz vezetett. E folyam, mint később megtudták, a Volgának egy nagy ága, az Ahtuba volt. Lehetett ott egyversztnyi szélességű, úgyhogy a túlsó part sekélyes szegélyét alig láthatták. Néhány kisebb hajót, bárkát, lélekvesztőt láttak ugyan, de a túlsó part mentén oly nagy távolságban, hogy hangjuk oda el nem érhetett. S aztán azt is jól tudták már, hogy az olyan vad népek, aminők e tájon lakhatnak, a nyomorultaknak nem sietnek segítségére.

Körül kellett nézniök a szárazon. Csakhamar meggyőződtek arról, hogy egy nem nagy terjedelmű, homokzátony szigeten vannak, mely óriási füvel s helyenként fűz-, rekettye- s a dombos részeken nyírbokrokkal van tele. Bizonyos futóindás vadszederrfélét találtak ugyan, de ennek nyári gyümölcsei már leszáradtak, őszi gyümölcsei pedig éretlenek voltak. Ezenkívül semmi ehetőt nem találtak.

Alkonyat felé hűvösödni kezdett az idő. Éhesen, fáradtan, kimerülve, láz által borzongatva, egy karókon álló kubitka¹⁵ romjaira akadtak, mely azonban rég nem látott embert, mert alja is füvel volt benőve. Oldalain szabadon járt ki és be a szellő, teteje száraz avarból állott, s mellette is egy nagy nyaláb száraz avar, körös-körül embermagasságnyi gazzal benőve. Sem itt, sem az egész szigeten embernek semmi nyoma.

A franciák két menni nem tudó, beteg társukat idevonszolták, száraz avarból fekhelyet készítettek, s a kunyhó tetejéről leszedvén a szalmát, szorosan egymás mellé lefeküdtek, s a szalmával Henri az egész kis társaságot takaró gyanánt beterítette, s végül maga is melléjük feküdt. Így töltötték az éjszakát.

¹⁵ *kubitka* - nomád mongolok sátra

Pihenésük és álmuk üdítő volt. A következő nap reggelén erősebbnek érezték magukat, de az éhség fenyegető gyorsasággal kezdett rajtuk eluralkodni. Bármilyen módon valami táplálék után kellett nézniük.

Négyen ismét kimentek az Ahtuba partjára. Rekedtre kiabálták magukat a nagy messzeségben elhaladó hajókra, gallyat is lobogtattak feléjük, de a hajók vagy nem vették őket észre, vagy nem volt szándékuk segíteni. Lovasokat, méneseiket, nyájukat látták a túlsó parton, de mindez rajtuk nem segíthetett.

Mások a sziget ellenkező oldalára mentek, nyugat felé. Itt egy keskenyebb s rendkívül iszapos partok közt ballagó folyamra bukkantak, amely azonban mégis mintegy 120-150 méter szélességűnek látszott pusztán szemmel. A sűrű fűz- és rekettyebozót miatt alig tudtak a tiszta vízre kilátni, mely a cserjés bozót kivül még sűrű nád- és kákateleppel is végig volt szegélyezve mindkét part mentén. Az érett kákabuzogány pilléi szerteröpködtek az északkeletről lengedező szellőben.

A franciák gondosan törekedtek kipuhatolni a szomszéd szárazföld nagyságát és természetét. Vizsgálódásuknak azonban alig lett sikere. A parti bozót miatt sem nagyságát nem láthatták, sem azt észre nem vehették, sziget-e a szomszéd szárazföld, vagy az már túlsó oldala a nagy folyamnak, s ha tán sziget: vannak-e lakói?

A csend és a némaság, az előttük ismeretlen, világos tollú vadmadarak kényelmes röpködése s a parthoz vezető gázlok hiánya azzal a föltevessel rémítette őket, hogy a nyugoti szomszéd szárazföld is lakatlan.

Az élelemre nézve azonban némi csekély vigasszal tértek vissza társaikhoz. Az egész sziget és különösen a nyugoti folyam partja erős, átható, kellemetlen halszaggal volt eltöltve. Bizonyos volt, hogy a folyam telides-teli van a halak minden nemével, csak az a kérdés, miként lehetne halat fogni s tüzet gerjeszteni. Teknősbékafészkekre is bukkantak, s a kibitkához vittek is magukkal vagy tizenként darabot.

A kémszemlék után a kibitkánál valamennyien összejöve, új tanácskozást tartottak a szerencsétlenek. Tanácskozásuk, eszmecseréjük nem volt vigasztaló. Két beteg társuk már fel tudott ülni fekhelyén, egyik sem szólt bele az értekezésbe, de bágyadt arcukon és epedő szemükön látszott az éhség gyötrelme.

Most jutottak először eszükbe szegény Monteau és meggyilkolt társai. Monteau találékony-ságának, erélyének és vigasztaló kitartásának hiányát most érezték először igazán.

- Szegény Monteau - sóhajtott fel egyik -, mégis jobb lett volna Szaratovból Európa felé menekülnünk! Az ő kedvéért jöttünk erre. De én azért nem kárhoztatom. Ki tudja, Harvey és cimborái hogyan jártak, talán még rosszabbul, mint mi. Monteau mégis szerencsésebb. Az Isten adjon neki nyugalmat!

- Nem is látjuk mi többé Franciaországot - szólt a másik.

- Itt veszünk éhen, fagyban, nyomorultul. Jobb is, ha egyszer már vége lesz mindennek.

Henri és többen tiltakoztak azonban a lemondás és kétségbeesés ellen. Tűzük és ennyivalójuk ugyan nincs, de néhány napig nyers teknősbékahússal is táplálhatják magukat, s aztán mégis csak lehetetlen, hogy valahonnan, valamiképp menekülés ne érkezne számukra.

Hirtelen nekiálltak a teknősbékáknak, nyakukat kitekérték, tört faágak éles szilánkjával pajzsukat s bőrüket lehántották, belüket kimosták, aztán a fehér húst fára téve, puhára és porhanyósra verték. A félig vagy egészen kiszáradt tócsagödrök fenekén és oldalán ott fehérlett a sziksó, abból hoztak egy marékka, s a pecsenyét ezzel kissé meghintették. Az éhség

ízletessé tette a kezdetleges ennivalót, s lakomájuk aránylag kielégítő volt. Sőt a tizenkét teknőc nem is volt elegendő, öten rögtön kimentek a bozót szélére, s nem sok idő múlva - noha a teknőcök a vízbe és lyukakba menekültek előlük -, fogtak és hoztak a tanyára vagy harmincat. Az éhség csillapultával még mulatságot is csináltak abból, amint a lábaiknál fogva sodrott kákára kötözött, nyughatatlan állatkákat hurcolták magukkal, s amint az el nem fogyasztott darabokat a fához kötötték, hogy el ne szökhessenek.

- A húrral kötözzétek meg őket - kiáltott föl egyikük -, az átkozott kalmük ajándékának legalább vegyük hasznát!

Még kacagtak is a szegény franciák a furcsa ötleten.

Helyzetük azonban mégsem javult. Két beteg társuk ugyan némi erőre kapott pár nap alatt, úgyhogy járni is tudtak, eltelt azonban négy nap, és segítség sehonnan sem mutatkozott. Az idő ugyan nappal még mindig meleg volt, de az éjszakák hűvösek voltak. Ruha, tűz és fődél hiányában az esős idők bekövetkeztével helyzetük valóban borzasztó leendett.

Elhatározták, hogy elmenekülnek a szigetről. Kelet felé a menekülés lehetetlennek látszott, mert bár kilencen jó úszók voltak, mégis a roppant széles folyam átúszását még csak megkísérteni is örülség lett volna. A kísérlet tehát csak nyugat felé történhetett.

Az volt a kérdés: ki tegye meg az első utat? Öten vállalkoztak. Sorshúzás útján a sor Henrire esett.

Mindannyian kimentek a nyugoti partra, s ahol a bozótot a legvékonyabbnak találták, ott Henrit érzékeny búcsú után víznek eresztették. Aggodalom vett rajtuk erőt, hogy Henri ott vész a folyamban.

De nem ez történt. Henri a folyam közepén járt már, és még mindig csak lábolt a vízben. Onnan kiáltott vissza, hogy a folyam könnyen lábolható, sőt feneke a bozótban belül, a tiszta vízben nem is süppedékes. A túlsó part közelében alig kellett úsznia 4-5 méter szélességben, s szerencsésen elérte a partot.

Henri, mihelyt a szárazra jutott, azonnal keresett egy sűrűbb cserjebokrot, ahova a nap oda-tűzött. Ott pihent egy órát, hogy átázott ruhája némileg kiszáradhasson, ami meg is történt, miután ruháját levetette, és erősen kifacsarta. Azután szemle alá vette a szárazföldet.

Ez is csak sziget volt, mégpedig az előbbinél jelentékenyen kisebb s még elhagyottabb. Itt még emberi nyomnak s rég elhagyott kibitkának sem volt semmi jele. Dombosabb részek is teljességgel hiányoztak; óriás füvel, söppedező avarral, fűz- és rekettyebokrokkal volt csaknem egészen borítva. Teknősbéka ugyan itt is volt nagy bőségben, de nem egy jelenség világosan mutatta, hogy e szigetet az árvíz is el szokta önteni. Ezer meg ezer vadmadár röpködött vagy tollászkodott körülötte, bámulva és vijjogva, de tőle messze nem távozva. E körülményből nyilván lehetett következtetnie, hogy e szigeten régen nem járt emberi lény. Abban bizonyos volt, itt társaival együtt lehetetlen megmaradniok.

A sziget nyugoti partján szintén egy folyam nyúlott el, amely tán valamivel keskenyebb volt, mint az, amelyen átlábolt. E folyamon túl azonban egy látszólag nagyobb szárazföld terjedt, melyen emelkedett részek, dombok s erdők is mutatkoztak. Ha mind e jelenség nem csal: itt már emberekre kellett akadni, mert hiszen alig képzelhető, hogy Oroszországban, a Volga mellett, Európa és Ázsia határán, ily nagy mívelhető és hasznavehető területet pusztán hagyjanak.

Oda azonban nem kísérté meg az átmenetelt, nehogy sok ideig való távolmaradása miatt társai nagy aggodalomba essenek. Az oda való átjutást szintén lehetőnek, sőt biztosnak vélvén, rögtön visszafordult, s egy óra leteltével már társainál volt.

Társai bámulva s aggodalommal hallgatták meg jelentését a szomszéd szárazföld elhagyatottságáról. Többen közülök mégis rögtön késznek mutatkoztak oda átmenni, hogy onnan ismét nyugot felé továbbmehessenek. Erről azonban Henri lebeszélte őket, javasolván, hogy ma még az éjet töltsék itt, miután a szomszéd szigeten meghálni nem lehet, s azért a két vízen egy nap alatt kell átmenniök, s még éjjeli tanyát is keresniök, ami pedig ma már meg nem történhet.

Utolsó teknősbéka-vacsorájukat az este költötték el e szigeten.

Másnap kora reggel, az étkezés után átkeléshez készülődtek. A kibitka földbe szúrt karóit kiszedték, s elhatározták, hogy annak minden darabját összekötözve magukkal viszik. Eszükbe jutott, hátha az új szárazföldön ilyet se találnak.

Az összekötözött karókat egyébiránt másként is felhasználták. Öt társukat, akik úszni nem tudtak, ennek segélyével szállították át a mély vízen. Két úszó megfogta egy-egy kezével a karó két végét, az úszni nem tudó pedig a karó közepébe kapaszkodott, s ekként nagy ügyelbajjal a veszélyes vízen áthurcoltatott.

Az átkelés szerencsésen megtörtént, s a kis társaság, meg sem pihelve, rögtön átköltözött az új sziget nyugoti partjára. Itt azután napnak kitett bokrokat keresve, ruháikat kifacsarták és megszárogatták, némelyek pedig a bozót mentében lesre mentek teknőcöt fogni.

Az útvonalban álló új folyam kikémlése volt most az első teendő. Henri erre is vállalkozni akart, azonban egy másik jól úszó társuk akarta ezt megtenni mindenáron. Óhajását teljesítették, s a folyamnak nekieresztették.

A franciák nagy bámulatára ez a folyamág is sekélyes volt. Társuknak alig kellett valahol úsznia, gázolással is átjutott a túlsó partra. Pár óra múlva vissza is jött, tapasztalásairól számot adni.

Jelentése hurrákiáltásokat csalt az örvendező franciák ajkára. A túlsó föld e jelentés szerint nem sziget, hanem valódi szárazföld. Embereknek is kell ott lenniük, mert szilva- és birsfákat talált, melyeken még gyümölcs is volt, s a dombosabb részeken vadszőlőlugasokat is felfedezett, melyeken érett fürtök sokasága feketéllett. Mindezekon kívül tört edények cserépdarabjaira is akadt, melyek közül hozott is magával párat.

A franciáknak e hírek hallatára nem volt maradásuk. Rögtön, habozás és haladék nélkül neki-kezdték a folyamon való átköltözésnek. Oly vidám hangulatban voltak az új szárazföldön, mintha már minden veszély elmúlt volna fejük fölül. A legelső buja lombozatú, sűrű vadszőlőlugas árnyékában megtelepedtek, néhány lugas alját sátorformára kitisztogatták és rendbe hozták, a már pirosuló és hulladozó szőlőlevélből puha fekhelyet készítettek, s átadták magukat az édes pihenésnek s a szabadulási ábrándok még édesebb gyönyörének. Élelmük egész napon át érett szilvából állt, melyet különösen édesnek találtak. A következő napok azonban mégis kiábrándulást okoztak sok irányban. Először is észrevették, hogy az új szárazföldön teknősbékát nemigen találnak, a vadszőlő és a birsalma élvezhetetlen, a szilva pedig nem elég az élelemre, de nem is tart el sokáig, miután a fákról már hulladoz az aszú gyümölcs, s a legelső erősebb szél mind leveri.

A második szomorú tapasztalásuk az volt, hogy az új szárazföld is csak sziget. Szélessége ugyan lehet tán egy mérföld is, hossza még sokkal több, de azért ők itt is csak be vannak zárva, s nyugot felé megint egy folyam zárja el útjokat, mely gyorsabb folyásúnak látszik az eddigieknél, tehát bizonyára mélyebb is. Élő embert se találtak, noha száz meg száz jelenség

világosan mutatta, hogy e szigeten gyakran járnak emberek. A folyamokon sohase láttak se kis, se nagy hajót, még halászokat sem, noha a folyamokban, sőt még az apróbb, kiöntéses tavacskákból is nyüzsgött a kisebb-nagyobb hal.

A franciákat aggodalom, majd lassanként valóságos rémület szállta meg. Elgondolták: minő istenátkozta föld lehet ez, melyen sem szelíd, sem vadállatok, sem emberek nem ütnek tanyát. Tüzet éjjel nem láttak, kutyaugatást nem hallottak, emberi művelődés jelenségét föl nem fedezhették. Utóbb azt gondolták, hogy ha csakugyan laknak emberek e vidék közelében, azok bizonyára még a kegyetlen kalmüköknél is vadabbak lehetnek.

A harmadik napon már megkívánták a teknősbéka húsát, s mert e szigeten nem kaptak, vissza kellett menni az elhagyott kis szigetre, hogy annak partján és bozótjában fogjanak néhány százat. E rengeteg teknőcöt aztán lassanként átszállították, s kerítést csináltak nekik a sűrűn földbe szúrt karókból, s egyúttal gondosan őrizték őket, hogy el ne szökhessenek. Nyers pecsenyéjük legalább megint lett elegendő. Amire annyival nagyobb szükségük volt, mert három társuk erős áthűlés következtében képtelen volt vízre menni, s emiatt a további menekülést nyugot felé meg sem kísérelhették.

Az ötödik napon, midőn néhányan a nyugoti parton ögyelegtek, az átelleni szárazról nagy robogás hangját hallották, s közben-közben emberkiáltást és ostorpattogást, mintha valaki egész ménest űzött-hajszolt volna a mezőn. Látni azonban semmit nem láttak a parti fák és cserjék miatt.

A franciák meredt szemmel néztek, és figyelmesen hallgatóztak.

A robaj, kiabálás és ostorpattogás lassanként megszűnt, s alig egy óra múlva egy lovas fiút láttak, amint a parti bozótból kitörtetett, s a folyóba lovával szügyig bement. Nyilván azért jött, hogy lovát megitassa, s maga is igyék a fejről levett süvegbe merített folyamvízből. A fiú tatárnak vagy kalmüknek látszott, s a franciák felé sem pillantott.

A franciák azonban részint orosz, részint töredezett kalmük nyelven átkiabáltak hozzá. Kiáltásukra a ló abba hagyta az ivást, s előreszegzett fülekkel bámult a franciákra. Ugyanezt cselekedte a fiú is, többszörösen elnevetvén magát a franciák intésére és szavaira.

Végre a fiú éles, harsány hangon átkiáltott hozzájuk orosz nyelven:

- Betegek vagytok?!

A franciák szintén orosz nyelven visszakiáltották:

- Nem vagyunk betegek!

- Hát kik vagytok? Mit kerestek ott a Betegek szigetén?!

A franciák összenéztek. Meg nem foghatták, mért nevezi a fiú a szigetet Betegek szigetének. Ösztönszerűleg feleltek:

- Mi nem vagyunk betegek, mi szegény utazók vagyunk. Szaratovból jöttünk, de egy kalmük kirabolt bennünket, s megkötözve idetett a szigetre.

A fiú egészen hallhatóan elkacagta magát, s aztán kérdezé:

- Mit akartok?

- Se tüzünk, se ruhánk, se ennivalónk. Szeretnénk innen szabadulni.

A fiú erre nem felelt, fejével bölintgatott, lova kantárját megrántotta, s aztán a bozótban át visszatörtetett a szigetre.

A franciák voltak vagy heten, s mind a heten rémülten kiabáltak a fiú után, csak arra kérve őt, hogy adjon nekik tüzet, Jézus Krisztusnak és Mohamednek és minden prófétának és szenteknek nevében.

Kevés idő múlva a fiú újra visszajött a vízre, s azt kiáltá át:

- Jertek följebb vagy tizenöt nyíllövésnyire, ahol a folyó kanyarodik, ott majd beszélök veletek.

A franciák lélekszakadva siettek a folyam mentében fölfelé.

Mire a kanyarulathoz értek, a lovas fiú már ott volt a túlsó parton. A folyam itt felette széles, lassú folyású és zátonyos volt.

- Itt vagyunk, itt vagyunk, jere közelebb! - kiáltozták izgatottan a fiú felé.

A fiú beleereszkedett a vízbe, s éles vércseszemeit folyton a franciákra szegezve, lassú gázolással közeledett feléjük. A parttól mintegy 50 méter távolságra megállott, lovának csak nyaka és feje látszott ki a vízből. A fiú sötét, barna arcú, 17-18 éves ifjonc lehetett, kalmük ruhában, magas bőrsüveggel, nyakában ostor és pányvakötél, övében kés és pisztoly.

- Miféle fegyveretek van? - kérde a franciáktól.

- Nincs nekünk semmi, csak a körmünk és fogunk. Nézd!

A franciák kiterjesztették kezüket. A kalmük fiú jól láthatta, hogy fővegük sincs, ruhájuk csak alsó fehérruha, az is rongy és foszlány. Lábukon semmi, s rongyaikon át testük látszik. A fiú közelebb jött, s ezt kérde:

- Ott a fűben nincs fegyveretek eldugva?

- Nincs nekünk, hiszen ha fegyverünk volna, nem volnánk éhesek, nem kellene teknősbékát ennünk.

A fiú elnevette magát, s ismét közelebb jött.

- Hát miért nem fogtok halat? - kérdezé.

- Hogyan fogjunk? A kezünkkel?

- Vágjatok faágat, szúrjátok le sűrűn a víz fenekére, készítsetek belőle aklot, hagyjatok nyílást azon az oldalán, amerre a víz kifolyik belőle, majd telemegy az hallal, aztán megfoghatjátok.

- De mivel vágjunk faágat, és miképp süssük meg a halat?

A fiú tűzkövet és acéldarabot vett ki övéből, s odadobta a franciáknak a partra.

- Keressetek száraz futókát vagy puha pudvát, törjétek össze, s aztán beleesik a tűz. Kést pedig keressetek a betegek tanyáján.

- Hol van az a betegek tanyája?

- Arra ni! - Fölfelé mutatott a szigetnek egy dombos és erdős része felé.

- Ruhánk sincs, hogy szabaduljunk innen?

- Csináljatok tutajt fából, vadszölőből.

- Hová menjünk? Merre laknak itt emberek?

A fiú kelet felé mutatott s mondá:

- Arra van Tombovka, azon túl van Tülmenköji, ott lakik az én uram; erre pedig - s ekkor nyugot felé mutatott - van Jenotajevka, ott van az én uramnak palotája, mert az én uram ott is lakik.

- Hát Caricin merre van?

- Arra ni! Caricin messze van. Én nem tudom, mennyire van, de az én uram tudja.

A fiú északnyugot felé mutatta Caricint.

A franciák nagy hálálkodással megköszönték a lovászfíúnak jó tanácsát s acélból és kovából álló becses ajándékát. A fiú folyton nevetett a víz közepén a ló hátáról a franciák hálálkodó szavaira. Egyszer aztán egyet gondolt, lovát megfordítá, átgázolt a vízen, s visszament ménéséhez. A franciáknak csak azután jutott eszükbe, hogy a fiúnak s urának nevét meg kellett volna kérdezniök.

Mindamellet most már aránylag gazdagoknak érezték magukat. Volt tűzszerszámuk, ismerték a halfogás mesterségét, s megtudták azt is, hogy a sziget északi, erdős részein emberek laknak.

Fából durván összeeszkábált négy házikót találtak egymástól nem nagy távolságban. A házikóhoz vezető ösvényen alig volt a fű egy kevésbé letaposva. Közvetlen közelükben is buján nőtt a fű és a dudva. Apró sírdombféle halmokat találtak a házikók körül, melyek némelyike durva fakeresztel is fel volt ékesítve.

Siettek oda. Az erdőbe s az erdőben az emberi lakásokra könnyen ráakadtak. Fölfedezésük azonban újabb ijedelmet okozott nekik. A betegtanya valóban borzasztó volt. Egyik házikó küszöbénél egy hulla feküdt, s midőn közelebb mentek, a közel álló fákról hollók és varjúk repültek fel. A betegek tanyája holtak tanyája volt. A keresztet azt mutatták, hogy a holtak kereszténynek valának.

Benéztek a házikóba is. Bútorfélét nem találtak. A házak belseje egyetlenegy üregből állott, sárral betapasztott deszkafallal, melyen át azonban becsillogott a repedéseken keresztül a napvilág.

Az üreg egyik sarkában földből készült, katlanféle tüzelőhely. A katlan körül némi ételmaredek nyomai. Néhány cserépedény, egy fejsze, tömérdek hasznavehetetlen és szennyes rongy volt mindaz, amit emberi kéz műveként a házikóban találtak. Száraz haraszt és szalmaféle minden házban volt. Ez képezte a lakók fekhelyét.

A franciák minden ruhafoszlányt gondosan összeszedtek, s a folyam szélén azokat víz alá áztatták. A hullát eltemették, s egyik, a többitől különálló házikóban a fekhelyül szolgáló almot lassanként elégették, gondosan örködve, hogy maga a házikó is el ne égjen. Mikor így a házat jól kifüstölték, akkor a falakat gondosan besározták, a repedéseket, nyílásokat betömködték, tetejét is, amennyire lehetett, rendbe hozták, aztán vadszőlőlevéllel és száraz avarral telehordták, hogy beteg társaiknak s a hideg és eső beköszöntével maguknak is tűrhető tanyát biztosítsanak.

Találtak még pár hullát az erdőben is s emberi csontokat nem egy helyütt. El nem tudták gondolni, minő átkos hely lehet ez, hol élő ember nem lakik, s holtak mégis tanyáznak. Többször lesték a kalmük fiút, hogy tőle felvilágosítást kapjanak, de a fiú többé nem került a szemük elé.

Tüzet most már tudtak gerjeszteni, s edényük is volt, amelyben teknősbékákat megfőzhették. Legbecsesebb találmánynak a fejszét tartották, amelyhez még néhány kezdetleges házi eszközt, egy ásót, aztán rozsdás vasdarabokat találtak. A vízbe süllyesztett ruhafoszlányokat néhány nap múlva kiszedték, gondosan kimosták és megszárogatták, s póre öltönyük pótlására, amennyire lehetett, felhasználták.

A halászatnak a kalmük fiú által javasolt módját nagy kételkedve ugyan, de mégis megkísérelték.

Faágakat vagdaltak, karóknak kihegyezték, azokat övig érő vízben, sűrűn egymás mellé, kör alakban levették, s a folyam alsó oldala irányában a körön másfél arasznyi nyílást hagytak. Aztán odaálltak lesre, mi lesz a furcsa kelepcéből.

Örömmel és bámulva szemlélték, miként úsznak, evickélnek, fickádoznak az apróbb-nagyobb halak szemközt a folyamvízzel. Csakhamar észrevették, hogy minden tizedik-huszedik hal, mely a karósövény árnyékába kerül, a sövény nyílásán bebotlik, s néhány percig a kerítésben meg is marad. Látták, hogy öt-hat darab mindig van a kelepcében - csak be kell zárni a nyílást, s az a hal, mely a karók között ki nem fér, biztos fogoly.

Az ötlet tehát oly mérhetetlen halbőség mellett, mellyel a Volga bírt, gyakorlatinak bizonyult, s a franciák a kalmük lovászfiút egy pillanatra az emberi bölcsesség és leleményesség mintaképének tekintették. Sohasem ízlett a franciáknak oly jól semmi se, mint az első sült és pirított hal, melyhez ekként jutottak.

Nem is késlekedtek a halfogás e művészetét tökéletesíteni. Készítettek egy új, sokkal nagyobb kerítést, melyhez két nyílást alkalmaztak: az egyiket a halak számára kelepcének, a másikat pedig a célból, hogy azon át egy ember bejuthasson a kerítésbe. Ez azonban zárva volt, s csak a behatolás alkalmával kinyitandó. Készítettek aztán kis kézi meritőhálót is, hogy a halat a kerítésben ne pusztá kézzel kelljen összefogdosni, ami lassú, nehézkes és izzasztó munka volt. Élelmükről tehát gondoskodtak már.

Fő gondjuk most már csak a menekülésre irányult. Valószínű volt, hogy még több folyam állja útjukat, míg a szárazföldre kiérnek, várták tehát beteg társaik felgyógyulását és megerősödését, hogy útnak indulhassanak. Időközben minden szilvát összegyűjtöttek, amennyihez hozzáférhettek, s a napon szárogatták.

Egy reggel azonban erős vihar kíséretében kegyetlen hideg, őszi eső köszöntött be. A szép, sugaras, meleg, őszi napoknak egyszerre vége lett, s a franciáknak nyomorult öltönyükben alig lehetett a házikót és tüzet csak egy pillanatra is elhagyniok. Az őszi és téli hideg fenyegető arca egész rémségében most tekintett rájuk először. Ijedten gondoltak arra, hogy október hava maholnap a vége felé jár. Menekülni kellett mindenáron.

Szerencsére a viharos eső csak pár napig tartott, s aztán még egyszer utoljára megint kiderült az idő. Megállapodtak abban, hogy az idő újabb változását már nem szabad bevárniok e szigeten.

Jó ötletük támadt. Félték attól, hogy sem maguk nem bírják ki a hideg víz gázolását, sem lábadózó, de azért erőtlén társaikat újabb s tán halálos veszély nélkül a folyamokon át nem szállíthatják. Eszükbé jutott, hogy jó lenne tutajt készíteni. Fa van elég, fejszékük is van, amivel azt levágják, kormányt és evezőt könnyű lesz készíteni, csak azt nem tudták elgondolni, mivel fúrják ki a szálfákat, hogy azokat hevederrel összeszegezhesék.

- Barátaim - mondá Henri -, gondoltam egyet. Itt vannak ezek a rossz házikók, leginkább puhafából faragva. Ha a tetőt ledobjuk, s a földbe ásott bálványfákat kiássuk, készen van a tutaj, mert azon bálványfákra már föl vannak szegezve a gerendák és deszkák. Egy háznak a hátsó fala elég lesz valamennyiünk számára.

A franciák ugráltak örömben ez ötletre.

Rögtön nekiálltak a legközelebbi s legnagyobb házikónak. Néhányan fölmentek a tetőre, s kezdték azt leszaggatni és ledobálni, mások pedig a hátsó deszkafalról a sárzást verték le, hogy az ne nehezítse a tutajt. Alig telt bele pár óra, a házikó hátsó fala, helyéből kimozdítva, a földön feküdt. S még e napon nagy keservesen a vízre is hurcolták két *gurgula*¹⁶ segítségével.

¹⁶ *gurgula* - henger v. korong alakú gördülőeszköz

A tutaj azonban mégsem volt egészen kielégítő. Felszíne alig volt tizennyolc vagy húsz négy-szögméternél nagyobb, s midőn tízen ráálltak, nemcsak ingadozott, hanem mélyen le is ült, úgyhogy majd térdig érő vízben lehetett csak rajta megmaradni.

De azért nem estek kétségbe. A tetőfákat és deszkákat mind lehordták a tutajra, s gúzsak csavart vadszőlővenyigével felkötötték azokat a tutaj gerendái közé. Így már nem merült el annyira alattuk, de mégsem maradhattak szárazon rajta.

Segítettek aztán a bajon gyökeresen. A következő napon még egy házikót bontottak széjjel, s még egy tutajt állítottak a vízre az elsőhöz hasonló készülékekkel. E másodikat gúzzsal jó erősen odakötötték az elsőhöz, s így most már a kétakkora területen száraz lábbal, biztosan menekülhettek.

Egy éjszakát töltöttek még a szigeten. Harasztal és szőlőlevéllel a tutajt még este jól meg-rakták, az elbontott házikók tetőfáiból evezőket és kormánylapátokat készítettek, néhány napra való sült halat s minden szilvájukat a tutajra hordták, s korán hajnalban útra keltek.

ÁZSIAI MŰHELYBEN

UTASOKKAL TALÁLKOZNAK
A KIRDAI BALESET
A JENOTAJEVKAI FOGSÁG
A KALMÜK CSIKÓS MEGINT SEGÍT
BALÁN URASÁG
VALAHÁRA JÓL ÉRZIK MAGUKAT
ÚJRA FÖLTÁMAD A VÁGY:
MEGLÁTNI FRANCIAORSZÁGOT
HIÁBA!

Utazásuk a folyam mentében lefelé történt. A nyugoti szárazföld, ahol a kalmük fiú őrizte ménesét, szintén csak sziget, noha nagy sziget volt. Délre végét érték, s új folyamágra bukkantak. Egész nap és egész éjjel haladva s még vagy négy folyamágon áthatolva, végre nyugot felé egy óriási vízre bukkantak, melyet eleinte valamely tengernek vélték, miután határait, partjait alig látták. Ez volt az igazi Volga, a Volgának nyugoti főága. Szélessége itt megközelíthette az egy mérföldet.

A franciák is folyton nyugot felé tartva, csakhamar észrevették, hogy folyóvízen úsznak. S miután jól emlékeztek, hogy a kalmük fiú ez irányban mutatta Jenotajevkát: egész erejükkel eveztek folyton nyugot felé. Néhol az óriás folyam oly zátonyos, oly sekély vizű volt, hogy a tutajt az evezők segélyével tolni, taszítani lehetett. Késő éjjel érték el a partot, most már az igazi szárazföldet.

A következő napon, kellő pihenés után, Henri vezetése alatt hatan kimentek a szárazra utat keresni, falu vagy város után nézni, emberrel találkozni. Nemsokára a parton találtak is egy nagy, széles, járt országutat, mely nyugatról vonult kelet felé. Henri nyugot felé tartott, s nemsokára összejött néhány, gyalogszerrel utazó orosz paraszttal.

Henri a szokásos üdvözlés után azt kérdezé, hogy micsoda falu vagy város esik ide legközelebb.

Az oroszok nyilván koldusoknak vélték a franciákat, mert a kérdésre nem is feelve, iszákjukat elővették, s szegényes árpakenyerükből egy-egy kis darabkát adtak mindegyik franciának.

- Köszönjük az Isten nevében - mondá Henri -, de mi nem koldusok vagyunk, hanem szerencsétlen utazók; nem tudjuk, merre járunk, mondjátok meg: hol érünk legközelebb várost, s merre menjünk Jenotajevkába.

- Jenotajevka messze van - mondá az egyik paraszt -, hanem ha ezen az úton egyenesen mentek, nemsokára Kirdába értek.

- Kedves testvérek - mondá Henri a szokásos orosz megszólítással -, adjatok tanácsot, mitévők legyünk. Mi szegény mesteremberek vagyunk, munkát keresünk; ti, látom, jó keresztyének vagytok, minket egy kalmük kirabolt, nincs semmink, mondjátok meg, hol találhatunk munkát. Az Isten megáld benneteket Szent György és Szent Miklós segítségével.

- Mi nem tudunk munkát adni, se tanácsot - mondá az orosz -, mi is szegény emberek vagyunk, most pedig Asztrahánba megyünk halásznak elszegődni. Hanem menjetek Kirdába, menjetek ott a pópához, én vagyok Petrov, a pópa pedig az én testvérbátyám, az majd ad jó tanácsot.

Az oroszok továbbmentek, s már jól elhaladtak, mikor Henrinek valami eszébe jutott. Azt gondolta, hátha a tutajt el lehetne adni az orosz parasztnak.

Rögtön megfordult társaival, s az oroszok után sietett, és utánuk kiabált. Az oroszok végre megálltak, és Henri beérte őket.

- Kedves testvérek - szólt hozzájuk -, miért mentek gyalog Asztrahánba, nekünk van tutajunk, mi odaadjuk azt, ha valami csekélységet adtok érte.

Az oroszok összenéztek, tanakodtak, s elhatározták, hogy megnézik a tutajt. Most már valamennyien együtt haladtak a Volga partján egész addig, ahol a tutaj feküdt a rajta hagyott franciákkal.

Az oroszok jól megvizsgálták a tutaj fáját, s megvallották őszintén, hogy ők azt Asztrahánban 4-5 rubelért eladhatják ugyan, de azért annyit nem fizethetnek, mert annyi pénzük nincs, hanem adnak fejenként húsz kopeket, s mivel heten vannak, összesen 140 kopeket, három tarisznyát és három kenyeret. A franciák megkötötték az alcut, csakhogy még egy tarisznyával s egy kenyérral többet csikartak ki vételár fejében.

A tutajról a tarisznyákat megrakták sült hallal és szilvával, az oroszokat a tutajra vezették, elbúcsúztak tőlük, s útnak indultak Kirda felé. Volt most már pénzük is, igaz, hogy fejenként csak tíz kopek, s volt kenyerük is. Szegényes árpakenyér, de mégis útközben oly jól ízlett nekik, mint a legfinomabb sütemény. Hiszen régóta nem ettek már kenyérfélét.

A nap már lenyugodott, noha még meglehetősen világos volt, mikor a franciák a kirdai pópához betértek. A pópa a lakház tornácán iddógált egy másik oroszral, s a szeszes ital már meglehetősen meglátszott rajta. A franciák alázatosan hozzájárultak, s kezét egyenként megcsókolták.

- Szentatyám - mondá Henri -, mi szegény vándorló mesterlegények vagyunk. Szaratovban egy kis pénzt kerestünk, de egy kegyetlen kalmuk kirabolt bennünket, s egy pusztaszigetre kitett. Majdnem éhen vesztünk, míg megszabadultunk. Most munkát keresünk, adj nekünk bölcs tanácsot: hol keressünk munkát? A te testvéred, a jó Petrov, akivel útközben találkoztunk, ideküldött bennünket tanácsért.

- Nini, igaz az! - kiáltott fel az az ember, kivel a pópa együtt iddógált. - Ez a tarisznya a Petrov tarisznyája, jól ismerem a madzagjáról. Ezek a csavargók bizonyosan megölték és kirabolták Petrovot.

A franciák közül egyik elnevette magát, a másik megijedt, valamennyien zavarba jöttek a képtelen gyanúra. Legelőbb Henri tért észre, s azt mondá a pópának:

- Isten mentsen, szentatyám, mi jó emberek vagyunk, Petrovnak és társainak egy tutajt adtunk el, ezért adtak heten 140 kopeket és négy tarisznyát.

- Hazugság - kiáltotta az idegen ember -, hol vettétek a tutajt?!

Henri elmondotta a szigeti kalandokat, a tutajkészítést és a menekülést.

- Tehát ezek az emberek - mondta az idegen - kirabolták a Betegek szigetét is, és elpusztították a betegek házeit. Hé, hé, emberek, jertek csak ide! - kiáltott be a konyha felé.

Egy háziszolga előugrott a kiáltásra.

- Eredj, fuss csak, Ilia, a község házhoz, s hívd ide a községi szolgálkat!

A háziszolga elfutott, s néhány perc múlva két fegyveres hivataloszolgával tért vissza. Ezt az időt Henri és társai arra használták, hogy a pópának könyörögtek, s Isten oltárára minden pénzüket odaadták.

- Jól van, gyermekeim - mondá a pópa, zsebre csúsztatván az aprópénzt -, az majd enyhítésére lesz bűnös lelketeknek. Én nem segíthetek rajtatok, a törvény rátok tette kezét.

Az idegen, aki nem volt más, mint a község második elöljárója, a megérkezett hivatalszolgáknak azt parancsolta, hogy kötözzék meg a franciákat. Szegény menekülők nem állhattak ellen, este is volt már, lehetetlen volt az önvédelem. Megkötözve egy ólba hurcoltattak, s ott kellett tölteniök az éjt fázva, dideregve, a csupasz földön.

Szomorú éjszaka volt ez.

Egész éjjel szemüket sem hunyták be. Újra erőt vett rajtuk a kétségbeesés, mint akkor, midőn a kalmük kitette őket a puszta szigeten. Már-már lábadozó, szerencsétlen betegjeiket újra elővette a kór és az erőtlenség.

Reggel két lovas kozák őrizete mellett elkísérték őket. Akik menni tudtak, azok gyalogszerrel, a betegek rozzant, fakó kocsin. Délben egy kis darab rozskenyeret kaptak ebédre, s így hurcoltattak be estére Jenotajevkába, a járási főnök, az iszpravnyik börtönébe.

A jenotajevkai iszpravnyik börtöne bűzös, nyirkos, nyomorult hely, mely azonban mégis adott meleget. Csak amiatt is, mert a börtön zsúfolásig tömve volt oroszokkal, kozákokkal, kalmükökkel és tatárokkal.

Heteket töltöttek itt anélkül, hogy csak meg is kérdezték volna: mi a bűnük vagy mi a mentségük. Börtöntársaik azzal mulattatták őket, hogy eltölthetik itt a telet is, a tavaszt is, mégsem vezetik őket a bíró elé, hacsak pártfogójuk nem akad. No, a szegény franciák abban az egyben megnyugtatták magukat, hogy nekik pártfogójuk csakugyan nem akad.

Egyszer, mikor már a hó is leesett, új foglyokat hoztak közéjük, s az új foglyok közt egy fiatal kalmüköt, aki a franciák előtt ismerősnek látszott. Összenéztek és összesúgtak: mintha ők ezzel már találkoztak volna valahol. Végre valamelyiknek eszébe jutott, hogy a fiatalember hasonlít ahhoz a kalmük fiúhoz, aki őket a Betegek szigetén tűzszerszámmal és jó tanáccsal ellátta.

Henri megszólítja:

- Héj, fiú, nem vagy te csikósgyerek, aki az uraság lovait őrizted ezelőtt két hónappal a Betegek szigete melletti szigeten?

A fiú szemét mereszté, s komolyan hallgatott.

- No, csak beszélj, az Isten azért adta a szádat és a nyelvedet, hogy felelj, ha kérdeznek.

- Én őriztem az én uram lovait, de mit akarsz te énvelem?

- Látod, fiú, te jó ember voltál, minket a Betegek szigetén megmentettél, acélt és tűzkövet is adtál, most meg akarom köszönni szívességedet.

- Mivel köszönnéd, te is csak olyan ártatlan ember vagy most, mint én!

- Miért hoztak ide?

A fiú elnevette magát, s így felelt:

- Mert egy kozák belém vezett a *kabak*¹⁷ mellett, én meg védelmeztem magamat, s a kozák meghalt.

- Mi lesz most már veled?

- Ha az én uram akarja, rám vernek száz kancsukát, aztán elvisznek a kozák helyett katonának; ha pedig az én uram azt akarja, akkor nemsokára kiszabadulok, csakhogy az Ahtubán túl kell lennem egypár esztendeig. Mert az én uram jó ember és nagy úr.

¹⁷ *kabak* - csapszék, kocsmá

- Hogy hívják az uradat?

- Az uram, mikor itt lakik, akkor orosz, és Balanov a neve, mikor pedig Tülmenköjiben lakik, akkor kalmük, és Balán a neve. Az én uram nagyobb úr, mint az iszpravnyik uraság.

Henri elgondolkozott. Gondolatait közölte társaival. A fiú jó gyerek. Ha megszabadul: ő lehet szószólójuk az uraság előtt. Hátha az uraság őket is megszabadítja.

Újra szóba ereszkedett a fiúval.

- Látod, fiú, mi is szegény emberek vagyunk, mi is szeretnénk szolgálói lenni a te uraságodnak.

- De ti nem tudtok se lovat őrizni, se halászni, se sót mosni, hát miért akartok ti az én uramnak szolgálói lenni?

- Mi többet tudunk annál. Mi tudunk olyan szép ruhát varrni, amilyen nincs a te uraságodnak; mi tudunk olyan bútorokat faragni, amilyenek még a te urad palotájában sincsenek. Mi tudunk csinálni kulcsot, lakatot, zablát, kengyelvasat és mindenféle fegyvert. Mi sok mindent tudunk csinálni, mindazt a városba elvinni, sok pénzt szerezni s neked is szép khalatot, szép nyerget, szép ostort, szép kést és fegyvereket adni, ha innen megszabadulunk.

A fiú mosolygott és gondolkodott.

- Ha kiszabadulok, megmondom a főgazdának, az majd megmondja az én uramnak, mert az én uram énvelem nem beszél.

- De nem felejtetted el?

- Én nem felejttem el, hanem ti se felejtsetek el, amit ígértetek. Aztán kétannyit adjatok, mint amennyit ígértetek, hogy fele annak a főgazdának legyen.

A franciák készségesen megígérték mindent, s napról napra mindjobban összebarátkoztak a kalmük fiúval. Tőle tudták meg, hogy a Betegek szigete arra való, hogy a falubeliek az öreg, tehetetlen és gyógyíthatatlan betegeket Isten nevében oda vigyék, s ott magukra hagyják, noha azt tiltja az iszpravnyik a keresztyéneknek.

A fiú, kinek Mekle volt a neve, csakugyan nem sokáig volt a börtönben. Alig tíz vagy tizenkét nap múlva kihívták, s többé vissza sem vezették a börtönbe. Vagy megkapta a korbácsot, és elvitték katonának, vagy pedig megszabadult.

Újév táján a franciák is megszabadultak. A börtönfelügyelő az iszpravnyik elé kísérte őket.

- No, csavargó kutyák - mondá az iszpravnyik -, szerencsétek, hogy Petrov és a többi kirdai ember, akiket kirabolatok, nem haltak meg, és szerencsétek, hogy Balanov úr szolgálatába vesz benneteket. Most takarodjatok a szemem elől! Egy szolga majd odakísér benneteket Balanov úrhoz.

Ez azt jelenté, hogy Mekle is megszabadult, s hogy szószólójuk lett a főgazdánál és az uraságnál.

A kalmük uraság palotája csakugyan kitűnt a többi jenotajevkai házak között, s Mekle azt csakugyan a legszebbnek tekintheté. Nem az utcára dült, nem házsorban állott, hanem kert közepén feküdt. Téglából a fala, égetett zindelyből a teteje, még villámhárító is a tető felett, melyet szareptai *herrnhuti*¹⁸ német lakatos készített remekbe.

A palota egyemeletes volt, elől oszlopos verandával, s egész homlokzata tarka kőműves cifrázatokkal felékítve. Hat vagy hét lépcső vezetett fel a földszinti előcsarnokba, ahonnan a szobák és mellékhelyiségek nyíltak.

¹⁸ *herrnhuti* - cseh-morva

A palota körül egy egész kis falu állott épületekből, amelyekben a kalmük uraság cselédei, szolgálói, kozákjai, kalmükjei, halászhajói, lovai, tehenei és kutyái laktak. Ez épületek azonban már orosz mintára mind fából voltak faragva és összeállítva. Pincék és jégvermek is voltak itt-ott, mindenféle módon készített halak és kaviárok raktározására s frissen tartására. Nagy színek, ahol zsákokban volt felhalmozva salétrom, konyhasó és csudasó. Volt egy ácsstelep is, ahol hajókat, dereglyéket, csónakokat s halászcövekeket fűrtak, faragtak, kalapáltak. Egy szóval Balanov telepéből kilátszott az orosz uraság és a kalmük kereskedő.

Az iszpravnyik szolgálja ide vezeté a franciákat.

A franciák valóban siralmas állapotban voltak. Tél volt, hideg, hóban kellett idáig törtetniök. Meztláb, födetlen fővel, kiéhezve, lesóványodva, gubancos hajjal és szakállal, alsó fehérruha piszkos foszlányaiban, didergő testtel s vacogó fogakkal vezettettek Balanov elé. Inkább ázsiai vándorcigányoknak látszottak, akik most jöttek a sós pusztákról, mint európai képzett iparosoknak.

Balanov egy nagy földszinti teremben üldögélt és dohányzott a kandalló mellett, melyben vígan pattogott az égő hasáb. Háta mögött állott egyik tisztje s a mögött Mekle, a kalmük fiú. Az uraság egy korbácsot suhogtatott kezében. Ezzel játszott. Kora 40-50 év között lehetett. Fekete arcszíne, sűrű, tömött bajusza és szakálla világosan mutatta a kalmük eredetét. Vonásaiban ravaszság és kedélyesség tükröződött.

Balanov hosszasan végignézett a nyomorult franciákon. Végre lassú, némileg megvető hangon így szólt hozzájuk:

- Ti vagytok azok a híres iparosok? Hiszen ti csavargó koldusok vagytok!

A franciák lehajták fejüket, s mellükön összetett kezekkel, alázatosan hallgattak. Csak Henri szólt:

- Kegyelmes úr, most koldusok vagyunk, éhesek és rongyosak és betegek. De ha ruhát és munkát kapunk, kegyelmes úr elhiszi, hogy mi európai mesteremberek vagyunk.

- Igen, de csak németek; miért nem mentek Szareptába?

- Mi nem vagyunk németek, mi franciák vagyunk, azt sem tudjuk, merre van Szarepta.

Balanov egy pillanatig gondolkozott.

- Franciák, franciák! Miféle mesterséget tudtok?

- Van köztünk egypár szabó, egypár asztalos, ács, lakatos, van egy órás is, egy fegyverkovács, szíjgyártó és varga. Tudunk kötelet verni, réz- és bádogosmunkát csinálni, csak műhelyünk és szerszámunk legyen.

Balanov félig kétkedő, ravasz szemmel méregette őket, s korbácsát suhogtatá.

- Mit tudtok, mit nem tudtok, majd meglátom. Az iszpravnyiktól megvettelek benneteket, s azt a munkát végezitek, amit én parancsolok. Ha meg akartok szökni: belefojthatlak benneteket a sóstóba. Értitek?

A franciák megijedtek. Úgy lettek eladva és megvásárolva, mint a barom. Eszökbe jutott, nem jobb lett volna-e benn maradni az iszpravnyik börtönében. Henri azonban feltalálta magát.

- Kegyelmes úr, majd munkánk után ítéljen fölöttünk, ha majd erőnk, egészségünk helyreáll. Mi nem akarunk megszökni, ha szabadon leszünk sem. Minket köt az adott szó, mert mi franciák vagyunk, és katonák voltunk.

- Kinek a katonái voltatok?

- Mi a nagy császárnak a katonái voltunk.
- Miféle nagy császár katonái? A fölséges cáré vagy a török szultáné?
- Mi Napóleon katonái voltunk.
- Napóleon? Miért nem mondtátok előbb? Ismertétek ti Napóleont?
- Én láttam kétszer - szólt Henri -, egyszer olyan közélről, hogy csak tízlépésnyire voltam tőle.
- Te akkor derék fickó lehetsz - szólt Balanov, s fölkelvén a zsöllyeszékből, gyöngén egyet húzott a korbáccsal Henri nyaka közé. - Ki látta még közületek? - kérdező.
- Én is láttam, én is láttam! - szólt vagy öt francia. - Én Austerlitznél láttam, én Moszkvánál kétszer láttam! - kiáltott föl egyik s másik.
- Hát ti, nyavalyások, nem láttátok? - szólt az uraság a többi franciához, akik némán maradtak.
- Nekünk az Isten nem adta meg ezt a szerencsét - szólt közülök egyik.
- Hát aztán milyen ember volt Napóleon? Mennyi arany meg gyémánt volt a ruháján? Mekkora kardot szokott a csatába vinni? Hány lovat vitt magával? Volt-e olyan magas termetű, mint én?

Balanov egész tűzzel, rohamosan intézte e kérdéseket a franciákhoz. Henri egészen fölvidult, magához tért, s ügyes ötlettel kizsákmányolta a kalmüknek e kíváncsiságát.

- Olyan magas termetű nem volt, mint a kegyelmes úr, de ő is erős volt, mint az acél. Ő is olyan erős volt, mint a kegyelmes úr, és ő is úgy tudott parancsolni.
- Balanov nagy önteltséggel hallgatta a hízelt szavakat. Még néhány percig beszélgetett a franciákkal, aztán ekként szólt hozzájuk:
- Most takarodjatok ki a pitvarba, várakoztatok ottan, majd Zabdir tudotokra adja parancsolatomat!

A franciák kezet csókoltak, s kimentek a pitvarba, melynek szellős, rideg levegője nagy ellentétben állt mind a szoba melegével, mind az ő ruhájuk épségével. Nem sokáig kellett azonban várakozniok; Zabdir, az a kalmük férfiú, aki az uraság mögött állott, s aki annak egyik főtisztje volt, nemsokára kijött a teremből, s vele együtt kijött Mekle is.

- Kaptok egy házat - szólt Zabdir a franciákhoz -, kaptok ennivalót s estére ruhát is. Az uraság kegyelmébe fogadott benneteket, legyen gondotok rá, hogy nekem is kedvemben járjatok. Most menjetek Mekle után!

Ezzel Mekle előrement, a franciák utána. Jó tovamentek a palotától, fák és faházak közt a hóban, midőn Mekle egy faház előtt megállott, annak ajtaját belökte, a házba bement, s egy öregembert és egy öregasszonyt kilökött, a gúnyájukat és rongyaikat is utánuk hajította, s a franciákat oda bevezette.

- Ez lesz a lakástok, míg az uraság mást parancsol. Szalmát hozhattok magatoknak a kazalból, onnan la, fűteni való fát találtok a ház mögött, a ruhátokat majd megkapjátok, most pedig ketten jertek velem takarópokrócért.

Két francia elment Meklével a pokrócért, a többi rögtön nekiállt a háznak, annak egyetlen nagy szobáját kitisztogatták teljesen; a szalmát, szemetet kisöpörték, kidobálták; a kemencében és a kátlán alatt rögtön nagy tüzeket gerjesztettek, a kazalból új, tiszta szalmát hoztak be elegendő nyalábbal, s midőn pokrócaik is megérkeztek, a teljes gyönyör érzetével nyújtózkodtak végig a meleg szobában. Ebédre forró teát kaptak, meleg piláfot, kását ürühússal, zöltséget édesen s jó kenyeret. Megállapodtak abban, hogy tizenhárom év óta, mióta Franciaországot elhagyták, még oly jól nem érezték magukat, mint most.

Estére csakugyan kaptak új ruhát is. Bokáig érő inget, durva házivászonból, de újat, tisztát s minden före négy darabot. Szürke posztóból gyapottal bélelt nadrágot, új bagariacsizmát, báránybőr mellest s birkabőrrel bélelt ujjas orosz felsőkabátot derékszíjjal s fekete báránybőr süveget. Mekle gondoskodott nekik ollóról és borotválkozóeszközökről, továbbá minden szükséges edényről is, hogy ételüket-italukat maguk készíthessék. Pár nap múlva, miután már jól felmelegedtek, tiszta, tápláló ételt és italt élveztek, jót aludtak, s egy kissé kicsinosították magukat, alig ismertek egymásra. Mikor pedig az urasághoz bekéredzkedtek, hogy kegyeit megköszönjék, az uraság csak elbámult az ő új cselédjein, akiről most már elhitte, hogy ezek bizony Napóleon katonái is lehetnek. Mondott is annyit Zabdirnak, mikor tőle eltávoztak:

- Szerencséjükre csakugyan nem németek.

A franciák munkát kértek, hogy tartozásukat leróhassák, s hálájukat kimutathassák. Az uraság azzal ereszté el őket: várjanak, majd gondoskodik műhelyről. Ez a gondoskodás azonban nem történt meg hamarosan. Az uraság nemsokára eltávozott Jenotajevkából valamelyik ismerőséhez vagy távoli birtokaira vadászni, s nem is jött meg március vége előtt. Hiába esengtek a franciák munka után, Zabdir csak azzal fizette ki őket, hogy mind bolond ember az, aki munkán töri a fejét, mikor anélkül is megélhet. Nem tehettek egyebet, mint átengedték magukat az édes semmittevésnek s a gond nélküli életnek, amitől ugyan régóta elszoktak már.

Április első hetében elment a jég a Volgáról, ugyanekkor az uraság is hazajött. Április közepén a franciákat fölrakták egy dereglyére, s egy csomó sziget mellett elhajózva, átszállították őket az Ahtuba partjára, Szelitrennojába. Innen pedig lóháton fél nap alatt elértek Tülmenköjibe, Balanovnak egy kis falujába, mely a sós puszták szélén fekszik, s melyen át vezet egy karavánút Orenburg és Orszk felé. Ez leendett a franciáknak műhelytanyájuk.

Meklének igaza volt. Itt az uruk csakugyan nem orosz volt, hanem kalmük, mégpedig falujában és a pusztán oly hatalommal, mintha valóságos fejedelem lett volna. Talán ama kalmük törzsfőnökök egyike volt, akik az asztraháni kormányzók, a kozák hetmanok, a kerületi főnökök megvesztegetése folytán rendszeres alku mellett bizonyos korlátolt fejedelmi jogokat élveznek.

Balán azonban nagymérvű kereskedést is űzött. Ősszel és tavasszal több mint ötszáz munkás foglalkozott zsoldjában, és részére halászzalatt Szelitrennojától Krasznoj Jarig, sőt még a Volga torkolatánál is. Mindenütt pácolták, szárították, sózták, füstölték a halat, készítették a kaviárt és a vizahólyagot, a volgai heringet és a szareptai balzsamot. Ezenkívül óriási ménesei és juhnyájai voltak. A lovakat egyaránt szállította Nyizsnyij Novgorodba és a Kaukázusba Mozdokig.

Kereskedett prémbőrökkel, mindenféle sóval és dohánnyal. A sóstavakon egész nyáron át dolgoztak munkásai, oroszok és kozákok. Jenotajevkán kívül Vlagyimirovkában és Carjevben is voltak sóraktárai. Tülmenköjiben palotája volt, palotájában háremet tartott, noha nem egészen a törökök szigorával; s voltak itt gyermekei is nagy számmal, akiket valóságos oroszokká nevelt, noha ő itthon még mindig ragaszkodott az ősi kalmük szokások egy részéhez - életmódban, mulatságban, kegyetlenségben.

A franciák számára egy nagy, hosszú épületet emeltetett itt, melynek különböző rekeszei szolgáltak a franciáknak műhelyül és lakóhelyül. Minden iparágra külön műhelyt rekesztetett el, s minden műhelybe maga szerezte be Zabdir segítségével az illető szerszámokat. E szerszámok ugyan nem voltak a legjobbak, de Balán mégis csakhamar meggyőződött arról, hogy a franciák teljesen urai adott szavuknak, s azért, midőn ezek panaszkodtak szerszámaik silánysága fölött, menten felülteté őket trojkákra, s elvitte Carjevba, Caricinba és Szareptába, hogy ott szerezzenek be olyan szerszámokat, aminőket legjobbaknak vélnek; árát ne kérdezzék.

Ekként jól felszerelve, a franciák egész erővel és jókedvvel láttak a munkához, s két év alatt, 1825-ben és 1826-ban roppant tömeg iparművet összedolgoztak az uraságnak, ki azokat az Ahtubán leszállította Asztrahánig, s fölszállította Caricinig és Dubovkáig, s nagy vásárokat ütött, és szép pénzt vett be belőlük. Az első nyártól kezdve minden franciának adott hetenként a teljes ellátáson és ruhán kívül 50 kopeket, amelyből a franciák a második év végére már mintegy 400 rubelt gyűjtöttek és tettek félre.

A jólét, a gondtalan és biztos élet s a pénz újra feltámasztotta a franciákban a szabadság ingerét, a menekülés szándékát s a honvágyat: visszatérni Franciaországba. Miután Meklének és Zabdirnak mind elkészítették azt, amit ígértek, sőt még annál is többet, s miután Tülmenköjiben minden férfit és asszonyt jó barátjukká tettek, akivel csak érintkezésbe kerültek, s a franciákat mindenki jó és szelíd embereknek tartotta, megkísérelték ama kérelmük előadását, hogy az uraság eressze őket szabadon.

Az uraság komor képpel hallgatta meg kérelmüket, s nyers, parancsoló hangon felelt:

- Akkor eresztelek el benneteket, ha majd nekem tetszik! Még nem hoztatok nekem hasznot. Én haszonért váltottalak ki benneteket Jenotajevkából. Eddig csak a váltságdíjat, a műhely, a szerszám, a ruha árát kerestétek meg, és mégis adtam nektek hetibért. Hasznot, nyereséget csak ezután várok belőletek. A birkát és lovat sem azért szerzem, hogy annyit adjanak érte, amennyibe nekem került. Takarodjatok munkára!

A franciák hosszú orral távoztak, s aztán maguk között bizalmasan tanácskoztak jövő sorsuk felől. Mérlegelték a szökés esélyeit. Az esélyek nem voltak kedvezők. Asztrahán felé nem lehetett menekülni, mert a Kaszpi-tengeren vagy a Kaukázusban Európa és Ázsia legvadabb népei közé jutottak volna. A menekülés csak nyugot felé volt lehetséges. Igen, de Balán kocsin, lovon, hajón mindenütt nyomukban lehetett, s azt már tapasztalták, hogy az orosz hatóságok előtt Balán föltétlen biztossággal keresztül tud vinni mindent. Elhatározták tehát, hogy pár évig még maradnak, s valamely kedvező alkalomra várakoznak. Addig is azonban biztosítaniok kell az uraság kegyeit.

Újra bekéredzkedtek az urasághoz. Henri volt, mint mindig, a szónok.

- Kegyelmes úr jótéteményét, hogy bennünket a nyomortól és haláltól megmentett, lelkünkben megköszönjük, és meg is akarjuk hálálni. De mi magunk mégis kevés hasznot tudunk hajtani a kegyelmes úrnak, ha pedig meghalunk vagy megbetegszünk, csak terhére leszünk. De ha kegyelmes úr fiatal gyerekeket hozatna a falvakból és városokból, azokat megtanítanánk a magunk tudományára, s akkor kétszeres-háromszoros erővel dolgozva, kétszeres-háromszoros hasznot hajtánánk.

A kalmük uraság képe felvidult. Ez még nem jutott eszébe. Pedig olyan világos volt.

- Hozatok nektek gyerekeket.

- Köszönjük, kegyelmes úr. Lehet-e majd két esztendő múlva szabadságért könyörögnünk?

- Ami egy nap múlva leszen eljövendő, arról beszéljünk egy nap múlva; ami pedig két esztendő múlva leszen eljövendő, arról beszéljünk két esztendő múlva. Többé nekem a szabadon bocsátást elő ne hozzátok, mert megkorbácsoltalak benneteket! Zabdir - kiáltott a tiszthez -, ezek az ebek két napig nem kapnak ivóvizet! Legyen rá gondod!

Valódi harag vagy csak rémítés volt-e az uraság szigora, azt a franciák nem tudták. Annyi bizonyos volt, hogy Balanov a kapzsiság mellett, mely a franciák helyzetének kizsákmányolására ösztönzé, nemegyszer jóindulatot is tanúsított irántuk. Ezúttal azonban a büntetés végrehajtása megkezdődött. A vízhiány pedig éppen itt, a sós puszták szélén borzasztó büntetés.

Ott, ahol a levegő is, melyet beszívnak, sóval van tele, ahol az ivóvízre éppen ezért kétszeres a szükség, ott a szomjúság kínja előbb beáll s égetőbb, mint másutt. Szerencséjükre azonban a második huszonnégy órai büntetést mind Zabdir, mind az uraság - elengedte.

S mégis belátták a franciák, hogy az uraság kapzsisága miatt rendes úton-módon nincs menekvésük. Nincs mindaddig, míg el nem gyengülnek, ki nem öregednek a munkából. Akkor pedig minek az élet, ha annak erejét szolgaságban, öregségét a kegyelemkenyér gyalázatában vagy tán nyomorban kell eltölteni? Szomorú napok után szomorú esték és éjszakák borultak a franciákra, mikor mindezt meggondolták, s mikor a honvágy, a szép Franciaország utáni sóvárgás eltölté szívöket, s midőn másrésről a képzelet túlzó vonásokban, rémletes arányokban festé előttük azt a sorsot, mely ugyan európai szabad emberhez nem méltó, a nagy császár katonájához szégyenletes, de amely Balanov szeszélyei ellenére mégiscsak sokkal jobban tűrhető, mint a petropavlovski bánya vagy az orenburgi dologház vagy a Beteg-szigetbeli vademberélet.

Ez is eszükbe jutott lassankint a franciáknak. S aztán volt egy körülmény, mely nyugalmutat visszaadta, sőt vidámságot is szerzett nekik. Balanov csakugyan hozott vagy tizenöt orosz kozák kölyket valahonnan, akiket aztán beállított a franciák szolgálatába tanoncnak. Sok mulatság forrása volt ezeknek az orosz fiúknak az ostobasága. De a franciák szívesen vesződték velük, örömmel oktatták, némi elégtétel érzetével tanígtatták őket. E fiúk voltak azok, akik szolgálói lévén a szolgáknak, időnként azon édes csalódásba ringatták a franciákat, hogy ők is főlebbvalói, ők is urai valakinek.

Telt az idő, múltak a hónapok; az orosz és kozák fiúk, egypár kivételével, tanulékonynak bizonyultak, szaporodott az árukészlet, s Balanovnak kilátása volt arra, hogy kettős hasznot is tud húzni lassanként a franciákból. Újra eltelt két esztendő anélkül, hogy a franciák csak néhány napra is kitétek volna lábukat Tülmenköjiből. Most már vásárra sem eresztették őket.

De azért folyton a szabaduláson járt az eszük. Száz tervet kovácsoltak, száz tervben megállapodtak, száz eséllyel számoltak, de a százegyedik esély, amely eszükbe jutott, mégis visszatartá őket a szökéstől. Fülükbe jutott az is, hogy Oroszország és Törökország között kiütött a háború, ami egyáltalán nem tette ajánlatossá a szökés kísérletét.

ÚJABB BUJDOSÁS

MUSSZA NUKHÁR BEJ
EGY FRANCIA MEGNŐSÜL, ÉS ÁZSIÁBAN MARAD
MEGALKUVÁS A CSERKESZEKKEL
A SÓS PUSZTÁKON
VALAHÁRA A TENGERHEZ ÉRNEK
KARASZOR BÉG
MEGINT CSAK RABSZOLGÁKKÁ VÁLNAK

AZ 1830-ik év tavaszán egy kaukázusi cserkesz főúr, Mussza Nukhár bej látogatta meg valami célból Balánt a túlmenköji palotában. Ott időzött heteken és hónapokon át. Gyakran benézett a műhelyekbe is, és gyakran elbeszélgetett egyről-másról a franciákkal. Ekként megtudta, hogy a franciák európai emberek és menekülők. Egy alkalommal ezt a kérdést intézte hozzájuk:

- Nem szeretnék ti hazamenni a magatok országába?
- Szeretnék bizony, de nem rajtunk áll, nekünk itt kell dolgoznunk az uraság részére.
- Hm, ilyen szolgálkat, akik pénzt keresnek az uraknak, magam is szerettem volna az én váramban.

Néhány nap múlva Nukhár bej újra előhozta a menekülést.

- Ha az uraságtól elkéredzkedtek Csornij Jarba vagy Caricinba, én meg tudlak benneteket szabadítani, vagy jobb szolgálatot tudok szerezni.
- Ó, kegyelmes úr, nem érdemeljük mi tőled ezt a nagy szívességet!

E szavakat Henri mondta, de azért a franciák, mikor a cserkesz magukra hagyta őket, mégis komolyan megtanácskozták szavait. Elhatározták, hogy kellő óvatossággal tárgyalásba bocsátkoznak vele, ha biztos lehetőséget mutat és ajánl a menekülésre.

Pár nap múlva megint náluk volt a cserkesz, s megint előhozta a menekülést.

- Kegyes úr - mondá Henri -, mivel akarod te, hogy mi megérdemeljük az általad való szabadulást?
- Ha van pénzetek: fizettek nekem ezer rubelt: ha pedig nincs pénzetek: akkor dolgoztok nekem ugyanannyit.
- Talán van annyi pénzünk, de hogy és merre tudnál bennünket megszabadítani? Mi Törökország felé akarunk hazamenni.
- Az az én gondom, a fizetés pedig a ti gondotok. Ha városba jöttök, én onnan elviszlek benneteket a Fekete-tengerre, s onnan török hajón elmehettek Sztambulba.
- Ha téged, kegyes úr, meg nem sértünk, azt kérdezzük: mi dolgod van néked a mi megszabadításunkon kívül a Fekete-tengernél?
- Oktalan állatok! Az oroszok bejöttek a falumba, és beültek a váramba, én pedig megalkudtam velük, hogy három évig nem megyek haza, de három év múlva hazamegyek, s akkor falumat és váramat visszaadják. Három évig pedig csak nem lehetek Túlmenköjiben!

A franciák újra meg újra tanácskoztak. Sorsuk nem volt rossz, noha nem voltak szabad emberek. Étel, ital, hajlék, ruházat, munka és egy kis pénzecske is mindig biztosan megvolt számukra; legalább addig, míg öregség vagy betegség miatt el nem gyengülnek. Mi sors vár

aztán reájuk: nem lehetett elgondolni. Szűnik-e egykor a kalmük uraság kapzsisága, hajlandó lesz-e egykor nekik a szabadságot visszaadni - erre senki se adhatott feleletet.

Annyi bizonyosnak látszott, hogy minél több hasznot hajtanak neki, annál nehezebb és kockázatosabb előtte a szabadulást csak föl is említeni. A szökés pedig sehogy se látszott célszerűnek.

- Én pedig - szólt Henri egy éjszakán, midőn a menekülésről tanácskoztak -, én pedig, barátaim, itt nem maradok. Akár eljutok Franciaországba, akár nem, én innen eltávozom. Mikor és miként távozom, azt magam sem mondhatom meg. De bár újra át kelljen élnem az eddigi szenvedéseket, én újra nekimegyek a világnak. Ha bizonyos volnék is a halálról, még akkor is. Most már negyvenéves vagyok, a hazámban akarok meghalni. Meglehet, Harvey és a többiek már otthon vannak. Szegény Monteau, ha nem hallgatunk rá, talán már mi is otthon volnánk.

E sóhaj volt az, ami már talán százszor kiröppent a kis társaság szívéből. S mégis a többi francia éppen nem látszott oly elhatározottnak, mint Henri, akit pedig hallgatólagos megegyezéssel vezetőjüknek tekintettek. Azonban mint oly gyakran, most is egy külső körülmény sietteté elhatározásukat.

Meg kell jegyezni, hogy két társuk időközben elhalt. Valami veszedelmes, ismeretlen láz támadta meg őket Tülmenköjiben, s gyógyításuk nem vezetett eredményre. Sírva, zokogva kísérték ki őket a pusztára, ahol a kalmükek temetője mellett helyezték őket föld alá, díszesen faragott két kereszttel díszítvén föl a két sírhalmot, melyet a franciák sohasem láttak többé, s melyről ott, Franciaországban az elhagyott rokonok és ismerősök még csak sejtelemmel sem bírtak soha.

A második temetés után egyik társuk kijelenté, hogy ő sohase megy el e vidékről, nem kockáztatja többé az életét, nyugalmát és jólétét. Ő itt marad, és meg fog nőszülni.

E kijelentés alig pár nappal azelőtt történt, hogy Nukhár bej Tülmenköjibe érkezett. E kijelentésre különben a legfőbb okot az szolgáltatta, hogy a francia nagyon mélyen talált egy kalmük leány szeme közé nézni, aki a palotában az uraság egyik elsőrangú nejének volt szolgálója, s kinek szülői Asztrahántól délre, a Kaszpi-tenger partján, Szinszkilinszkiben laktak, s akit neje kérelmére Balán néhány paripán vett meg vagy cserélt be szüleitől.

A francia bekéredzkedett az urasághoz, s előadta alázatos kérelmét, amely abból állt, hogy az uraság engedje meg a kalmük leány feleségül vételét.

Az uraság láthatólag jókedvvel, mosolyogva hallotta a francia komoly szavait.

- Hát aztán, ha feleséged lesz, hogyan hurcolod magaddal, ha egyszer megszabadítanálak?

- Sehogy se, kegyelmes úr, itt maradok Tülmenköjiben.

- Azt ugyan okosan határozta el, mert ha el nem határozta volna, akkor is csak itt kellene maradnod. Hanem hát mid van neked, mit adsz a leányért?

A francia nem egészen fogta föl a kérdést, s azért csak annyit felelt:

- Mit adnék mást? Magamat adom.

Az uraság elkacagta magát, aztán azt felelte:

- Ilyen ökrök vagytok ti, európai szolgák! Hiszen az a lány nekem szolgálóm, az apjának pedig lánya. Mivel váltod ki tőlem, s mivel veszed meg az apjától?

A francia előtt furcsa színben kezdett mutatkozni a világ. Most értette csak meg, hogyan kell feleséget szerezni, ha a kalmük lányok közül akar választani. De miután az uraságnak jókedve volt, egész bátorsággal felelt:

- Kegyelmes urat megkérem, hogy engedje el a váltságdíjat, s adjon nekem és feleségemnek egy kis faházat és egy kis szabadságot, a pénzemet pedig kétfelé osztom, s aztán 60 rubelt adok a lány apjának, a másik 60 rubelen pedig veszek a lánynak ajándékot.

- Hát magadnak mi marad aztán?

- Nekem pedig megmarad a lány.

Az uraság újra elkacagta magát. Nagyon megtetszett neki a francia furcsa beszéde.

- Jól van. A rubeledet tartsd meg, a leányt neked ajándékozom. Apjának adtam már érte négy lovat, most még adok ötven juhot és egy hálót, elviheted neki magad, majd Mekle elvezet Szinszkilinszkibe.

A francia nagy hálálkodással csókolt kezét az uraságnak, s megköszönte a nagy kegyességet, a sok ajándékot meg a kalmük leányt. És rövid idő, néhány nap múlva a lányt lepellel, fátyollal végigtakarva csakugyan átadták a franciának feleségül, s az uraság csakugyan adott az új párnak egy rossz faházat, néhány juhot, egy sánta tevét, nagy nyaláb zöldséget s többféle apró háztartási cikket. Az úrnő pedig gazdagon ellátta az új menyecskét aranypénzzel, papuccsal, hajfésűvel s egypár szép sállal. A francia nem győzött eléggé dicsekedni, hogy ő mily boldog és megelégedett ember, s neki bizony esze ágában sincs Franciaországba elindulni.

Társai örültek a jó szerencsén, de legjobban mégiscsak arra terjedt ki a figyelmük, hogy az uraság minden vonakodás és aggály nélkül teljes szabadságot engedett társuknak mind nősülés előtt, mind nősülés után - szabadon menni a szomszéd városokba, sőt még Asztrahánba is, Szinszkilinszkit nem is említve, amely pedig Tülmenköjítől tíznapi járóföldre fekszik, úgy-hogy a francia éppen egy hónapig volt távol, mikor jegyesének szülőit meglátogatta. Gondolták, hogy a nősülés ürügye alatt ők is hasonló szabadságot kaphatnának.

Mikor efölött tanakodtak, éppen akkor jött Mussza Nukhár bej ajánlata. Ez ajánlat elfogadása mellett több ok szólt, mint ellene. Azt belátták lassanként, hogy Nukhár a vendégszeretet örve alatt meg akarja ugyan csinálni Balán uraságot, de nem egyéb célból, mint hogy a franciák pénzén magának jó üzletet csináljon. Pénzük volt vagy 1500 rubel; ha ezer rubellal Törökországba jutnak, onnan már teljes biztonsággal folytathatják útjukat, miután ott már francia hatóságokat is találhatnak. A legrosszabb esetben pénzük ugyan elfogy, de közelebb jutnak Európához, s a török - így hitték - elvégre mégsem oly vad és embertelen, mint az orosz hatóságok.

Bementek az urasághoz. Henri nagy komolyság színlelésével adta elő a kis társaság kérelmét.

- Kegyelmes úr, a mi társunk boldogságát napról napra szemlélve, elhatároztuk, hogy mi is megnősülünk, s végképp itt maradunk a kegyelmes úr szolgálatában. Mi már annyit szenvedtünk, hogy bizony megkívántuk a nyugodalmat, s nem is merjük, de nem is akarjuk többé a szabadulás kérelmével a kegyelmes úr haragját fölgerjeszteni, sőt inkább hálás szívvel ismerjük el, hogy olyan jó dolgunk, mint itt van, még sohasem volt, ezért esedezünk tehát, engedje meg a kegyelmes úr, hogy mi a városba mehessünk, egy kis ajándéknakvalót vásároljunk, s aztán mindegyikünk, ki-ki a maga ízlése szerint, itt a környékben lányok után nézhessen. Mindegy nekünk, akár kalmük, akár kozák, akár tatár lesz, csak legyen.

Az uraság semmi rosszat nem sejtve, könnyedén beleegyezett az elhatározásba, sőt tíz-tíz rubelt is ajándékozott fejenként a franciáknak.

- Aztán hova akartok menni bevásárolni? - kérdezé.

- Caricinba, ha kegyelmes úr megengedi.

Az uraság nem gyanított semmi rosszat. Természetesnek találta a franciák elhatározását. Csak annyit jegyezett meg:

- Augusztus elsején itthon legyetek a lovakkal együtt!

Mikor e beszélgetés történt, akkor július tizedike volt. Tehát az uraság teljes három hetet engedett a kirándulásra.

Még aznap készülődtek a franciák. Apróbb szerszámaikat összerakták, zsebre tették, minden ruhájukat magukra öltötték, vagy málhának kötözték, tarisznyákba elegendő élelmiszert készítettek; Nukhárnak megmondták, hogy ha lehet, négy nap alatt Csornyij Jarban, ha pedig ide nem lehet menni, nyolc nap alatt mindenesetre Caricinban lesznek, aztán másnap kora hajnalban tizenketten lóháton útnak indultak Szaszkalzszoja felé.

Voltak pedig a franciák tizenegyen, miután nős társuk nem ment velük, akitől, hogy feltűnést ne keltsenek, el sem búcsúztak. Hanem tizenkettediknek egy kalmük ment velük, Zadbir bizalmas embere, állítólag útmutatás céljából, de valószínűleg felügyelet végett. Annyit azonban a kalmük is tudott, hogy a franciák nősülni akarnak.

Az utazás lassabban ment, mint a franciák gondolták. A nappal iszonyú hőséget árasztott, a lovakról lépésben is foszlott a tajték, s a kalmük lépten-nyomon megállott hol legeltetni, hol a lovakat az Ahtubába hüselés végett s legyek ellen beállítani. Csak harmadnap estére értek el Bolkhuniba, ahol az Ahtuba partján, egy különálló kabakban éjjeli szállást vettek.

A kabakban nagy társaság volt együtt. Csikósok, juhászok, halászó kozákok, sómosó munkások, keresztyének és mohamedánok, oroszok és kalmükök vegyesen. Az egyik vutkit ivott, a másik hideg vizet, a harmadik erjesztett tejet; beszélgetett valamennyi összevissza, nagy zshivajjal.

A franciák belekeveredtek a társaságba, hogy helyismereteiket szaporíthassák. A kalmüköt, aki felügyelőjük volt, hárman vagy négyen körülvették; beszéddel, kávéval és dohánnyal tartották, a többi pedig ezalatt a vendégekkel társalgott. Henri megtudta azt, hogy innen az Ahtubán s néhány mellékfolyóágon át, a Volgán átúsztatva, pár óra alatt Csornyij Jarba lehet jutni.

Megtudta azt is, hogy északkeletre, csak egynapi járóföldre fekszik a Baszkuncsak-tó, a legnagyobb sótó - ilyen csak a sós pusztákon található -, melynek vize olyan, mint a tengervíz, nyáron sem apad ki soha, s melynek környékén, a *sztanyicá*-kon¹⁹ éppen most üzik legjobban a sószedés és -rakodás munkáját.

Reggel korán azt mondá Henri a kalmüknek:

- Tudod-e, hogy mi lányt akarunk venni, s most lányokat keresünk?

- Tudom, megmondta Zabdir, a főgazda.

- No, hát mi most elmegyünk a baszkuncsaki sótelepekhez, és ott leszünk harmadnapig, mert azt halljuk, ott most sok lány van a tanyákon.

- De Zabdir nekem azt parancsolta, hogy titeket Caricinba kísérjelek, és az úton el ne hagyjalak.

- Hiszen megjövünk mi holnapután, s aztán megyünk Caricinba.

¹⁹ *sztanyica* - kozák település

- Jól van, hanem én is veletek megyek, mert Zabdir azt parancsolta.

- Ahogy akarod. Ha velünk jössz: annál jobb! Ha velünk nem jössz, adunk tíz rubelt, hogy addig, míg mi visszajövünk, legyen költőpénzed a kabakban.

A kalmük meggondolta a dolgot. Ő három nap alatt két rubellel is urasan megél, nyolc rubel pedig megmarad ingyen.

- No, csak menjetek, én itt maradok, mert nagy meleg van, holnapután estére itt legyetek, de leányt ne hozzatok, mert Zabdir azt nem parancsolta; addig én alszom a padláson.

A franciák ezt akarták. Rögtön felkészültek, a kalmüktől elbúcsúztak, a tíz rubelt nekiadták, néhány darab ruhát szándékosan ott hagytak, s aztán lóháton Bolkhuniba mentek.

Ez a városka az Ahtubának egy nagy hajlásában fekszik. A várostól egy órányira, észak felé van a gázló, ahol a folyamokon Csornij Jarba szoktak menni. A franciák megtalálták a gázlót, szerencsésen átmentek a folyamokon, s délután négy órára, tehát csakugyan a negyedik napon Csornij Jarba értek. Nukhár bej csakhamar megtalálta őket egy városvégi vendéglőben.

Az alku a cserkessel újra megerősített, s a franciák másnap Nukhár vezetése mellett útnak indultak nyugoti irányban, Szadovaja felé. A kalmük várakozhatott rájuk a bolkhuni kabakban.

Nukhár két cserkesz lovással s négy lóval volt. A vezeték ló sátorhoz szükséges eszközöket, karókat, szöveteket, vasszegeket, szőnyeget szállított. Az egyik cserkesz belső szolgálja volt Nukhár bejnek, s másik pedig az élelmiszerekre ügyelt fel, amit zsákban keresztbe téve magával hurcolt a lóháton. Nukhár bej egész készüléttel utazott, mint ahogy a cserkesz, kalmük, tatár, kozák uraságok szoktak, ha hosszú útra indulnak.

A franciák felette könnyű készlettel utaztak: ruhájuk ugyan volt elegendő, de élelmiszerük alig pár napra, Nukhár azonban megvigasztalta őket, hogy az úton kapnak pénzért ennivalót.

Útjuk, alig hagyták el Csornij Jart, mindjárt kétfelé ágazott. Mindkettő a pusztán vitt keresztül, de az egyik pár mérfölddel rövidebb volt, mint a másik. A rövidebbet száraz időben, a hosszabbat esős évszakban szokták használni. Ámbár most szárazság uralkodott, Nukhár mégis a hosszabb utat választotta. Mint mondá, Balán kalmükjei erre bizonyosan nem követik.

Egész napon nem értek sem falut, sem várost, hanem néhány sátoralja nogaj tatárral, kik barmokat őriztek, délután 4-5 óra tájban találkoztak. Itt lovaikat megittatták, s a franciák néhány kézi fegyvert is vásároltak a tatárok nagy bámulatára, akik el nem tudták gondolni, miként indulhat útnak ennyi ember fegyver nélkül.

Az éjszakát a pusztán töltötték. Nukhár bej sátor alatt, cserkeszei és a franciák pedig szabad ég alatt. Lovaikat egész éjjel vezetéken kellett legeltetni, mert kötelük nem volt, hogy kipányvázhatták volna őket. A franciák mégis nyugodtan töltötték mind a nappalt, mind az éjszakát, csak az esett nehezükre, hogy ivóvizük meglehetősen sós volt.

Másnap, mint az előző napon is, újra megtettek mintegy 35-40 versznyi utat. Néhány sóstavat átgázolva és kikerülve, végre kiértek a pusztából, s estére elérték Szadovaját, amely félig kozák, félig tatár városka, s amely már hegyes és erdős vidéken fekszik.

Innentől kezdve minden különös baleset vagy kaland nélkül tíz napig utaztak egyfolytában, mindig dél felé, s hátra hagytak vagy kétszáz versznyi utat. Pryutnaja mellett egy nagy tavon kellett átgázolniok, melynek közepén egy buja füvel benőtt szigeten vezetett útjuk. Miután lovaik a tíznapi útban a gyér és aszú fű miatt igen lesoványodtak és elerőtlenedtek, itt, e

szigeten tartottak kétnapi pihenőt. Egy lovuk mégis beleveszett az iszapba, úgyhogy egy francia kénytelen volt egyik erősebb lovon másik társa mellé ülni, hogy továbbmehessenek. Egy tanyán a kozákoktól vettek egy lovat 12 rubelért, s augusztus elejére elérték Derbetovszkoját, egy folyóparti kozák városkát.

Itt megváltoztatták útjuk irányát. Letértek a dél felé vezető járt útról, s nyugotra fordultak félig dombos, félig puszta vidéken, itt-ott ligetes dombokon, homokbuckákon, úttalan utakon. Nukhár bejnek és legényeinek csodálatos helyismerettel és tájösztönnel kellett bírniok, hogy e lakatlan vidéken el nem tévedtek.

Háromnapi bolyongás után végre a Manics folyóhoz értek, melyen egy mellékfolyó beömlésénél gázlót találván, szerencsésen átgázoltak. A következő napon egy kozák városba, Medvieszjébe értek, ahol egy sajátos balesetet alig tudtak kikerülni.

Midőn ugyanis a városon átlovagoltak, hogy a város nyugati oldalán fekvő szállóhelyen megtelepedjenek, egy kozák legény rúgta utánuk azzal a parancssal, hogy menten siessenek a kormányzó úr elé. Nukhár némileg meg volt lepve, a franciák pedig megijedve, noha Nukhár tudni látszott, hogy Medvieszjében nem székel kormányzó.

Mindamellett ő megfordítá lovát, egyik cserkesz legénynek megparancsolta, hogy a franciákat kísérje a szállóhelyre, ő pedig másik legényével ment a kozák után.

Egy óra múlva visszajött. Elmondá, hogy a sztavropoli kormányzó segédje van ott valamely hivatalos körút alkalmával, s hogy tőle útlevelet és igazolványt kért mind maga, mind a franciák felől, mire ő saját igazolványát felmutatta, de a franciákról nem tudott felmutatni, azonban őket szolgálainak vallotta, s vett is róluk levelet mint szolgáliról száz rubelért. Mussza Nukhár bej valóban meg is mutatta az újdonaúj menlevelet, s a franciák még meg is köszönték szívességét és bölcsességét, mikor neki a száz rubelt megtérítették.

Innen hegyes, erdős, szakadékos vidéken utaztak pár napig, míg elérték a Kubán folyó partjára, mely mellől aztán egy héten át nem is távoztak el. Szeptember huszadikra elérték Ivanovszkáját, s itt letérve a főútról s elhagyva a Kubán partját is, öt nap múlva a Fekete-tengerhez jutottak Anapába.

A franciák örömét nem lehetett leírni, midőn a szabad tengert dombos útjuk magaslatáról először megpillantották. A szabad tengert, melynek nem volt határa, mely elért Franciaországig, melyen nem voltak bányák, orosz hatóságok, dologházak és rabló kalmükök, s melyről azt hitték, hogy az többé nem hoz rájuk szenvedést és nélkülözést, hanem hullámain szabadon elringatja őket Franciaországig. Nem voltak még szabadok, még orosz földön álltak, még kezében voltak a balsorsnak, mégis a sötétlő tengernek puszta látása már megdobogtatta a bujdosók szívét. Hogyan, hiszen tíz éve már, mióta csak a petropavlovszki bányából megszabadultak, s e tíz év alatt több mint háromezer versznyi úton át mennyit kellett szenvedniök, hányszor akartak megválni a megunt, megvetett, nyomorult élettől, s hány szerető bajtársat kellett elhagyniök, eltemetniök bányákban, sivatagon, ember nem lakta rideg pusztaságokon!

Lovaikat megállították, s könnyes szemmel bámulták a tenger végtelenét. Nukhár bej meg nem fogható ez érzékenységet, s kemény hangon rájuk rivallt:

- Mit bámultok, barmok, sohase hallottátok hírét a tengernek?

Keserű érzés gyűlt a franciák szívébe e durva hangra. E hang eszükbe juttatá, hogy még mindig Keleten vannak, és ellenséges ország rabjai, ahol erőszak, cselszövény és durvaság uralkodik a lelkeken, s ahol az emberbaráti nemes érzület oly ritkán található. Mit éreztek volna, ha sejtetik, hogy a durva idegen mi sorsot készített számukra!

Anapában egy napot töltöttek. E napon Nukhár bejt csak egyszer látták, s akkor is csak egy pillanatra. A két cserkesz azonban mindig mellettük volt, míg uruk oly nagyon elfoglalva látszott lenni.

Másnap korán reggel Nukhár bej felszólította a franciákat, hogy gyorsan üljenek lóra, mert tovább kell menniük. A franciák meglepetve néztek egymásra, s szemükkel mintegy kérdezték egymástól: vajon engedelmeskedjenek-e? Ők azt hitték: Anapában hajóra fognak szállni. Henri végre azt kérde a cserkesztől:

- Kegyes úr, miért kell innen elmennünk? Mi azt hittük, hogy itt hajóra fogunk szállni, amely bennünket továbbszállít.

- Igen, hajóra ültök, de nem itt. A hajó, mely benneteket Oroszországból megszabadít, a gelendzsiki kikötőben vár rátok, oda kell mennünk. Készüljete gyorsan!

A franciák lóra ültek. Az igazat megvallva, valóságos, kézzelfogható okuk még nem volt Mussza Nukhár bej becsületességében kételkedni. Valami kellemetlen előérzet mégis erőt vett rajtuk, mintha a bej nem egészen jó szándékkal volna irántuk, s valami meglepetésen törné a fejét. Fel nem foghatták, miért jöttek ők Anapába, miért késtek ott egy napig, miért volt Nukhár ott úgy elfoglalva, miért titkolta előttük elfoglaltságát, ha ott nem akartak vagy nem lehetett hajóra szállni.

Azonban útnak indultak. A városon kívül egy lovas csatlakozott hozzájuk. Ruhája cserkesz, s beszéde is cserkesz volt. Semmi kétség sem lehetett az iránt, hogy az új lovas egyetértésben van Nukhár bejjel. Egy francia meg is kérde az egyik cserkeszt:

- Mit keres ez az ember itt köztünk?

- A bej Anapából nem tudja az utat, ez a kalauz.

E feleletben meg kellett nyugodni. Annál is inkább, mert az út hol a tengerparton vezetett le, hol a hegyek, szirtek, hasadékok között tévedezett. Mintha csak kerülni kellett volna az egyenes és rendes, járt utat, vagy tán ilyen út nem is létezett. Másnap estefelé csakugyan Gelendzsikbe értek, egy, a tengerhez egy óra járásnyira fekvő városkába, ahol azonban nem állapodtak meg, hanem egyenesen lementek a kikötőbe.

A kikötő partján egy csomó sátor és kunyhó állott, látszólag halászok sátrai és kunyhói. Apróbb-nagyobb hajó, csónak és bárka állott a kikötőben bevont vitorlákkal, horgonyokon. Beljebb, a kikötő torkolatánál, csaknem a nyílt tengeren egy nagyobb hajó horgonyzott egy nagyobb és egy kisebb árbocfával. Világos színe, sajátságos farazata, evezőpadjai mutatták, hogy a hajó nem európai, s a Földközi-tenger hajóihoz - legalábbis külsőleg - nemigen hasonlít.

Nukhár bej odaszólt a franciákhoz, kinyújtott kezével a hajóra mutatva:

- Látjátok azt a hajót? Az fog benneteket elvinni Európába.

A cserkesz, aki kalauzul szolgált, övéről leoldott egy hosszú, fehér sálat, felköté azt puskája végére, s puskáját magasra tartva, zászlóként lobogtatá azt a tengerben elmerülő napnak hanyatló fényénél. Kevés időre aztán a hajóról öt férfi szállt egy nagyobb csónakba, négyen evezőt ragadtak, s negyedóra múlva a csónak a parthoz ütődött. Erőtelmes, öreg, török férfi szállt ki a csónakból.

A férfi papucsba, világos színű, bő török nadrágba, arannyal hímzett és csaknem földig érő kék, drága prémes kaftánba volt öltözve, nagy, fehér turbánnal a fején. Sárga selyemövéből egy késnek s néhány pisztolynak gyönggyel és türkizzel kirakott agya látszott ki. Amint a csónakból kilépett, Nukhár bej is leszállott lováról, s a kantárt egyik legényének dobta oda.

A két férfi törökösen üdvözlé egymást, s a társaságtól egy kissé eltávozva, halkán beszélgetett egymással. A beszélgetés alatt Nukhár bej elővett egy írást, s a török azt figyelemmel megtekinté.

Az irat végigolvasása közben a török néhányszor a franciákra s ugyanannyiszor Nukhárra tekintett. Az irat olvasása után visszanyújtá azt szó nélkül Nukhárnak, aztán mindketten odamentek a franciákhoz. Nukhár így szólt hozzájuk:

- Íme, előttetek áll a derék és hatalmas Karaszor bég, aki titeket Oroszországból megszabadít, és elvisz Törökországba, a dicső török szultánnak birodalmába. Legyetek szófogadók, mint a gyermekek, és engedelmesek, mint a szolgák. Én titeket nem vihetlek tovább, tehát átadlak benneteket az ő kegyelmébe.

A franciáknak nemigen tűnt föl e sajátságos bemutatás, mely nagyon kevésbé különbözött azon eljárástól, amellyel rabszolgáját egyik úr átadja a másiknak. De túlmenköji tartózkodásuk alatt fülük eléggé hozzászokott a hasonló beszédmódhoz, azt hitték, Keleten ez már így szokás. Nem gyanítottak semmi rosszat.

A török uraság odafordult a franciák felé.

- Szolgái vagytok ti a derék és tiszteletreméltó Mussza Nukhár bejnek, az én szeretett vendégemnek?

A franciák egymásra és Nukhárra tekintettek. Nukhár kemény szemekkel nézett rájuk. Henri felelt:

- Mi, kegyelmes úr, nem vagyunk szolgái a kegyes Mussza Nukhár bej úrnak. Ő jóakarónk volt, minket megszabadított és idevezetett, és mi ezért neki fizetni tartozunk, amint megalkudtunk, és fizetünk is.

Nukhár e szavakra fékezhetetlen dühvel odaugrott Henrihez, korbácsát előrántá, s azzal Henri fején végigvágott.

- Hitvány ebek, el meritek tagadni, hogy ti az én rabszolgáim vagytok?!

Henri, miként társai is, kantáron tartá lovát maga mögött. Nukhár korbácsának suhintására a ló fölkapta fejét, megbokrosodott, nagyot ugrott, Henrit a földre rántá, s kantárját kiszabadítván elszáguldott.

A franciák közt általános zavar és meglepetés támadt. Az első pillanatra sem gondolatnak, sem szónak nem voltak urai. Nukhár odament Henrihez, nagyot rúgott rajta, lábát nyakára tette, s ezt kiáltá:

- Kutyák, valamennyiteket megkötözve a tengerbe hányatlak!

A franciák magukhoz tértek, s hatan vagy heten átadva a kantárt többi társuknak, a kezükben lévő fegyverrel odaálltak Nukhár elé. Egyik francia kemény hangon szólt:

- Nukhár bej, ha társunkat bántalmazod, megölünk! Mi nem vagyunk a te szolgáid!

Nukhár levette lábát Henriről. Henri fölkel, s bár a szenvedett bántalom s lovának elveszte miatt mély haragra gerjedt, mindamellert belátva helyzetük válságos voltát, csodálatos önuralommal szólt Nukhárhoz:

- Kegyes úr, te nem vagy igazságos, s én a bántalmat nem érdemlem. Mi ígértünk neked ezer rubelt, ha Oroszországból kiszabadítasz, s azt megfizetjük, valamint az útlevelért is megfizettük a száz rubelt. És a kegyelmes úrnak, Karaszor bégnek is megfizetünk, ha minket Konstantinápolyba szállít.

Karaszor mindedig nyugodtan nézte és hallgatta a zavart és a szóváltást. Csak keze feje nyugodott a pisztoly agyán; három matróza kiugrott ugyan a csónakból a partra, de még azok sem jöttek közelebb.

- Utálatos disznó, nemde Balán rabszolgái voltatok ti a Volga mellett, nemde bitang jószágok voltatok ti, midőn onnan megszöktetek, s nemde megvettelek én a sztavropoli kormányzótól e levél erejénél fogva?

- Micsoda levél erejénél fogva?

- Íme, itt van; nézd! - Ezzel a kiterjesztett levelet odatartá Henri szemei elé, hogy az elolvashassa az írást. Az írás pedig csakugyan úgy szólt, hogy Mussza Nukhár bej utazik tizenhárom szolgájával, akik neki váltott emberei és szolgái, tehát le vannak neki kötelezve, és hozzá vannak kötve. A levélből világos volt, hogy azt valamely nyomorult medvieszjei hivatalnok vagy a sztavropoli kormányzónak valamely alárendeltje bérért koholta, s a kormányzó pecsétjével megvesztegetve, becstelenül látta el. Henri újabb meglepetéssel látta a titkos csel-szövénynek e gyalázatos művét.

- Nem, kegyelmes úr, ez a levél még nem ad neked igazat - felelte Nukhárnak. - E levelet száz rubelért adták, és a száz rubelt mi fizettük ki, márpedig ha szolgáid lettünk volna, akkor velünk nem fizetteted volna ki, mert a szolga nem fizet az ő uráért. Legyen a mi ügyünkben bíró a kegyelmes úr, Karaszor bég.

- A szolga az enyém, és ami a szolgálé, az is az enyém; te légy bíró, derék és hatalmas bég - szólt Nukhár bej Karaszorhoz.

- Én nem leszek bíró a ti ügyetekben - mondá Karaszor -, mert vagy szolgáid ezek az emberek, és akkor úr és szolga között nincs szükség külön bíróra, vagy pedig, tiszteletreméltó Mussza Nukhár bej, neked nincs igazságod, akkor pedig énnálam sem találod azt fel, ami sehol fel nem található.

Ezt mondván elfordult az emberektől, matrózainak intett, s miután a napnak már csak fele állt ki a tengerből, matrózai egy közel csörgedező patakhöz szőnyeget vittek, Karaszor bég oda-ballagott, s hozzálátott esti imájához és mosdásához.

Nukhár bej e nem várt fordulatra még borzasztóbb dühnek és haragnak engedett helyet szívében. Odament lovához, legénye kezéből kivette a kantárt, felugrott lovára, s azt mondá a franciáknak:

- Várjatok csak, pogány ebek, szökevény disznók, majd a gelendzsiki kapitánynál vagy *sztarosztánál*²⁰ talállok én igazságot.

Ezzel indulni akart, Henri azonban eléje állt. Nukhár elhatározása megijeszté őt.

- Kegyes úr, mit akarsz hát velünk, mondd meg nekünk világosan!

- Akarom pénzeteket és lovatokat, és miután ily hitvány szolgákra nincs szükségem, el akarlak adni benneteket Karaszor bégnek. Én ezerversztnyi utat hiába nem tettem tiértetek!

- Kegyes úr, mi odaadjuk néked lovainkat, és adunk 500 rubelt. Ezer rubel volt ugyan az alku, de te nem vittél el minket szabad török földre, pedig ez volt a mi föltételünk és a te ajánlatod. Ha bemegy Gelendzsikbe, és minket fogollyá tész, nekünk is adott az Isten beszélőtehetséget, hogy megmondjuk a sztarosztának, miként csaltad meg Balanov uraságot, s miként loptál el bennünket tőle.

²⁰ *sztarosztá* - a cári Oroszországban a parasztközösség legöregebbje; falusi elöljáró, bíró

Ez az érv látható benyomást gyakorolt a kapzsi és álnok cserkeszre. Alkura vette a dolgot.

- Minden lovatok és ezer rubel. Ezen alul meg nem szabadultok!

Az alku sokáig tartott. Hol csendesen, hol zajosabban folyt a beszélgetés. A franciák félelme mindinkább csökkent, amint látták, hogy a cserkesznek nincs egyéb célja, mint hogy minél többet kicsikarjon tőlük. Eközben kezdett terjedni az alkony homálya. A nyugoti ég és a tenger mindinkább sötétlila színt öltött magára. Karaszor bég is végezte esti imáját és mosdását, s úgy látszott, mintha cserkeszekre és franciákra nem is gondolva akarna menni hajójára. Egyik francia azt mondta Henrinek francia nyelven:

- Ha megalkuszunk is e pogánnyal, ez mégis elárulhat bennünket, tehát nekünk menekülnünk kell.

A figyelmeztetés fontosságát mind Henri, mind a többiek is belátták. Henri tehát azt mondá Nukhár bejnek:

- Kegyes úr, alkunk ha létrejön is, csak úgy lesz érvényes, ha Karaszor bég beleegyezik, s minket elvisz magával.

Nukhár rögtön leszállt lováról, s a béghez sietett. Egy percnyi szóváltás után odakiáltott a franciákhoz:

- Jöjjetek ide!

A franciák odamentek lovaikkal s a két cserkessel együtt. Mind ők, mind Nukhár előterjesztették a bég előtt föltételeiket, s kérték tanácsát és jóváhagyását. Karaszor bég nyugodt, csendes hangon azt felelte:

- Az én hajóm Törökország, és nem Oroszország, mivel pedig a derék és tiszteletreméltó bej titeket idáig vezetett, tehát nektek meg kell fizetni az ezer rubelt. A derék és tiszteletreméltó Mussza Nukhár bej megkönyörült rajtatok, s lovaitokat átveszi darabonként 35 rubelért, hatszázötven rubelt pedig lefizettek rögtön.

A franciák ebben megnyugodtak. Lovaikat rögtön átadták Nukhárnak, s a meghatározott összeget is nyomban kifizették. Mikor pedig mindez megtörtént, Nukhár bej elővette a medvieszjei levelet, s ezt mondá a bégnek:

- Derék és hatalmas Karaszor bég, fogadd el ezt tőlem, szegény szolgálótól és vendégedtől ajándékképpen. Ha orosz hajóval találkozol, ez lesz igazságod e hitvány szolgálók mellett.

Karaszor bég övébe nyúlt, elővett onnan egy erszényt, az erszényből kiolvasott aranyban kétszáz rubelt, s mialatt a levelet átvette s az aranyat Nukhár bej kezébe olvasta, e szavakat mondá:

- Derék és tiszteletreméltó Mussza Nukhár bej, amit te pénzen vettél az oroszától, illik, hogy én kétszer annyi pénzen vegyem meg tőled. Allah adjon neked segítséget és hosszú életet!

Nukhár bej mohó örömmel vette el az aranyakat, s aztán mély tisztelet jeleivel üdvözölvén a béget s még csak egy tekintetre sem méltatván a franciákat, lovára ugrott, s két cserkeszével együtt Gelendszik felé elvágatott. A két cserkesz nagy zajjal és ostorpattogatással indítá útnak a vezetéken levő tizenkét lovat. A franciák pedig Karaszor bég intésére minden szó, minden feltétel kikötése nélkül helyet foglaltak a csónakban, s az esti homálynak most már sötét leple alatt a kétárbocú hajóra szállítottak.

A TENGEREN

A RABSZOLGA-KERESKEDŐ-HAJÓ SZEMÉLYZETE
SZANATOGLU, AZ ÖRMÉNY
KARASZOR BÉG DÜHÖS A FRANCIÁKRA
LEHETETLEN A SZABADULÁS
TRAPEZUNTBA ÉRNEK

Mikor a hajóhoz értek, egy matróz lámpával világított le a hajó födéletéről. Első volt, aki a hajóra föllépett, maga Karaszor bég, utána Henri és a többi francia. A bég előtt is, után is lámpát vittek a födéleten, míg hajószobájába ért. A franciákat a hajó elő részében, egy tágas üregben helyezték el, melyben csak egy halvány mécs pislogott. Az üreg egyik oldala mindenféle lommal volt telehányva, másik oldalán pedig mintegy húsz vagy huszonkét gyékény volt a padlatra téve, s minden gyékényen egy pokróc. Ez volt a franciák éji tanyája, akik azonban nem maguk voltak, mert az üreget meg kellett osztaniok nyolc vagy tíz idegennel, akiknek egy része csak gyermeknek látszott, s akik már mind feküdtek, s tán aludtak is.

A franciák sem nem ettek, sem nem ittak az este. De nem is igen kívánták az ételt-italt, sokkal inkább a nyugalmat lovaglásban kifáradt testüknek. Pár percnyi beszélgetés után mindnyájan mélyen aludtak.

Reggel már fenn volt a nap az égen, mikor úgy öltözetesen felébredtek. A hajóüreg pár lyukon kapott valamelyest nappali világosságot. Az üreg egyik sarkában volt egy gyékény s néhány medence, tele tengervízzel. De idegen útitársaik már belemosdottak és belefürödtek a medencékbe, úgyhogy a franciáknak nem volt kedvük utánuk megtenni ezt a műveletet. Mosdatlanul tölték a napot, csak a port törölték le öltönyük ujjával arcukról és nyakuk körül.

Az idegeneket most jobban szemügyre vették. Voltak ezek vagy tizenöten. Volt köztük hat fiatal, erőteljes, szép férfi, sajátos kaukázusi cserkesz öltözetben. A többi gyermek volt, férfi és leányka, akik azonban nyolc-kilenc évesnél nemigen voltak idősebbek. Szegényes ruhájú, sovány, de szép gyermekek.

A franciák beszédbe akartak elegyedni az idegenekkel, ez azonban nehezen ment. Az idegenek, éspedig úgy a felnőttek, mint a gyermekek, nagyon szótlanok voltak, s egymás közt sem társalogtak. Aztán nyelvét sem értették a franciáknak. Sem európai, sem orosz, sem kirgiz, sem kalmük nyelven nem beszélt egyik sem. Törökül is csak egy férfi és egy leánygyermek tudott egy kissé. Valamennyi nyilván valamely ismeretlen kaukázusi törzshöz tartozott.

A férfi azt mondá, hogy ő két társával együtt önként szegődött el szolgának Karaszor béghez hat esztendőre. Kapott felpénzt hatszáz piaszt, melyet rokonainak hagyott otthon, és kap évenként még száz piaszt, azonkívül fegyvert, szép ruhát és minden ellátást, ha pedig Allah kedvez, még úrrá is lesz Sztambulban. A leányka azt beszélte, hogy őt édesapja adta el szolgának nagy uraságokhoz, sok, nagyon sok pénzért, melyet a hatalmas bég mindjárt kifizetett. A leányka egészen meg volt nyugodva sorsában, sőt dicsekedett, hogy ha nagyobb lesz, két kistestvérét is odaviteti magához. Karaszor bég jó uraság, megteszi az ő kérésére.

E beszélgetés alatt a franciákban gonosz balsejtelem támadt. Az egész dolog úgy tűnt fel előttük, mintha hajósgazdájuk, a derék és hatalmas Karaszor bég nem lenne más, mint levantei rabszolga-kereskedő, aki a cserkesz férfiakkal, a leánygyermekekkel és a felnőtt leányokkal is kereskedést űz, hordván őket a Fekete-tenger keleti partjairól a török nagyurak háremeibe. Egyáltalán kellemetlen érzet szállta meg őket annak gondolatára, hogy ők ily hajóra, ily ember hatalmába s ily társaságba kerültek. Másrésztől némi megnyugvást találtak abban, hogy az

orosz hatóságok bizonyosan nem engednék meg orosz területen ily embervásárt. Kérdést is intéztek ez iránt az idegenhez.

- Az orosz urak megengedik az elszegődést - felelt az idegen -, csak hogy a sztarosztának minden emberért és gyerekért ötven vagy száz piasztert kell fizetni s minden felnőtt leányért kétszáz piasztert, de ezt nem ők fizetik, hanem Karaszor bég.

A franciák most már nagy elborzadásukra tisztán láttak. Az orosz hatóságok pénzért, haszonért, titkon törvény ellenére eltűrik a kaukázusi népek közt folytatott embervásárt.

A franciák elhatározták, hogy egy vagy más úton bizonyosságot szereznek helyzetükről. Óvatoságra elég okuk volt azonban, hogy se el ne rontsák sorsukat, ha ugyan még nincs elrontva, se pedig el ne hamarkodják a dolgot.

Mindenekelőtt kérdést intéztek a törökül tudó idegenhez, hogy szabad-e nekik a hajóüregből kimenni s fölmenni a fődélzetre. Az idegen azt felelte, hogy ő ugyan nem tudja, de nem is törődik vele, jobb itt belül fekve, mint a fődélzeten vitorlával, kötéllel, munkával elfoglalva. E felelet nem elégíté ki a franciákat, meg kellett tehát várniok, míg a bég szolgálai vagy matrózai jönnek, s kinyitják az üreg ajtaját.

Ez meg is történt. Egy matróz hideg tésztanemű ételt, egy másik matróz pedig ivóvizet hozott az üregbe. Henri megszólította az ételhordót, egy ősz, öreg legényt.

- Hej, apus, köszönjük a kegyelmes Karaszor bég ételét-italát és szívességét, és azt megfizetjük háládatos szívvel, hanem mi ki akarunk menni a fődélzetre, ételünket-italunkat ott akarjuk elkölteni.

Az öreg matróz egyetlen szót se szólt e beszédre, sőt jóformán rá sem nézett a franciákra. Végezte dolgát, s indult kifelé.

- Hej, öreg, hallottad, mit mondtam az előbb? Jelentsd azt a kegyelmes Karaszor bégnek.

- Majd ha megkérdi, hogy mit mondtatok, akkor megjelentem - felelt a török nagy lomhasággal.

- Igen, de mi rögtön akarjuk, hogy megjelentsd a kegyelmes bégnek.

- Ha a kegyelmes bég rögtön megkérdi, rögtön megjelentem.

- Hátha nem kérdi meg sok ideig - szólt Henri -, akkor mit csináljunk?

- Legyetek nyugton, míg jól van dolgotok, Allah vigyáz tirátok is, noha meg nem érdemlitek.

Az öreg matróz e szavak után kiment, bizonytalanságban hagyva a franciákat az iránt, hogy mire határozták el magukat. Nemsokára, alig negyedóra múlva azonban visszament az üregbe, s e szavakat mondá a franciáknak:

- Jöjjetek utánam, a kegyelmes bég azt parancsolta, hogy a színe elé vezesselek benneteket.

A franciák kimentek a fedélzetre. A hajó már messze járt a magas tengeren. Kelet felé nem látták a partot, valamint dél és nyugat felé sem. Észak felé ködszerű homályként tűnt szemükbe a Kubán melléki Kaukázus. Meglehető erejű nyugoti szél fűjt; a tenger tajtéktalan hullámokban ingadozott. Mindkét árboc vitorláit ki voltak feszítve harántosan, hogy a hajó déli irányban haladjon. A legénységből vagy tizenkettő folyton a vitorlarudakkal és a kötelekkel volt elfoglalva. A fődélzeten négy ágyú volt szabályszerű támadóállásban elhelyezve. Kettő mellett ott állott a tüzerlegénység. A fődélzeten különben meglehető tisztaság és rend uralkodott. Edények, fegyverek, horgok, rudak, kötelek, szigonyok, hálók, szivattyúk, ponyvák - mind a maguk helyén, tisztán és rendben állottak. Kormányos és hajóparancsnok hivatalos

helyén. A franciákra a földézet azt a benyomást tette, hogy Karaszor bégnek a vásáron vett szolgálkon kívül is legalább negyven-ötven legény áll rendelkezésére különböző foglalkozásban.

Ami más szóval azt jelenti, hogy a franciáknak gondolniok sem lehet valamely erőszakos vállalkozásra vagy valamely államcsínyre, hanem magukat a sors és Karaszor bég kegyelmére és talán saját ügyességükre s kis pénzecskéjük hatalmára kellett bízniok. Pénzüik volt összesen még vagy hétszáz rubel.

Az öreg matróz a franciákat egy kabinba vezette. A kabin gazdagon volt bútorral és szőnyeggel ellátva. A kabinban alacsony kereveten, maga alá rakott lábakkal ült Karaszor bég. Mögötte szolgálk állottak, s dohányzó és kávézó eszközeit gondozták. A franciák keleti szokás szerint mélyen meghajoltak előtte. Csöndes, lassú hangon szólt a franciákhoz:

- Aki köztetek az első, álljon egy lépéssel előbbre, mint a többiek!

Henri társaira nézett, s azok helybenhagyó tekintete által kísérvé, előbbre lépett egy lépéssel.

- Mondd el, miben áll a te kívánságod és társaid kívánsága - szólt Henrihez Karaszor bég.

- A mi kérelmünk, kegyelmes Karaszor bég, abban áll, hogy minket, akik Oroszországból, orosz fogságból menekülünk, szállíts el Európába. A szállításért szívesen és hálával megfizetünk.

- Legyen a ti kívánságaitok szerint. Híjátok ide Szanatoglut! - mondá szolgálainak.

Az egyik szolgálk eltávozott a háta mögül, s néhány perc múlva, egy sajátságos, sovány és rendkívül alázatos férfival tért vissza, aki olyanforma zsíros, fekete, hosszú kaftánba volt öltözve, mint a Volga melléki zsidók. Szemöldöke, haja, szakála, bajusza egészen fekete. Ez volt Szanatoglu, egy keresztyén örmény, Karaszor bég írástudó számadója. Majdnem a földet érte homlokával, amint Karaszor bég előtt meghajtá magát.

- Szanatoglu - mondá neki a bég -, olvasd el ezen embereknek, mit kell nekik megfizetniök.

Szanatoglu e szóra újra meghajolt, aztán lábait maga alá szedvén, szemközt a béggel leült, szennyes, sárga turbánjából kivett egy összehajtogatott papirost és egy vastag írót, s a betűket az írónnal kísérvé, éles orrhangon és nagy gyorsasággal olvasva a következőket:

- „A derék és tiszteletreméltó Mussza Nukhár bej pedig eladott és kezöknél fogva átadott a nagyságos és kegyelmes Karaszor bégnek nem kevesebb, mint tizenkét szolgálk, akik mind valamennyien gyaurok és idegenek és szökevények, akiknek eladásához pedig az anapai kikötőben engedély nem adatván, sőt akik az anapai kapitány által visszaköveteltetvén, a derék és tiszteletreméltó Mussza Nukhár bej őket a gelendsiki pusztá kikötőbe vezette, s a nagyságos és kegyelmes Karaszor bégnek ott adta el 200, azaz kétszáz aranyrubelért, vagyis háromezernégyszáz piaszterért, mindamellert anélkül, hogy a gelendsiki kapitánynak vagy sztárosztának bejelentette volna az ő szándékát, s megfizette volna a kellő jutalmat. Ennél-fogva ezen szolgálk, akik valamennyien gyaurok és szökevények, felette veszedelmes és tilalmas dugárúk, akik ha a nagyságos és kegyelmes Karaszor bég hajóján az orosz hadihajók által fölfedeztetnének és megtaláltatnánek, azáltal a nagyságos és kegyelmes bég kiszámíthatatlan károkat és veszedelmeket szenvedne, amelyektől mentse őt meg Allah és az ő prófétája. Te-kintetbe véve pedig mindezeket, ha a Trapezunt²¹ mellett lévő kikötőben a hajó szerencsésen horgonyt vethet, és mindezen gyaurok szolgálk és szökevények a dicsőséges szultán palástjának árnyékában meghúzódhatnak, és szabad földön lábukat megvethetik, igaz és valóságos tartozásukat csak akkor róják le:

²¹ Trapezunt (Trabzon) - fekete-tengeri kikötőváros Törökországban

- ha a derék és tiszteletreméltó Mussza Nukhár bejnek fizetett kétszáz aranyrubelt, vagyis háromezer-négyszáz piasztert megfizetik; továbbá:
- ha azonfelül hála- és elismerésképpen (miután ama sok pénzt a nagyságos Karaszor bég a szökevény gyaurokért ingyen cserében kifizetni nem tartozik) másik háromezer-négyszáz piasztert fizetnek; továbbá:
- ha az élelmezésért és szállításért fejenként hatvan piasztert, összesen tehát hétszázhusz piasztert fizetnek; továbbá:
- ha a gelendzsiki kapitánynak járó tilalomdíjat, fejenként kétszáz piasztert, összesen tehát kétezer-négyszáz piasztert megfizetik; továbbá:
- ha ama nagy veszedelemért, mely a nagyságos és kegyelmes Karaszor béget miattuk fenyegeti, kárpótlásul fejenként ezer piasztert, összesen tizenkétezer piasztert fizetnek; végezetül:
- ha Szanatoglu, az Ábrahám kebelébe elköltözött jólelkű Szanat fiának, a nagyságos és kegyelmes Karaszor bég leghitványabb szolgájának fejenként harminc piasztert, összesen tehát háromszázhatvan piasztert fizetnek, és ekképpen összesen huszonkétezer és kétszáznyolcvan piasztert fizetnek.”

Szanatoglu mindezt nagy gyorsan elhadarván, a papírt összehajtá, majd a papírt és az írót turbánjába visszahelyezé. Karaszor bég pedig azt mondá a franciáknak:

- Íme, hallottátok, tehát legyetek készen Trapezuntban mindazt kifizetni, amit az írrok elszámolt elöttetek.

Henri és a franciák ijedt és szomorú arccal tekintettek egymásra. Egyáltalán képtelennek érezték magukat arra, hogy e helyzetben a kegyetlen, álnok és ünnepélyes modorú törökkel szemben életrevaló gondolat, terv vagy ötlet urai lehessenek. Végül is alig maradt más út előttük, mint az önmegadás és könyörgés útja. Henri alázatos, szomorú hangon felelt:

- Kegyelmes bég, nekünk van tizenkétezer piaszterünk, és mi azt az utolsó paráig neked adjuk, ezenkívül mi jó iparosok vagyunk, Trapezuntban, vagy ahol parancsolod, egy vagy másfél év alatt a még hiányzó tízezer piasztert megkeressük és megfizetjük, csak vígy bennünket Törökországig és Európába, s engedj bennünket szabadon.

Karaszor bég e szavakra odaszólt Szanatogluhoz:

- Folytasd tovább!

Szanatoglu rögtön turbánjához kapott, elővette a papírt, és az írót, és az előbbihez hasonló gyorsasággal folytatá:

- „Ha pedig a tizenkét szolga, akik mind valamennyien gyaurok és szökevények, a trabzoni kikötőben igaz és valóságos tartozásukat meg nem fizetik, és csak egyetlen parával is adósok maradnak: akkor szabad választásukra hagyassék, hogy vagy az orosz uraknak visszaadassanak, vagy szolgává tétessenek, s vásárra vitessenek. Így rendelte ezt a nagyságos és kegyelmes Karaszor bég, hogy az ő leghitványabb szolgája, Szanatoglu ekként vegye írásba mindezeket.”

- Kegyelmes bég - mondá Henri -, te nem lehetsz oly keményszívű, mint az orosz; ha te oly keményszívű volnál, mint az orosz, mi nem törekedtünk volna Oroszországból Törökországba menekülni. Mi a dicsőséges szultán birodalmában igazságot és kegyelmet keresünk, miután az orosz cár birodalmában csak rabságot és kegyetlenséget találtunk.

Ez a nyilatkozat látható hatást idézett elő Karaszor bégen. Némi élénkséggel kérdezé tőlük:

- Miféle nemzetségből valók vagytok ti, és mely országban laktatok?

- Mi franciák vagyunk, Franciaországban laktunk, és oda akarunk menni a mi hazánkba.
- Micsoda nyelveken tudtok beszélni? Tudtok-e írni és olvasni?
- Mi írni-olvasni jól tudunk, s francia, német, orosz, kalmük, török nyelven beszélünk egy kevéssé.
- De ti beszéltek görög nyelven is.
- Mi nem beszélünk görög nyelven. Miért jutott ez eszedbe, kegyelmes bég?
- Mert ti segítettetek a gyalázatos görögöknek, midőn azok fellázadtak a dicsőséges szultán győzhetetlen seregei ellen.
- Mi, kegyelmes bég, nem segítettünk, mi húsz esztendő óta foglyok és bujdosók vagyunk Oroszországban.
- Ti mégis franciák vagytok és gyaurok, akik megöltétek Firuz bejt, az én fiamat, s fejét odaadtátok a hitetlen és lázadó kutyáknak, a görögöknek. Most takarodjatok a szemem elől! Míg a nap még egyszer lenyugszik s még egyszer fölkel, addig határozzátok el magatokat: visszaadjalak az oroszoknak, vagy szolgálóimmá tegyelek benneteket, vagy megfizettek utolsó paráig, mielőtt lábatokat a trabzoni földre tennétek. Szanatoglu, te pedig vedd elő írásodat, s égesd el itt az én szemem előtt! Hadd lássák a gyaurok is!

Egy szolga rögtön kiment, pár perc múlva vörös rézserpenyőben izzó szentet hozott be, s Szanatoglu azon nyomban elégette az írást, melyre most már nem volt szükség. Ennek végeztével a franciák is búsan kimentek a földélezetre, s onnan félrevonultak éjjeli tanyájukra.

Szomorú tanácskozás kezdődött köztük. Világos volt előttük, hogy Karaszor bég engesztelhetetlen bosszúval van eltelve a franciák ellen, mert fiát a görög szabadságharcban valószínűleg franciák ölték meg. Kapzsisága, pénzvágya is kétségtelen volt amaz álnok jogcímű és busás felszámítás után, melyet a piszkos Szanatoglu felolvasott. Abban sem lehetett kétség, hogy a bég vagy tengeri rabló, vagy rabszolga-kereskedő, de akár ez, akár amaz, mindenesetre jó viszonyban van a tengerparti orosz és török hatóságokkal. Erőszakos szabadulásról szó sem lehetett nyílt tengeren vagy török kikötőben. Az oroszok kezébe visszajutni egyet jelentett az örökös fogsággal, amelynél pedig százszor többet ér a halál. Csak ama gaz Nukhár szavára ne hallgattak volna!

Csak maguk menekültek volna el Tülmenköjiből, mikor ez oly kedvező alkalom mellett lett volna lehetséges. A cserkesz pénzüket is kicsikarta, szabadságukat is elárulta. De most már mindezekről későn van búslakodni. A váltságdíjat ki nem fizethetik, mert kilencezer piaszterrel kevesebb pénzük van, mint amennyi szükséges volna. Igaz, hogy ezt kis szerencse mellett megkereshetnék Trapezuntban vagy Konstantinápolyban, de ezt a bég nem engedi. Nem marad más hátra, mint elfogadni a szolgaságot. Végül is nem lehet az oly rossz, hogy amellet kihalna a remény előmenetelre és szabadulásra. Ha oly rossz volna, az idegenek, társaik ott a hajóüregben nem sietnének önként a bég szolgálatába. Tehát a szolgaság. Ezt kell választaniok, melytől most úgy félnek, úgy irtóznak, bár a Volga-szigeti borzasztó kaland után egykor úgy óhajtottak a kalmük uraság szolgálatába lépni. Hosszas tanácskozás után, mely alatt majd elfeledkeztek az étkezésről is, rájuk szállt az alkony. Megállapodtak abban, hogy reggel kijelentik Karaszor bég előtt a szolgálatba lépés szándékát. S ebben megnyugodva lefeküdtek már, midőn Henri izgatottan ekként kiáltott fel:

- Bajtársak, gondoltam valamit! Hallgassatok rám figyelemmel!
- Halljuk, halljuk!

- Van tizenkétezer piaszterünk. Mindegyikünk váltságdíja körülbelül kétezer piaszter. Hatan tehát megszabadulhatunk. Húzzunk sorsot. Öt itt marad, hat megmenekül. Én megnyugszom sorsomban, ha itt kell maradnom. Azok, akik megmenekülhetnek, ha úgy fordul a szerencse, kiséghetik egy vagy más úton az ittmaradottakat is.

Általános helyeslést nyert a javaslat. Minden oldalról meggondolva, csak előnnyel járt annak fogantatása. Nyugodtan aludtak el e gondolatban. Reggel, reggeli után ismét a bég elé kísértettek. A bég ugyanazon kabinban s a tegnapi ünnepélyességgel fogadta őket. Előadta megállapodásukat, hogy ők a szolgálatba állást választják. Előadták azt is, hogy hatan le tudják fizetni a váltságdíjat, s kérték a béget, engedje meg azt. A bég gondolkodóba esett. Végre azt mondta:

- Nem engedem meg. Aki szabad: az elmehet mindenhová. Elmeget az oroszokhoz is. Ki tudja, mi lehet még abból? Egy szalmaszálban is megbotozhat az elefánt, egy pókhálóban is megakadhat az oroszlán. A *kiszmet*²² útjai kiszámíthatatlanok. Allah titeket együtt rendelt az én hatalmam alá, tehát együtt kell maradnotok!

A franciák a csalódás érzetével, de mégis hidegvérrel hallgatták a kijelentést. Megnyugodtak benne. E perctől fogva rabszolgái voltak Karaszor bégnek, a trabzoni vagy trapezunti hatalmas rabszolga-kereskedőnek.

A franciák sok nemét átérték és szenvedték már keresztül mindenféle rabságnak, szolgálásnak, nélkülözésnek és fájdalomnak. Megszokták már a testnek és léleknek gyötrelmeit, a sors fordulatainak szomorú szeszélyeit s az aggódo lelkek amaz örökös borúját, mely a reménynek hajnalderűjét is mindig csak felhők alatt látja, mely a napnak fényében is villámot s a falevél rezgésében is vihart képzel, veszélytől fél. Nem voltak se kétségbeesettek, se embergyűlölők, hanem szomorúak. Szívük sem tört még meg, hanem kifáradt már. Bizonyos közöny vett rajtuk erőt, amely azonban még érzett bánatot, s táplált némi reményt. A francia vér, a még erőteljes férfikor s az eredetileg egészséges, katonás kedély menté meg őket a sors durva bánatalmai közt. És egy kiolthatatlan vágy: még egyszer látni Franciaországot s megittasulni a haza édes levegőjén! Minő vágy volt ez! Mily boldogok lehetek volna enélkül a kalmük uraságnál! Mily boldogtalanok lettek volna enélkül egész életükben!

Rideg, fanyar, keserű érzettel nyugodtak meg a gondolatban, hogy ők most már Karaszor bég rabszolgái. Vajon mit fog velük csinálni? Mire használja őket? Mikor, kinek és hova fogja őket eladni vagy elszállítani? Bizonyosan nem azért vette őket, hogy gyönyörködjék bennük. Bizonyos, hogy nyereszkeskedni akar rajtuk. De hogy és miként? Sehogy sem tudták elgondolni. Ha befogja őket műhelybe, ha dolgoztat velük, ha így akarja a vételárat leszolgáltatni - akkor valószínűleg nagy városba viszi őket. Talán Trapezunt is nagy város. Ezt nem tudták, e városnak hírét sem hallották soha. De ha nagy városba telepíti őket, ott lesz módja a szabadulásnak. Aztán pénzük is van.

Azt már tudták, hogy Keleten a pénz mindenható. Tizenkétezer piaszterrel s ügyes színleléssel sokat meg lehet kísérelni a szegény embernek. Megnyugodni a sorsban és várakozni: ez a régi életbölcességük mutatkozott egyedül jónak ez alkalommal is.

Pedig nézetüket nem sokáig tarthatták meg.

A hajó lassan haladt előre; a szél majdnem délnyugatról, tehát majdnem ellenkező irányba fúj, mint amerre az ő útjuk vezetett. A hatszáz kilométernyi tengeri út vagy tíz napot vett igénybe. A bég elunta magát, a franciákkal többször beszélgetett, s egyszer beszélgetés közben azt kérdezé tőlük:

²² *kiszmet* - a mohamedán vallás tanítása szerint a kikerülhetetlen, megváltoztathatatlan sors

- Hol tartjátok a pénzeteket?

- Magunknál, kegyelmes úr.

- Rossz helye van tinálatok a pénznek. Gyermek kezébe kétélű kés, szolga kezébe pénz nem való.

- Igen, kegyelmes bég, de ha megengeded, az a pénz a miénk, és ha nincs ellene kifogásod, mi ott tartjuk, ahol akarjuk.

A bég elnevette magát.

- Látszik, úgymond, hogy gyaurok vagytok, és tökéletlen az elmétek. A pénz a tiétek, mert azt nem vettem meg a tiszteletreméltó Mussza Nukhár bejtől, de az ellen kifogásom van, hogy nálatok legyen. A pénz olyan, mint az orvosság - ha nem jól használják, mérge lesz belőle. Majd Szanatoglu gondját viseli. Ha valamikor más uratok lesz, meglehet, az majd nálatok hagyja.

A bég olyan hangon beszélt, mely minden okoskodásnak és feleselésnek elejét vette. Pénzüket át kellett adni a kiállhatatlan Szanatoglunak. Száz piaszternél többet egyiknél sem hagytak.

Szeptember végén értek Trapezuntba, úgy alkonyat táján. Még két éjszakát és egy napot töltöttek a hajón. A harmadik napon elvezették őket a bég palotájába. Nagy kíváncsisággal szemlélték menet közben a kikötőben ingadozó hajókat, melyek közt sok európai hajót is fölfedeztek. De kérdezősködéseikre a kísérő szolgák vagy semmit nem feleltek, vagy egy-egy kérdésre csak azt felelték: „Ki tudná azt megmondani?” Nem lehetett tőlük semmit megtudni.

Többé-kevésbé szűk utcákon haladtak át, míg végre két nagy hídon és egy bátyyszerű kőfal kapuján át a palotához jutottak, mely kívülről, a felette szűk utcáról nézve egy nagy, világosra színezett kőfálnál egyébként alig látszott. Belül azonban a palota - mint erről később meggyőződtek - egész kis városka volt.

AZ ÖRMÉNY CELSZÖVÉNYE

KARASZOR BÉG PALOTÁI
SZANATOGLU MEGCSALJA A FRANCIÁKAT
A FRANCIÁK NEM TUDJÁK, MIT CSINÁLNAK
A MOLLAH ÉS A MÜDERRISZ
AZ IRTÓZTATÓ ÉJSZAKA
AZ ÖRMÉNYT MEGÖLIK
NÉGY FRANCIA IS MEGHAL

Az utcára néző épület voltaképp nem volt egyéb, mint egy terjedelmes raktár, tele mindenféle európai, orosz, perzsa és déli árukkal. Ruhák, fegyverek, szőnyegek, bőrök, acélárak, déli-gyümölcsök, tea, kávé és egyéb százféle cikk volt itt felhalmozva. A bégnek hajója járt Konstantinápolyon át Kairóig, s karavánja járt Erzutumon át Teheránig. Volt összeköttetése európai, orosz, perzsa és török házakkal egyaránt, s volt bazárja Trapezunton kívül legalább négy-öt helyütt.

A raktárépületen belül egy terjedelmes udvar volt, melynek egyik oldalán a kőfal kerítéshez támasztva hosszú, földszintes épület nyújtózkodott. Ez egy istálló volt néhány tehén és kecske s legalább nyolcvan darab ló számára, melyek közt igen szép arab példányok, fölötté értékes mének és kancák voltak. A franciák nem vették észre, hogy a bég lóval is kereskedett, de azt igen, hogy a legszebb lovak, gyakran igen becses nyergekkel, *csótárokkal*²³ és szerszámmal együtt a kormányzó pasának vagy más átutazó főembereknek s hadihajó-parancsnokoknak ajándékoztattak.

Az istállón belül, ennek egyik végéhez ragasztva új, nagy, földszintes épület emelkedett, mely egészen fából volt készítve. Ez épület három ágra is szakadt, s nagy, nyílt, féltetejű színeket foglalt magába. Ez az épület volt a mindenféle udvarbeli és kijáró cselédek, szolgák, napszámosok, hamalok - teherhordók -, lovászok, tatárok - levélhordók -, futárok, csónakosok tanyája és lakóháza. A nagy, féltetejű színek voltaképpen karavánszerájként szolgáltak. Ezek voltak a karavánok szálló- és gyülekezőhelyei. Ama karavánoké természetesen, melyek Karaszor bég számára indultak Erzurum és Tiflisz felé, vagy amelyek az ő számára Teherán felől érkeztek. Ez épület mellett voltak még félfödélű aklok tevék számára is.

Ismét jelentékeny nagyságú udvar vagy szabad tér következett, melyen fa, szalma és takarmányfélék voltak nagy rendetlenségben fölhalmozva. E tért kőfal zárta el, melyen át egy nagyobb és egy kisebb kapu vezetett egy csinos, inkább palotaszerű épülethez. Ez épület kőből épült, és emeletes volt. Mind földszintjén, mind emeletjén nagy és tágas termek voltak nagy számban, keleti fényűzéssel és pompával fölszerelve. Ez volt a bég lakóháza, itt volt egyik szárnyon a *szelamlík*,²⁴ a másik szárnyon pedig a hárem, mely egy kisebb pavilonnal állt összeköttetésben. A pavilon egy minden oldalról magas falakkal körülvett, buja növényzetű kertre nyílt. A pavilon és a palota tetejéről tündérszépségben játszik a Fekete-tenger haragoszöld tükrének végtelenje s a környező hegyek, a fellegvár, a karcsú minaretek, a kupolás mosék és keresztyén templomok, a nagy bástyafalak, a kikötői hajóárbocok, az óriási szőlőlugasok, a ciprus- és mandulaültetvények s a hegyeken sötétedő erdők gyönyörű összhangja.

²³ *csótár* - ekecsoroszló

²⁴ *szelamlík* - a férfiak lakosztálya a törököknél

Ez épületben laktak a bég nejei és gyermekei, eunuchjai és szolgálói. Az eunuchok innen kijár-
tak az óriási cselédházhoz, melyet maguk közt hannak neveztek, de a palotába Szanatoglu
kívül másnak nem volt bejárata. Legkényesebb ügyeiben, úgy látszik, Szanatoglu volt a bég
megbízott embere.

A palota egyik oldalán kőfalak közé zárt, szűk folyosón túl még beljebb több épület állott,
melyek arra szolgáltak, hogy bennük az eladásra szánt gyermekek, ifjak és leányok találjanak
ideiglenes tanyát.

Az egész telep, Karaszor bég összes palotái, raktárai, ólai, cselédházai és udvarai a kertekkel
együtt kőfallal voltak körülvéve, mintha csak az egész telep várat képezett volna. Kimene-
külni ugyan nem volt lehetetlen a kapukon át, a cselédek között, de a franciák előtt a mene-
külés útja, míg az becses lett volna rájuk nézve, mégis el volt zárva; azontúl ők sem fektettek
rá nagy súlyt.

A franciákat ugyanis a konak mögötti épületek egyikébe zárták el. Néhány nap múlva már
semmi kétségben sem éltek az iránt, hogy őket úgy tekintik és úgy tartják mint rabszolgákat.
Hiszen a szomszéd épületek külön-külön mind fiatal és szép lányokkal, serdülő gyermekekkel
és erőteljes kaukázusi ifjakkal voltak tele, gondos őrizet alatt tartva, szaporítva és fogyasztva,
amint a bég új szerzeményre tett szert, vagy amint egy-egy szállítmányt Konstantinápolyba
vagy Szmirnába, néha Kairóba továbbküldött. A franciák csakhamar megtudták, hogy az
eladás sora rájuk is kerül, csak azt nem tudták: mikor, hova és miféle minőségben. Még egy
nagy és keserű tapasztalaton kellett átesniök: még egyszer áldozatává kellett válniok az előre
fől nem ismerhető keleti álnokságnak.

Szanatoglu, az utálatos örmény igen gyakran, majdnem naponként meglátogatta őket. Mézes-
mázos beszédjét, néha durva megjegyzéseit vontatott, orrhangú, nyöszörgő szavait ki nem
állhatták, de miután látogatásait meg nem gátolhatták, s miután beszélgetése minden célzatos-
ság nélkülinek látszott, rendes társalgásba bocsátkoztak vele naponként.

Egy ily társalgás alkalmával Szanatoglu nagy önérzet színlelésével beszélt arról, hogy ő mily
igazhitú keresztyén, hogy Jézus Krisztusnak ő is éppen úgy hűséges imádója, mint a franciák,
sőt még hűségesebb, mert ő az ő vallásában nem tévelyeg annyira, mint az európaiak, akik
sokkal messzebb laknak az Ararát hegyétől és Betlehemtől, mint az örmények, tehát oly
közelről nem is láthatják az igazságot, mint ők.

- Bizony, Szanatoglu - mondá egyik francia -, nemigen látszik meg terajtd, hogy valami nagy
tisztelője volnál Jézus Krisztusnak, aki ha most ide akarna jönni közibénk, bizonyosan
terajtd kezdené el a hamis tudományok kiirtását.

- Bolond vagy, francia - mondá Szanatoglu -, méltó volnál arra, hogy a diónak héját egyed, ne
pedig a béli. Én vagyok az igazi keresztyén, az apám is az volt, az öregapám is az volt, akik-
nek az Isten adjon nyugodalmat a temetőben. Mikor én még otthon voltam Vanban, százszor
is megcsókoltam a vani szent feszület lábát, amit pedig ti még egyszer sem tettetek. Aztán én
már kétszer is elmentem a folyó partjára, a szent Áni városba, hogy imádkozzam a mi dicső
hajdani királyaink elpusztult palotájának küszöbénél, és valahányszor az én uram palotájában
fölmegyek a dámra, a konak tetejére, és szemem a *Hagia Sopbián*²⁵ a félholdat meglátja,
ahelyett hogy a keresztet látná, mindig könnyeket hullatok, mint a kisgyermek. A ti szívetek
pedig olyan kemény, mint a teve talpa, mikor Tebriztől idáig hat héten át utazik a kősziklácón.

²⁵ *Hagia Sophia* (aja szófia) - a bizánci építőművészetnek a VI. századból származó remeke Isztambul-
ban; eredetileg templom, ma múzeum

A franciák nem tagadhattak meg maguktól egy jóízű mosolyt az örménynek e furcsa érzékenységen.

- De ha te oly igaz keresztyén vagy - mondá Henri -, miért vagy Karaszor bég szolgálatában, és ha szolgálatában vagy is, miért törekedtél azon, hogy mi, akik szintén keresztyének vagyunk, szolgaságba essünk, ahelyett hogy segítenél bennünket innen megszabadulni?

- Nem tudjátok azt igazán belátni - felelt Szanatoğlu -, akárhogy megmagyarázzam is a ti éretlen fejeteknek. Kicsinyből lesz a nagy, szolgából lesz az uraság, utolsóból lesz az első. Ázsia már volt a miénk, és a jövőben is a miénk lesz, addig pedig szolgálnunk kell a muzulmán uraságokat, hogy ismerhessük az uraság palotájának bejáratát és kijáratát, s hogy amikor a mi napunk fölkel, minket találjon ott a palotában, nem mást. Nem értitek ti ezt! Ha értenétek: ti is az én példámat követnétek.

A következő alkalomkor ismét ilyenféle társalgást folytatott Szanatoğlu. S akkor már beszélgetni kezdett arról is, miként tudnának a franciák Trapezuntból könnyűszerrel megszabadulni.

- Lássátok - mondá -, ti innen egyszerűen meg akartok szabadulni. No, ehhez én nem adhatok nektek segítséget, sem pedig jó tanácsot. Mert ha az én hitelenségem kitudódnék, engem Karaszor bég a legelső kaukázusi út alkalmával lesüllyesztene a tenger fenekére. Hanem ti azzal is teljesülve látjátok óhajtatokat, ha közelebb juthattok Európához. Márpedig Konstantinápoly sokkal közelebb van, mint Trapezunt, és arra már adhatok jó tanácsot, hogy oda miképpen juthassatok el. Abban pedig különösen bízom, hogy ti jó tanácsomért egy vagy más módon mindenesetre megfizettek.

- Miből fizetnétek, hiszen nálad van, Szanatoğlu, a mi pénzünk?!

- Ha nálam van is, de még nem az enyém, aztán van még nektek mindegyikötöknek százpiazsternyi pénzetek, abból is megkaphatom a jutalmat.

- Nem, Szanatoğlu - mondá Henri -, nem ígérünk és nem adunk neked előre semmit. Mi nem bízunk tebenned. Mert vagy az uraságot akarod megcsalni, vagy bennünket. Márpedig ha a kettő közt választhatsz, te bizonyosan minket csalsz meg.

Szanatoğlu elnevette magát. Bal kezével göndör, fekete szakállát csipegette, jobb kezének mutatóujjával pedig a franciákra mutatott.

- Ha én ingyen akarnám pénzeteket, elkérném a kegyelmes bégtől, s az enyém lenne az. Én csak meg akartam mondani, hogyan juthattok el legkönnyebben Konstantinápolyba. Ha nem akarjátok: lelketek rajta! Nem én akarok Európába menni, hanem ti.

Ezzel kaftánját összerántá mellén, s eltávozott.

A franciák gondolkodóba estek. Mit akar ez a Szanatoğlu? Bizonyosan nem jóban törí a fejét. Valami cselszövény lehet az, melynek keresztyénvételére vállalkozott, s valószínűleg, sőt bizonyosan a bég megbízásából. Vajon belemenjenek-e a kelepcébe? Vajon megkérdézzék-e terve iránt a cselszöví örményt?

Sokáig tanakodtak egymás között. Volt idejük elegendő. Az örmény feléjük sem jött. Nem látogatta meg őket három napon át. Kényelmesen meggondolhatták elhatározásuk minden esélyét. Azt már tudták, hogy a török éppúgy kész minden erőszakra, mint az orosz. Csakhogy az orosz durván, hatalomszóval, kegyetlenül, rögtönözve hajtja végre az erőszakot, amint szélséye vagy pénzvágya hozza magával. A török pedig látszólag megtartja vallásának parancsait, melyek tiltják a jogtalanságot és az erőszakot, hanem aztán cselt vet, hálót sző, kelepcét állít, melyben ha fennakad a gyanútlan vagy tapasztalatlan áldozat, annak helyzetét éppúgy kiszákmányolja a török is, mint az orosz. Kivált ha az a török tengeri rabló, márpedig Karaszor bég valószínűleg az, vagy ha csak rabszolga-kereskedő is, aminek nyíltan vallja magát.

Tehát óvatosság! Erre inti őket Mussza Nukhár bejnek, sőt Balánnak is eljárása. Karaszor bég bizonyosan rosszabb mindenkinél, a piszkos Szanatoglu még ármányosabb minden mohamedánál. Mindamellet megállapodtak abban, hogy bármi legyen Szanatoglu jó tanácsa, meg lehet azt hallgatni, de nem szükséges megfogadni és követni. Ha meghallgatják, még mindig elég idő lesz határozni fölötte.

Negyednapon megint eljött Szanatoglu. Beszélt mindenféle ostobaságról és közömbös dolgokról. Végre újólág előhozta a menekülésre vonatkozó jó tanácsot.

- Meggondoltuk a dolgot - szólt Henri. - De minél jobban meggondoltuk, annál inkább nem hiszünk neked, Szanatoglu. Hanem azért meghallgatjuk tanácsodat. Ha jónak látjuk: megfogadjuk. Ha pedig jó vége lesz: megfizetünk érte, ha meg tudunk fizetni. Mármost ha akarsz: elmondod - ha nem akarsz: nem mondd el.

- Bolondság, amit beszéltek! - mondá Szanatoglu. - Ti rabszolgái vagytok Karaszor bégnek, aki pénzen vett meg benneteket. Nem azért vett meg és hozott ide, hogy itt hizlaljon benneteket, mint az ürit, hanem azért, hogy újra eladjon valakinek, aki az ő sok pénzét és nyereségét meg tudja fizetni. Tiértetek pedig sok pénzt is lehet kapni, mert ti francia, orosz kirgiz, török, kalmük nyelven, sőt még németül is tudtok beszélni, tehát titeket a hatalmas pasák konakjaiban, sőt még a legdicsőségesebb szultán szerájában is sok mindenre fel tudnának használni. De a szeráj számára meg nem vesznek benneteket, hacsak visszavonhatatlanul bele nem egyeztek abba, hogy oda eladassatok. Így rendelte ezt a legdicsőségesebb szultán. Mármost csak rajtatok áll a választás. Ha beleegyeztek: akkor eljuthattok Konstantinápolyba, ahol már ezer meg ezer francia, angol, olasz és más európai ember lakik, akik jó szerencse mellett ingyen is megszabadíthatnak benneteket; ha pedig bele nem egyeztek, akkor a kegyelmes bég hajón elszállít Kairóba, vagy az erzincani karavánnal elküld Bagdadba: ám ti lássátok majd aztán, mikor juthattok el Franciaországba!

Az örmény bizonyos közöny színlelésével beszélt, mintha neki csakugyan mindegy volna, akármit csinálnak a franciák. De beszédében az önérzetnek egy neme is megnyilvánult, mely a franciákat a mondottaknak különös megfontolására ellenállhatatlanul kényszeríté. Szavai mély nyomokat hagytak hátra a franciák elméjében, úgyhogy ők, Szanatoglu által magukra hagyatva, lassanként kezdtek megbarátkozni a tervvel. Voltaképpen nem is találtak abban most már semmi különös veszélyt. Helyzetük nem volt ugyan kellemetlen, mert az anyagi nélkülözés kínjaival nem kellett bajlódniok, de nem is volt kellemes, mert valóságos foglyok valának. Bezárva egy épületbe, őrizve gondosan, ki nem mehettek sehova, legföljebb néha reggelenként a dámra, lakóházuknak lassú lejtőjű deszkatetejére. Ilyen vagy amolyan alakban, de mindennap várhatták sorsuknak a bég által meghatározott változását. S aztán, ha már egyáltalán nem állott hatalmukban a rabszolgaként való eladás esélyét kikerülni, Bagdad helyett és Ázsia belseje helyett mégiscsak sokkal előnyösebbnek látszott Konstantinápolyba s valamely durva pasának konakja helyett a nagyúr szerájába jutni, ahova már francia követek is járnak, s ahonnan mindenesetre remélni lehet a szabadulást. Mégis tettek előbb egy kísérletet, mely oly gyakran mutatkozott sikeresnek. Szanatoglu által különös bensőséggel kérték meg a béget, hogy adjon nekik műhelyt és szerszámokat, s ők ily nagy városban, mint Trapezunt, rövid idő alatt kétszeresét is megkeresik a váltságdíjnak. Kérelmük azonban elutasított, és pedig - mint Szanatoglu mondá - kereken és ingerülten.

- Ha már nincs más választásunk - mondá Henri az örménynek -, mit kell tennünk, hogy a kegyelmes bég csakugyan Konstantinápolyba szállítson bennünket?

- Kérjétek meg a kegyelmes béget úgy, ahogy én tanácsoltam, adjatok nekem fejenként ötven piaszt, s a többit bízzátok rám!

Újabb tanácskozás után másnap a franciák kijelentették, hogy Szanatoglu föltételeit készek teljesíteni, csak vezesse őket a bég elé.

Kérelmük teljesült. Karaszor bég a konakban fogadta őket, gazdagon bútorozott és díszített, nagy teremben. Háta mögött állott Szanatoglu, a zsákmányleső macska éles figyelmével tekintve a franciákra.

- Adjátok elő könyörgéstekeket - mondá Karaszor bég.

- Kegyelmes úr - szólta Henri -, meggondoltuk a dolgot, és hogy a te kegyességedet el ne veszítsük, miként Szanatoglunak kijelentettük, hajlandók vagyunk Konstantinápolyba menni s könyörögni előtted, hogy minket a nagyúrnak szolgálatába bocsáss el kegyesen.

- Készek vagytok a legdicsőségesebb szultánnak palotájában mindennemű szolgálatra vállalkozni?

- Készek vagyunk.

- Készen vagytok arra, hogy ezt a bölcs *mollah*²⁶ előtt is kijelentsétek, és hogy szavakat a *müderrisz*²⁷ írásba tegye, hogy azok el ne repüljenek?

- Erre is készen vagyunk - mondá Henri -, ha ezt is szükséges megtennünk.

- Ti is hajlandók vagytok mind valamennyien? - kérde a bég a többi franciához fordulva. - Feleljetek mind egyenkint!

A franciák mind egyenkint bejelentették, hogy ők el vannak határozva, a kikötött föltételt teljesítik.

- Ám legyen úgy, amiként ti akarjátok. Szanatoglu - mondá az örményhez fordulva -, legyen gondod rá, hogy a bölcs *mollah* az ő színe elé bocsássa holnap e szolgálakat.

Ezzel elbocsátotta a franciákat. A következő napon azonban tíz és tizenegy óra tájban elkísérték őket a *mollah*hoz, akinek konakja a Hagia Sophia nevű gyönyörű *dzsámi*²⁸ mellett feküdt. A bégnek pár szolgálja kísérte őket oda minden fegyver nélkül, mintha csak a franciák teljesen szabad emberek lettek volna. A *mollah* hidegen és ünnepélyesen, díványon ülve fogadta őket, mellette a *müderrisz* ült egy szőnyegen, térdére fektetett papirossal, melyre nyilván írni szándékozott. A bég szolgálai nagy tisztelet külső jeleivel s mély bókolással közeledtek a *mollah* felé, s elmondták neki a franciák idejövételének okát.

A *mollah* körülbelül ugyanazon kérdéseket intézte a franciákhoz, melyeket a bég, s a franciák részéről a felelet is hasonló volt. Azzal a különbséggel, hogy mindenik franciának meg kellett mondania kereszt- és vezetéknevét. Mikor mindez megtörtént, s a *müderrisz* a franciák nevét feljegyezte, odafordult a *mollah* az utóbbihoz.

- Írd most már, tudós *müderrisz*, amit írnod kell!

Sokáig irkafirkált a *müderrisz*, úgyhogy a franciáknak testük-lelkük megunt a várakozást, míg végre tizenegy külön darab irattal készen volt a franciák számára.

Az iratokat egymás után fölolvassa a *müderrisz*. A felolvasás valóságos éneklés és nyafogás színében tűnt fel a franciák előtt. Szavait alig tudták megérteni. Az iratok tartalma körülbelül a következő volt:

²⁶ *mollah* v. *molla* mohamedán hit- és jogtudós, a mohamedán papok megtisztelő megszólítása

²⁷ *müderrisz* (*müderris*) - írástudó, írnok

²⁸ *dzsámi* - mohamedán főtemplom

„Én, Hadsi Mollah Nurizáde, a Próféta tudományának méltatlan és erőtlen követője, aki békességet és rendet tart az igazhívők között, és eloltja azok szomjúságát, akik a törvény és az igazság után szomjúhoznak itt, Trabzonban és ennek határtalan környékében, én mondom azt, hogy N. N. *frank* és *gyaur*²⁹, a derék Karaszor bégnek szolgája, színem elé kérezkedvén s előttem egészségben megjelenvén, könnyörögve és rimánkodva kérte, hogy őt a derék Karaszor bég, ha annak is úgy tetszenék, a minden urak urának, a minden igazhívők fejedelmének, a hajnali csillagként fényeskedő *padisahnak*³⁰ adná át és adná szolgálatába, és hogy ő frank és gyaur léte nem ismer nagyobb boldogságot és üdvösséget, mint hogy ő a legdicsőségesebb szultánnak szolgálatában a földön és föld alatt, szárazon és vízen, szerájban és utcán, virágoskertben és sivatagon, fegyverrel vagy anélkül, a *mábejn*³¹ küszöbén belül vagy kívül, életben és halálban szolgálhasson mindaddig, míg szemeivel lát, füleivel hall, kezével és lábával mozogni tud. Én mondom azt, én, Hadsi Mollah Nurizáde, aki leggyöngébb a gyöngék közt, én mondom azt, hogy ez a frank és gyaur azért jött az én színem elé, és azért könnyörgött énelőttem. Leírta pedig mindezeket Hadsi Kedük Husszein, a szegény és tudatlan müderrisz Trabzonban, aki mihelyt az írást elvégezte, nyomban a kalemet összetörte, és annak darabjait széjjelszórta *hedzsra*³² 1245-ik évében stb.”

A franciák csodálkozva, de nem minden vidámság nélkül látták és hallották ezt a hókusz-pókuszt. A müderrisz az író tollat, vagyis inkább író nádat, a kalemet csakugyan összetörte, s annak darabjait ott a teremben széjjelszórta, előbb mindegyik okmányt maga a mollah is névjegyével gondosan ellátván.

A mollah beszélt azután néhány szót az *Alkoránból*³³, melyet a franciák csak kis részben értettek, s aztán kezének intésére Szanatoglu és az örök kíséretében a franciák Karaszor bég konakjához visszamentek.

A következő napon Szanatoglu ismét meglátogatta őket. A róka, ha cselen töri a fejét, lehetett csak hasonló az álnok örmény arcához, aki sajnálkozás színlelésével így kezdé beszédét:

- Hja bizony, ezért kell az igaz keresztyéneknek oly sokáig várniok és szenvedniök, mert mindig sokan vannak köztük, akiknél állhatatlan az állhatatosság, és hamar elszakad a hitnek és vallásnak köteléke. Lám, ti most már belenyugodtatok abba, hogy *muzulmánna*³⁴ legyetek, én pedig mióta vagyok itt már szolgálatban, s mégis megmaradtam az igaz hit árnyékában.

- Miféle bolondságot beszélsz, te piszkos örmény?! - kérde Henri, aki társaival együtt nem kissé volt felindulva e kijelentésre, melynek a tegnapi szertartás felette komoly értelmet lát-szott kölcsönözni.

- Haj, haj, ezen pedig már - mondá Szanatoglu - nem lehet segíteni! Beleegyeztetek, beleegyeztetek, világosan beleegyeztetek. Megmondátok határozottan, föl is lett az írás olvasva előttetek, és ti megnyugodtatok benne. Nem szóltatok ellene egy szót se, de egyetlenegy szót se, még csak kezetekkel se tiltakoztatok ellene.

²⁹ *frank* - több törzset magába foglaló germán népcsoport; lakóterületük a Keleti-tengertől a mai Franciaországig terjedt; *gyaur* - hitetlen, a nem mohamedánok gúnyneve a törököknél

³⁰ *padisah* - régen a török és perzsa uralkodók címe

³¹ *mábejn* - a szultáni palota vagy a szultán rokonainak lakosztálya

³² *hedzsra* - Mohamed menekülése Mekkából Medinába, ahol az első muzulmán gyülekezet megalakult; a muzulmán időszámítás kezdete (i. sz. 622)

³³ *Alkorán* - *Korán* - a mohamedánok szent könyve; különféle legendák és vallási szabályok gyűjteménye

³⁴ *muzulmán* - mohamedán

- Nem volt szó a muzulmán vallásról, Szanatoglu, hát miként egyeztünk volna mi abba?

- Ökrök, azt csak tudjátok, hogy a szerájba Konstantinápolyban, a szultán szolgálatába keresztyén embert meg nem fogadnak, ti pedig beleegyeztetek, hogy az én uram, Karaszor bég titeket mindenesetre oda adjon el.

- De nem mint muzulmánt, gazember, nem volt erről szó! - szólt egyik francia dühre gerjedve s fenyegető modorban Szanatoglu elé állva.

Az örmény válla közé húzta fejét, kaftánjának mindkét szárnyát szorosan egymásra vonta, s csak ennyit felelt:

- Pedig a kalemet is összetörte a müderrisz, s az nem mást jelent.

- Majd összetörünk mi téged, nyomorult csaló, gazember! - kiáltották a franciák, s az örményt hatalmasan megütlegelve, kilökték az ajtón, s lerúgták a lépcsőn, hogy az úgy hentergett le, és csak a földön tudott megállapodni az épület előtt.

Szanatoglu itt felállott, kezét-lábát megtapogatta, kaftánjáról a port leverte, egyik papucsát kezébe vette, mert a másik fent maradt, s a papucsával fenyegetőzve, ezt felelte vissza:

- A fejenként ötven piaszterért mégis eljövök én hozzátok, s akkor majd másként beszéltek ti velem! Ne higgyétek, hogy ezzel az ötven piasztert leróttátok!

A franciák minden dühösségük mellett is elnevelték magukat Szanatoglu szemtelenségén, akinek most is csak a borraival járt elméjében. De azután, hogy az örmény eltávozott, mégis magukba szálltak, s komolyan megbánták, hogy őt tettelegesen bántalmazták. Az örmény rosszlelkű, gonosz ember, a bég előtt bizonyosan árulkodni fog rájuk, s ők bizonyosan keményen fognak büntettetni. Fájalták, hogy hevük annyira elragadta őket. Óránként, sőt percenként nyugtalanul várták a megtorlást, mindaddig, míg egy szolgálóval közölve a dolgot, ez azt nem felelte:

- Ne féljete, Szanatoglu hitetlen, nem panaszkodik ez az igazhívó ellen, máskor is kapott már ilyen tanítást.

A szolgának e nyilatkozata amilyen megnyugtató volt a franciákra egyrészt, oly sajátosnak tűnt fel előttük másképpen. Úgy látszik, hogy őket már az udvarbeli cselédek, a bég szolgálói valósággal Mohamed próféta követőinek tekintették.

Sorsuk azonban néhány napig nem változott. Vagy ha változott is: látszatra előnyösen. Jobb ételekkel, finomabb dohánnyal és kávéval látták el őket. Szanatoglu többé feléjük sem jött. Meg nem foghatták, mi sors vár rájuk. Csak annyit gondoltak bizonyosnak, hogy ez a sors ily változatlan jólétben sokáig nem tarthat.

S valóban nem is tartott.

A *ramazán*³⁵ ünnep nagy böjtjeit nekik is meg kellett - akarva, nem akarva - tartani, mert enni- és innivalót az ünnepnapokon éppúgy nem kaptak ők se, mint a többi cseléd és szolga. De semmiféle külön parancs részükre ki nem adatott, sem ellenük valami kényszerítő rendszabály nem alkalmaztatott. Viszont a következő vidám ünnepnapokon őket is szolgatársaikkal egyetemben minden szemnek-szájnak tetsző étellel és itallal ellátták. Az ünnep utolsó napján, melyet bajrámnak neveznek, még Szanatoglu is meglátogatta őket, s nem győzte a bég kegyességét eléggé dicsérni, s egyáltalán nem jutott eszébe, miként utasították őt ki a franciák egy

³⁵ *ramazán* (ramadán) - szigorú böjt, amelyet a vallásos mohamedánok kb. egy hónapig napkeltétől napnyugtáig tartanak

hónap előtt maguk közül. Elmenetelekor azonban tett bizonyos célzást másnapra, melyet a franciák akkor semmiképpen nem értettek, s melynek értelmét csak később sejtették. Olyanformát mondott: „No, holnap ti is örökre búcsút vesztek eddigi bizonytalan sorsotoktól.” A franciák nem adtak rá semmit.

A következő napon újra gazdagon ellátták őket étellel és itallal. Nagy szobájuk kopott szőnyegére több és finomabb ételt-italt tálaltak be, mint a bajrám-ünnep bármelyik napján. Kávójuk éppenséggel háromszor annyi volt, mint máskor szokott lenni, s még íze is különbözött attól, amit megszoktak. Valamely különös, fanyar keserűséget vettek benne észre, mely különbözött a kávé megszokott keserűségétől. De azért a franciák minden aggodalom nélkül költötték el lakomájukat.

Lakoma után fejük elnehezedett, szemüket homály és álom lepte el, ellenállhatatlan szükségét érezték a nyugalomnak mindnyájan, s bár fényes nappal - szokott éji fekhelyükre telepedtek.

Meddig tartott álmuk, s mi történt velük az álom alatt: sohasem tudták meg egész bizonyossággal. Sötét éjszaka volt, mikor néhányan fölébredtek. Fáradtnak, kimerültnek, betegnek érezte magát mindegyik. Ha megmozdult fekhelyén, éles és iszonyú fájdalmat érzett. Rettentő félelem lepte meg őket, melyet növelt még az éjszaka rejtelmes sötétsége is. Még a beszéd is felette fájdalmas volt. Némán és mozdulatlanul várták a reggelt. Oly kínosan, oly türelmetlenül várták, hogy azt hitték, sohase kel már föl többé a nap.

Végre világos lett. Az ismert nagy teremben voltak, hol kezdettől fogva tanyáztak. Mindegyik a fekhelyén, saját szőnyegén, saját pokrócával betakarva. Egyetlenegy hiányzott közülük; ezt is csak később vették észre. Körülöttük nagy vérnyomok, vérfoltok mutatkoztak. Alig bírták fejüket fölemelni, oly gyöngék és erőtlenek valának. Mi történhetett velük? Sem beszélni, sem gondolkodni, sem emlékezni nem voltak képesek. Erős sebláz rázta meg tagjaikat. Szomorú ébredés volt ez, melynél szomorúbbat aligha értek meg keserű életük nyomorúságos változatai közben.

Szolgák hoztak ételt és italt. Gyenge ételt, hűsítő italt, s különös gonddal, csaknem gyöngédséggel gondoskodtak a franciák szükségleteiről. Később orvos is jött hozzájuk, vagy legalábbis olyan ember, akit a törökök orvosnak tartanak. Megtekinté a franciákat, néhány szót szólt, valamit kérdezett, amire feleletet se várt, aztán távozott. Étél és ital némi erőt kölcsönözött a franciáknak. Enyhült a sebláz, s végre teljes urai lesznek eszmének és ébrenlétnek.

Suttogva beszélgettek egymással, mert a hangos beszéd még ezentúl is kínos fájdalmakat okozott. Beszélgetésük folyamán szomorú következtetésre jutottak. Ők az alávaló Szanatoglu cselszövényének áldozatai. Elfogadták ajánlatát; határozottan kijelentették, hogy ők a szultán szolgálatába akarnak jutni; nyilatkozatukat a mollah ravaszul félremagyarázta, s mindennemű szolgálatra való ajánlkozássá bővítette; ők nem tiltakoztak a bővítés ellen, s most már háremi szolgálatra lesznek kötelezve. Álnokul, kegyetlenül iszonyú sorsot készítettek számukra, melynek következményeit most már csak a halál képes elenyészteni. Örökre csonkák maradnak, házasesetre ezentúl gondolniok se lehet.

A jövőnek ezen képe nem adott vigasztalást semmi irányban. Úgy látszott, mintha elvesztették volna minden becsét a hazájukba való visszatérésnek. Miért menjenek haza? Mit keressenek otthon? Mi varázsa van előttük most már Franciaország viszontlátásának? Hiszen otthon még gúny és szájalom tárgyai lehetnek. Pedig inkább a halált itt, messze földön, mint gúnyt és szájalmat annyi veszély, annyi szenvedés után!

A napok haladtával s a fájdalom enyhülése után sebeik is begyógyultak, lelki gyötrelmük is enyhült. Már fenn tudtak járni, noha a szobából még mindig nem mehettek ki. Most már csak tízen voltak. A szolgák felvilágosították őket, hogy társuk, a tizenegyedik francia a mákonyos

mély álom közben, a tudatlan, durva orvos kezei közt halt meg. Még csak el sem búcsúzhattak tőle. Sötét gondolatok forrongtak agyukban, midőn elgondolták, hogy most már mily kevesen vannak, hány társukat kellett tizennyolc év alatt elhagyniok, s mily messze vannak még Franciaországtól.

De ha fájdalmuk enyhült is, ha sebeik hegedtek is, dühük és bosszúságuk Szanatoglu ellen nem csillapult. Az érzület, mellyel a keresztyénre, e nyomorult árulóra gondoltak, ádáz és kegyetlen volt. Betegek, gyengék, lábadozók valának, s mégsem lett volna tanácsos az örménynek most közelükbe jutni.

És az örmény, a szerencsétlen mégis meglátogatta őket. A tigris nem rohan úgy zsákmányára, mint a franciák rohantak Szanatoglura. Tőrrel védelmezte magát a nyomorult. De csak egy pillanatig. A másik pillanatban le volt fegyverezve, földre volt sújtva s hitvány lelke kitiporva. Egy szempillantás volt az egész. Alig tudták a franciák, mi történt és miként történt. Szanatoglu ott feküdt előttük mint valóságos hulla. Sohase tudták megmagyarázni, miként vehetett rajtuk uralmat oly ellenállhatatlanul a vad és gyilkos szenvedély.

Megtörtént. Gyászos vége lett a borzasztó erőfeszítésnek. Három franciánál fölszakadtak a sebeik és sebkötélékek. Három hű és régi bajtárs újra elvérzett, és alig egy óra múlva meghalt. Most már csak heten maradtak. S mind a hét oly betegen, hogy egy hónap kellett, míg ismét felüdültek annyira, mint ahogy Szanatoglu meggyilkolása napján már voltak.

A RABSZOLGA-KERESKEDŐ HÁREMÉBEN

A FRANCIÁK MOHAMED HITÉRE TÉRNEK
AZ EUNUCHOK
BÜLBÜL BABA
A KÉT CSERKESZ TESTVÉR
FÉRFI LOPÓDZIK A HÁREMBE
A FRANCIÁKAT ELVISZIK KONSTANTINÁPOLYBA

Karaszor bég a gyilkosság utáni napon meglátogatta őket. Ott feküdt a szobában Szanatoglunak és a három franciának hullája az élők között. Amint Karaszor bég belépett, Henri rögtön elkezdte a szót:

- Kegyelmes bég, rabszolgáid vagyunk. Tégy velünk, ami neked tetszik. De mi megöltük Szanatoglut. S megöltük volna még akkor is, ha száz halállal fenyegettel volna bennünket. Öless meg most te minket, ha neked úgy tetszik.

- Ami nekem tetszik, ebek - szólt a bég -, azt nem kérdelem tőletek. Mire felgyógyultok, akkorra vagy megismeritek az igaz hitet, vagy megismeritek a gyehenna tüzét. Holnap jön már hozzátok a tudós müderrisz.

Többet nem szólt. A hullákat elvitette, s szó nélkül távozott.

Másnap csakugyan jött a müderrisz. Ugyanaz, aki ama végzetes irkafirkát a mollah parancsára elkészítette. A müderrisz teljesen felvilágosította a franciákat. Megmondta, hogy azon irat nélkül sem háremi szolgálatra nem lennének alkalmazva, sem pedig az igaz hitre nem lennének kényszerítve, miután Allah meg nem engedi, a Próféta pedig nem parancsolja, hogy a tévelygők és hamis istenek imádói erőszakkal kényszeríttessenek az igaz hitre. A tiszteletre méltó bég más sorsot és más szolgálatot szánt a franciáknak, de az örmény megígérte, hogy rábeszéli őket a háremi szolgálat önkéntes elvállalására s az igaz hit föl vételére.

A franciák e beszéd alatt újra érezték azt a bosszút forni szívükben s azt az izmot feszülni karjaikban, mely az örményből kiszorítja a lélegzést. Szemük villogása, mellük lihegése, felkiáltásaik rekedtsége eléggé elárulá lelkük állapotát a müderrisz előtt is. Aki nem is késett soká, s e szavakkal búcsúzott el tőlük a mai napra:

- Most a tüzes sárkány lakik szívetekben, s nem szelíd tekintetű galamb. Most nem vagytok arra méltók, hogy az igaz hit olajával kenegessem a ti beteg lelketeket. Részegek vagytok a haragtól, s fejetek fölött összezsap a tisztátalan indulatok árja. Koplaljatok, aludjatok, sírjatok és imádkozzatok, hogy Allah a holnapi napon méltónak találjon benneteket arra, hogy lábaimat idevezérelje.

A müderrisz eltávozott. Modora nem volt visszataszító a franciáknak. Sőt enyhítő és bátorító. De hát elhagyják-e a keresztyén vallást? Vajon a vallással együtt nem törlődik-e ki szívükből hazájuk képe is? Ha pedig makacsul ragaszkodnak az eddigi hithez: mi lesz sorsuk, mi lesz végük? Elvégre is elvesztették már az ifjúságot, szívükből kitöröltettek az élet ábrándjai, családi élet boldogsága elérhetetlen ezentúl: mint muzulmánok legalább élvezik a szabadság verőfényét, s legalább biztosabb reménnyel indulhatnak nyugot felé, hogy egykor hazajuthassanak - meghalni.

Elhatározták - áttérnek a muzulmán hitre. Figyelemmel hallgatták a müderrisz oktatásait, melyek alig tartottak tíz napon túl, s aztán a szokott ünnepélyes egyházi szertartások mellett Mohamed követőinek sorába felvétettek.

Ezzel egyidejűleg a konakban háremi szolgálatra osztották be őket.

Sajátságos, eddig még nem tapasztalt változás állt be ezzel a franciák életsorsában.

Mindenekelőtt le kellett vetniök azt a ruhát, amelyet Tülmenköjiből, a kalmük uraságtól hoztak magukkal. Ez a ruha félig tatár, félig kozák volt, s ehelyett most törököt kellett felöltöniök, éspedig az előkelőbb háremörök szokott ruhájának alakjában. Vörös *fezt*,³⁶ melynek két boklyója nyakukig ért; rövid dolmányt, köpönyegszerű, hosszú fehér palástot, melyet azonban a termekben nem kellett felöltöniök; bő és rövid *salavárit*³⁷, melynek korca a tizenkét rétvű s derékra hajtogatott sálban veszett el, s felkunkorodó orrú papucsot. Fegyverrel is ellátták őket: pisztollyal, *jatagánnal*³⁸, bambusznád bottal, éspedig annyival, hogy kétszerte több embernek is elég lett volna.

A franciák most már valóságos eunuchok voltak. De nemcsak maguk, mert rajtuk kívül ott volt még a bégnek egész háremőri személyzete. E személyzet állott néhány kövér fiúból, tíz-tizenkét évesekből, akik többnyire cserkeszek voltak, de volt köztük két afrikai arab is, sötét arcszínnel. Mindvalamennyi eunuch mesterségre volt szánva. Volt még hat felnőtt eunuch is, négy fiatal és két öreg. A két öreg örökségképpen szállt a bégre, vagyis helyesebben mondva hozományképpen, mert mindkettőt egyik neje hozta magával, s bár a bég gyanakodva fogadta őket, sok év alatt mégis meggyőződött hűségükről, s ezért megtartá őket a háremben. Ez a két öreg nem is volt eladásra szánva, míg a többiek, ifjak és gyermekek, ha a bégnek szeszélye így hozta magával, nagyon könnyen vásárra hurcoltattak. Legalábbis a franciák úgy értesültek, hogy ily eset kétszer is előfordult már több év óta. Az összes személyzet felett, sőt a franciák felett is egy Bülbül Baba nevű, vén egyiptomi eunuch parancsnokoskodott, akire ezt a nevet a háremhölgyek ruházták, s akit már a maga nevének soha nem is neveztek. Kegyetlen és kaján vénember volt, aki mint valami elaggott, mérges eb, híven őrzé az asszonyokat, minden haszontalanságért keményen bünteté alattvalóit, folyton árulkodott az úrnők előtt az *odaliszkokra*,³⁹ s az úrnőkkel sohase játszott össze semmiben. Csúf arca és rekedt hangja miatt neve valóságos gúnynév volt, de e nevet mégis azért kapta, mert ha jókedve volt, a legszebb keleti regékkel tudta a háremi élet unalmát elűzni.

Volt a bégnek három neje. A három közül kettő megférte, sőt jó barátságban állt egymással. Az egyik, a legelső cserkesz nő volt, a második török, egy pasának a leánya. Ezek mind maguk, mind gyermekeik - szám szerint öten - a legjobb családi egyetértésben állottak. A harmadik nő megint cserkesz volt, de ez a legelsővel semmiképpen sem fért össze. Ha találkoztak: vagy nem szóltak egymáshoz, vagy vége-hossza nem volt köztük a nyelveskedésnek. Egyik a másiknak szobalányát - *odaliszkját* -, ha megkaphatta, korbáccsal, papuccsal, szofrával agyba-főbe verte, ruháját megtépte, gyerekeit földhöz ütötte, úgyhogy néha az egész hárem tele volt sírással, jajgatással. A két nő még törvényes gyermekeit is féltette egymástól, s az elkeseredés már annyira ment, hogy mindkettő ott akarta hagyni a béget, s szülőikhez akartak visszamenni, amit azonban a bég akként akadályozott meg, hogy a harmadik nőnek a háremben külön lakosztályt adott a kerti pavilonban, s számára külön *odaliszkot*, külön eunuchot, sőt a franciák közül is kettőt odarendelt. Csak a vén Bülbül Babának volt bejárása mindkét lakosztályba, csak ő hallgatta meg folytonosan a két asszonymak egymás ellen való áskálódását,

³⁶ *fez* - felfordított virágcserep alakú, rendszerint vörös posztóból készült bojtos fejfedő; elterjedt viselet volt a mohamedán lakosságú országokban

³⁷ *salavári* - bő, buggyos keleti nadrág

³⁸ *jatagán* - kétszeresen hajlított pengéjű, rövid kard, markolatán két kis füllel

³⁹ *odaliszk* - a háremhölgyek szolgálója, rabnője

amit aztán ügyesen fölhasznált részint a hárem őrizetének biztonságára, részint a bégnél saját előnyére. A bég maga rendesen úgy tett igazságot a két nő között, hogy mindkettőnek meghallgatta egymás elleni panaszát hidegvérrel és nyugodt arccal, de egyiknek sem felelt soha semmit, s egyiket sem illette szemrehányással soha. „Bolond az - úgymond -, aki útját akarná állni a szélnek, és elejét akarná venni az asszonyi perpatvarnak.”

A franciákat gondosan oktatták a háremőri szolgálatra.

A sokféle imádságok a nap minden órájában, a háremi bútorok, szőnyegek, ételnemek nevei, a nyelvsajátságok, a százféle háremi mesék, dalok, regék, játékok, a Kaukázus és Perzsia, Arábia és Egyiptom népszellemének termékei mind újdonságul szolgáltak a franciáknak. Nagy gondossággal kellett megtanulniuk, hogy a háremi nők, ha kimennek az utcára, miként öltsek fel a *feredzsét*⁴⁰ a külső köpenyt; miként kössék fel a *jasmakot*, a női fátyolt, melyből csak a szemnek és annak sem egészen volt szabad kivillognia. A vén Bülbül Baba ezer és ezer módját beszélte el annak, hogy a nők miként szöknek ki a háremből, s miként eresztenek oda be férfiakat a törvény tilalmának ellenére. Mind e módot ismerni kell az eunuchnak, hogy megvédelmezhesse a háremet, a háremhölgyet és annak titkait. Meg kellett tanulniok a nők lakmározásának és látogatásainak rendjét, a fürdőnek és pipereszobának titkait, a különféle mosdásokat és borotválkozásokat, melyek az eunuchnak és háremőrnek legfontosabb és legtitkosabb teendői. Az igaz, hogy az ott levő eunuchok, még a gyermekek is, mindezeket jól tudták már, mintha e foglalkozásba beleszülettek volna, de a franciák feje fölött másfél év is elfutott, mikorra mindent oly tökéletesen megtanultak, amiként a vén Bülbül Baba azt jónak látta.

Ez egész idő alatt a munkátlan és henye élet, ételnek és itálnak bőséges élvezete, sőt bizonyos figyelem és kitüntetés volt életük és élvezetük. A legkényesebb és legtitkosabb szolgálatokat végezték a háremhölgyek és az odaliszkok körül, aminőket Európában csak nők végeznek, vagy még azok sem. Az odaliszkok örökösen találkán és szerelmi viszonyon törték fejüket a palota egyéb férfi szolgálóival. A franciáknak szakadatlanul hordták a legfinomabb ételeket, a legválogatottabb nyalánkságokat, a legjobb dohányt, kávé és gyümölcsöket, sőt aranypénzeket is, hogy őket apró cseleikben, titkos szerelmi kalandjaikban elősegítsék, vagy azokra szemet hunyjanak.

Volt a bégnek nyáron át fából készült csinos fürdőháza a tengerparton. A nőket igen gyakran, csaknem naponként ki kellett kísérniök a fürdőhöz. A nők pajzánsága ilyenkor különös szórakozást okozott a különben kedvetlen és örömtelen franciáknak. A franciák nem hagyták magukat megvesztegetni sem az apróbb ajándékok, sem az egymás közt fölszítható irigység által. Míveltségük, lovagias gondolkozásuk, a sors csapásai alatt megtanult fegyelem egyaránt megmenték őket úgy a bűnös összejátszás kockázatos vállalataitól, mint a szívtelen durvaságtól, mellyel egyik-másik eunuch a nőekkel szemközt hivatását végzé. Maguk közt soha nem marakodtak, társaikra és a hölgyekre nem árulkodtak, az úrnők és odaliszkok bujtogatózásait fülük mellett eleresztették, s inkább megvédelmeztek mindenkit, mintsem ártalmára lettek volna bárkinek is. Egy sajátságos eset föltétlen hívükké tette még az örökösen mogorva és bizalmatlan Bülbül Babát is.

A rabszolgák közt, akikkel a bég kereskedett, akiket a Kaukázusból szerzett, s kellő kitanítás után Sztambulban és egyebütt elárúsított, volt egyszer két cserkesz testvér: egy fiú és egy leányka. Mindegyik jól fejlett, s egymáshoz csodálatosan hasonlított. Ha mindkettő férfi- vagy mindkettő női ruhában volt, alig lehetett őket egymástól megkülönböztetni. A fiú is, a leányka

⁴⁰ *feredzse* - a mohamedán nők hosszú fátyla, amelyet felsőruhaként viselnek

is külön-külön lakott társaival és társnőivel; egyik a férfi rabszolgák tanyáján, ahova először a franciákat is telepítették, a másik pedig a nők tanyáján, amely a hárem kertje mellett feküdt, attól egy alacsony fallal elválasztva. A rabszolgánokat gyakran bevitték a hárembe szolgálatra, s a háremhölgyek is gyakran látogatást tettek a rabszolgánok tanyáján.

A fiú és a lányka igen szerették egymást. Az apa, midőn őket a bégnek eladta, egyúttal kikötötte, hogy a két testvér, míg a nő hárembe s a fiú szolgálatba nem kerül, meglátogathassák egymást, amikor akarják. A két testvér, hol egyik, hol másik, gyakran óhajtotta a látogatást, s mivel a bég megígérte s ígétét meg is szokta tartani, a két testvér gyakran összejött a vén Bülbül beleegyezésével, akinek az iránt megvolt az utasítása a bégtől, s aki a rabszolgánok tanyáján is meg volt bízva a felügyelettel. Az összejövétel a rabszolgánok udvarán vagy a szabadban, vagy egy kis faházikóban történt, mindig egy eunuch felügyelete alatt.

A két cserkesz gyermek gyakran mulatott azzal, hogy öltönyüket, melynek szépsége és drágasága volt legfőbb gyönyörűségük, egymással elcserélték. A fiú a leánynak, a leány a fiúnak ruhájába öltözött. Az otromba eunuch nem talált a multságban semmi rendkívülit.

Egykor a leányka elmondá e multságot a háremben, az odaliszkok kaptak a tréfán, s a leánykát rábeszélték, hogy a legközelebbi alkalommal ismét öltöztesse fel a fiút nőruhába, s vigye be a hárembe. A leánykának is tetszett az ötlet, s megállapodtak a terv minden részletében.

A terv sikerült is. A lányka kettős ruhát vett magára. A faházikóban egyiket leveté, a fiú abba felöltözött, saját ruháját az eresz alatt elrejté, s ekként belopózott a rabszolgánok lakhelyére, innen pedig az odaliszkokkal együtt a hárembe, melynek elég terme és fülkéje volt arra, hogy mind az úrnők, mind az eunuchok figyelmét elkerülje. Ez a csíny igen gyakran sikerült, s az odaliszkoknak nem kis multságára szolgált.

Egyszer azonban a fiú több napon át a háremben maradt, teljesen bízva mind ő, mind az odaliszkok abban, hogy a fiú távolléte nem fog feltűnni a rabszolgatanyán. Talán nem is tűnt volna fel, mert a cserkesz szolgálkkal nemigen törődtek - miután megszökésüktől tartani nem lehetett -, ha véletlenül két odaliszk egymás közt keservesen össze nem vész, s bosszújuk a titkot föl nem fedezi. Az egyik odaliszk ugyanis, akit a másik földre gyűrt és összevézezett, rögtön futott az első úrnőhöz, s annak szívszaggató panaszok és siránkozások közben elmondá az egész gonoszságot. Ami pedig a dolgot súlyossá tette, az abból állt, hogy a fiú éppen akkor is a háremben rejtőzött.

Az úrnő egészen felháborodott a példátlan merényleten. Az odaliszkot kivallatá, s megtudta azt, hogy a cserkesz fiú és leányka ki- és beeresztése alkalmával mindig jelen szokott lenni Bülbül Baba is, aki azonban semmit sem tudott a dologról. Az úrnő különben is haragudván a vén eunuchra, amiért ez a harmadik nő üldözése körül nem járt kezére, elhatározá most annak láb alól eltételét. De miután a bég e pillanatban nem volt otthon, az odaliszkot egy kerevet lábához saját kezeivel megkötözé, nehogy időközben eljárjon a szája, maga pedig százszor is lemorzsolta a teszpijén, az olvasóján szokott imádságát, hogy ekként könnyült lélekkel várja be a bég hazaérkezését.

Szerencsére az odaliszk kimaradása szemet szűrt társnői közt, s gyanújuk támadt: vajon bosszújában, dühében nem árulkodott-e az úrnő előtt? A cserkesz fiút rögtön kicsempésztek a háremből, s aggodalmukban az esetet fölfedték Henri előtt, bízván ennek jólelkűségében, s egyúttal megkérvén őt, hogy segítsen nekik kilábolni a fenyegető bajból, ők készek mindent életre-halálra eltagadni és a föltétlen tagadásra a cserkesz leánykát is rábírní.

Henri rögtön ment a vén eunuchoz.

- Baj van - mondá -, nagy baj van, Bülbül Baba! Az odaliszkok azt álmodták, hogy egy szemtelen férfi sok napon át ott rejtőzködött a háremben.

- Együgyű Hanari, hát mi nagy baj van ebben? - szólt az öreg Henrihez, akit mindig Hanarinak nevezett. - Ki tudná a madárnak megtiltani, hogy a fejünk felett át ne repüljön, és a bolond álomnak megtiltani, hogy az alvót meg ne lepje?

- Igaz ez, Bülbül Baba, hanem egy odaliszk ébren is látta a férfit, s meg is jelentette az úrnőnek, aki csak a kegyelmes béget várja haza, hogy Bülbül Babát elárulja.

- Részeg vagy te, Hanari, bizonyosan annyit ittál, hogy ötven korbácsot szeretnél rá enni.

Henri elmondá most az egész históriát a mogorva eunuchnak rettenetes lelki gyötrelmére, akivel ilyen eset még sohase történt. Henri egyúttal magára vállalta, hogy mindent kiegyenlít, beszélni fog a cserkesz fiúval, megnevezi az árulkodó odaliszkot, s azt tanácsolta Bülbülnek, hogy a béggel ő beszéljen először, s közölje vele, hogy az odaliszk haragtól és *nargilétől*⁴¹ megbódulva, miket beszélt az úrnőnek, mily nagy lelki háborúságot okozott ezáltal annak, s mily nagy büntetést érdemel ezért.

Bülbül Babának tetszett a terv. Henri rögtön ment a cserkesz fiúhoz, s megmondá neki, hogy ha száján kiejt valamit, őt megfojtják, testvérét pedig megkorbácsolják meztelenen. A fiú hősiezen fogadott mindent, és semmi kétség sem lehetett az iránt, hogy fogadását megtartja, ha tüzes harapófogóval csipkedik is. A vén eunuch elkészíté előre a béget, úgyhogy mikor az úrnő magához hívatá, s közlé vele a rettenetes titkot, a bég azt felelé:

- Tudom, tudom, Bülbül Baba megmondta már; az odaliszkot korbácsoltasd meg, amiért a te nemes szívedet ily hazugsággal úgy megháborítá.

Az úrnő pattogni kezdett, s végül azt mondá, hogy a cserkesz most is a háremben van. A bég erre teljes hidegvérrel odarendelé az összes háremóri személyzetet, odahozatott egy széles pengéjű kardot, s azt mondá az úrnő előtt:

- Minden ajtóhoz kettős őr állíttassék! Az úrnő megvizsgálja a háremet, és ha ott idegen férfi találta, ezzel a karddal először az a férfi, másodsor Bülbül Baba összeapríttassék!

Az úrnő elhallgatott, de azért a vizsgálatot teljesíté. Természetesen nem lett belőle semmi, hanem a cserkesz fiút a legelső hajóval Sztambulba, a vásárra szállították. De ettől az időtől kezdve a franciák szerencséje meg lett alapítva a vén eunuch előtt.

Igaz, hogy ez a szerencse csak annyit jelentett, hogy ezentúl sem maga nem kételkedett, sem kémeiket nem állított a franciák ellen. Bízott bennük egészen, s a bizalom árnyékában a franciák is sokkal bizalmasabbakká váltak az odaliszkok irányában. Ezek virgonc, pajzán, gyakran kacér enyelgése elöl nem tértek ki többé oly hidegen, s a háremi szórakozás mindazon titkos örömeit élvezhették, melyet csak személyes helyzetük megengedett.

A franciák török neveket kaptak az áttérés alkalmával. Henrinek Juszuf Hanari név adatott, s többi társa is Iszkender, Kabuk, Mussza, Ibrahim s egyéb ilyféle névhez jutott, leginkább olyanhoz, mely a keresztyéneknél is, de a törököknél is divatban van. Egymás nevét mégis sok időbe telt, míg egészen megtanulták, s nem utolsó multságuk volt a sok apró zavar, melyet a neveknek maguk közt előfordult gyakori eltévesztése a háremben okozott.

Több mint harmadfél évi háremi élet után végre Karaszor bég elhatározta a franciák eladását. Bár - úgy látszik - szerette őket, s bár fiait és leányait francia nyelvre is általuk taníttatta, mégis a pénzvággy erősebb volt nála, mint a személyes vonzalom és megszokottság, s az 1833-ik év augusztus hónapban az összes franciákat hajóra rakatta, hogy őket Sztambulba elszállíttassa.

⁴¹ *nargilé* - a közel-keleti országokban használt vízipipa

Sajátságos érzellemmel váltak meg a franciák Trapezunttól s kivált a háremtől, habár rövid időre is. E férfiak elérték már életük delét anélkül, hogy állandóan nőtársaságot élvezhettek volna. Tizennyolc-húsz éves ifjúkorban a nagy császár katonái, s aztán rögtön részesei a rettentő moszkvai hadjáratnak, átszenvedve a visszavonulás leírhatatlan kínjait; aztán hadifoglyok, bányafegyencek s tizenkét év óta szőkevény bujdosók; soha egy nyugodt hónapjuk nem volt, melyben a családi élet nemes örömeire gondolhattak volna. S ha lett volna is alkalmuk, a kiolthatatlan vágy: hazajutni Franciaországba, eltíltá őket a megtelepedés s a valódi szerelmi viszony vállalásától. Kalandjaik és szenvedéseik alatt gyakran majdnem végképp megtört lélekkel, kialudt ifjúkori ábrándokkal s elhervadt reménnyel már-már oda jutottak, hogy szívük megkeményedjék, s kedvük örökre elvaduljon. Így jutottak a hárembe, a gyermekkedélyű, ugrádozó odaliszkok közé. A vén harcosnak, aki csak durva és rettenetes jelenségeit ismeri az életnek, legnagyobb örömét gyakran egy madár, egy eb, egy kisgyermek képezi. A franciák lelke mintha újjászületett volna a fiatal nők társaságában. E nők míveletlenek voltak, de tudtak csevegni. Csak ösztön vezette őket, de tudtak játszani és kacagni. Harag, viszály, cselszövény volt elemök, de tudtak bizalmasok lenni. Kedélyük, mint az enyhe napfény, deríté föl a franciák borús lelkületét. E lelkület mélységeiben még mindig maradt sötétség és bánat, de a franciák, mikor búcsútanul elhagyták a háremet, mégis úgy érezték magukat, mintha családjuktól kellett volna örökre elválni.

Búcsúzni nem lehetett sem az odaliszoktól, sem az úrnőktől. Az odaliszok nem is tudták, hogy a franciák végképp eltávoznak. Valószínűleg nem is törődtek vele sokat. Az úrnőkhöz természetesen közelíteni sem volt szabad. De mégis meglepte őket, hogy amikor Bülbül Babához mentek, hogy tőle nagy hálálkodással elbúcsúzzanak, az egész durván mondá nekik:

- Esztelenek, mit mozgatjátok nyelveteket; az ökö, ha kiszakasztják a falkából, hogy vásárra vigyék, megy, amerre hajtják. Allah adjon üdvöt az igazhívőknek!

Keserű szavak, melyek fölébresztették a franciákat az álmodozásból. Ők rabszolgák, és most már maguk is keleti emberek. Ez alkalomra rájuk adott új és fényes ruhájukban szótlanul mentek a hajóra Szanatoglu utódjának, a bég új örmény titkárának kíséretében. A hajó minden különös viszontagság nélkül ért szeptember közepén Sztambulba, s vetett horgonyt a karacaköji Kapuszi irányában.

A TÖRÖK SZULTÁN HÁREMÉBEN

A SZTAMBULI RABSZOLGAVÁSÁR
HÁROM FRANCIA EGYÜTT MARAD, A TÖBBINEK NYOMA VÉSZ
KAMERIJE SZULTÁNA
A HÁREMI ÉLET

A hajó ugyanaz volt, melyen a franciákat három évvel azelőtt a gelendzsiki kikötőből Trapezuntba szállították. Ott volt a hajón Karaszor bég, ott volt a piszkos örmény titkár is, noha nem a régi Szanatoglu. Még a hajóslegénység is csaknem a régi volt. Sőt a szállítmány is hasonlított a régihez. Néhány erőteljes cserkesz fiú, néhány gyönyörű, serdülő cserkesz leány és a franciák. Csakhogy a franciák most már mégsem a régiek valának. Csak sorsuk volt a régi, vagy legalább méltó a régihez.

A hajó az Aranyszarv torkolatánál, Galata előtt vetett horgonyt. A franciák két napig a hajón maradtak, két napig nem volt szabad onnan távoznik, sőt az első napon a födélzetre sem jöhettek ki. Ezen a napon háromszor-négyszer is megfordult a hajó *kaikja*⁴² a Laleli Mahalle és a hajó között. Jól látták ezt a franciák, de nem tudták azt, hogy a kaiknak miféle nagy, sürgős dolga lehet a Laleli városrészben. De nem is sokat törődtek vele. Félni nem féltek, hiszen a legrosszabb sors, mely rájuk várt, nem volt egyéb, mint hogy Karaszor bég háremszolgálatából más török főúrnak, talán a szultánnak háremszolgálatába lépnek át. Csak a kíváncsiság volt nagyobb náluk, mint török és cserkesz rabtársaiknál.

A harmadik napra virradóra a hajó fölszedte a horgonyt, s néhány száz öllel továbbvitorlázott nyugot felé, s egyúttal közelebb a parthoz, hol ismét egy csomó apróbb és nagyobb hajó között horgonyt vetett. Ugyane reggelen a franciák, valamint a többi rabok is külön-külön csapatban kiszállítottak a szárazföldre, s elvezettetek a bazárba.

Ez a bazár valóságos rabszolga-árucsarnok volt ősidők óta. Az európaiak, az olaszok, franciák, németek bagnónak nevezték folyton s nevezik most is, a törökök pedig Balik-bazárnak. Ott fekszik a Laleli és Kara Musztafa városrészek között, s roppant terjedelmű, nagy, födött helyiségekből áll, melyeken elég titkos és jól zárható fülke van a rabok és rabnők biztos őrizetére. II. Mahmúd szultán ugyan szigorúan eltiltotta néhány év előtt a személyes rabszolga-kereskedést Sztambulban, de tilalmának nem lett egyéb eredménye, mint az, hogy ezentúl a vám- és rendőrhivatalnokokkal óvatosabban kell alkudni s őket jobban meg kellett fizetni, mint előbb. Még a szeráj számára is igen gyakran itt vásárolták össze a szükséges szolgaszemélyzetet, vagy legalább a hiányokat időnként innen pótolták. Mindezt csakhamar megtudták a franciák is, amint a bazárban elhelyezkedtek.

A bazárban eddigi urukat, Karaszor béget sohasem látták. A négy napon át, ameddig itt voltak, csak az örmény titkár volt velük. Nyilvános eladásra egyébiránt nem állították ki őket. Minden jel oda mutatott, hogy eladatásuk kéz alatt, bizalmasan intéztetett el, amiről egyébiránt csakhamar meggyőződtek.

A negyedik napon ugyanis a bazárban megjelent egy *khadimbasi*⁴³ a szerájból, egy másik, szintén fényes ruhába öltözött háremi tiszt társaságában. Ez utóbbi Mehmet Koszref pasának, egyik leghatalmasabb török főúrnak, aki akkor *szeraszkier*⁴⁴ volt, állott szolgálatában.

⁴² *kaik* - török evezőscsónak

⁴³ *khadimbasi* - háremparancsnok

Az örmény titkár biztosan volt értesülve az óráról, amikor az urak jönni fognak. Odament a franciákhoz, azokat figyelmeztette ruhájuk rendbe hozására; lelkükre kötötte, hogy a hozzájuk intézendő kérdésekre az urukhoz tanúsított eddigi hűséggel és nyíltsággal feleljenek, ellenkező esetben visszazállítják őket Trapezuntba, vagy elhurcolják más, messze eső városba, s akkor magukra vessenek, ha sorsuk rosszra fordul. A franciák igenlőleg intettek fejükkal. Úgy gondolkodtak, semmi okuk sincs arra, hogy nehézséget gördítsenek Sztambulban leendő elhelyeztetésük útjába. Csak kíváncsiságuk nőtt e figyelmeztetésre.

De az örmény nem maradt meg a puszta szónál. A franciák rég elfelejtették már, hogy nekik pénzük is volt, mely a gaz Szanatoglunál volt elhelyezve. Karaszor bég azonban nem felejtette el sem ezt, sem a trapezunti mollah által kiadott bizonyoságleveleket. Az örmény elővett hét darab kis, piros szövétű erszényt, mindegyikbe aranyban beletett mintegy ezer piasztert, s ezenkívül mindegyikbe beletette a mollah bizonyoságlevelét, aztán egy-egy erszényt selyemfonállal mindegyik franciának a nyakába akasztott.

- Ez a pénz - úgymond - a tiétek. A hatalmas Karaszor bég e pénzzel együtt vett meg benneteket, s ezzel együtt fog el is adni. Ha egykor majd szabadok lesztek, a pénz a tiétek lesz.

Mikor a khadimbasi és a másik háremi tiszt a bazarrekeszbe belépett, az örmény mélyen meghajtá magát, s aztán sietett a rekesz ajtaját gondosan bezárni. Világosságot a rekesz felülről, a tetőablakon át kapott. Az örmény élénk taglejtéssel, magas hangon és szapora beszéddel hadarta a következő szavakat:

- Íme, kegyes urak, itt vannak a híres eunuchok! Ilyenek nem találhatók sem Rumiliben, sem Anatóliában, sem Kairóban, sem Szmirnában, sem Arábisztánban, sem a tengeren, sem a szárazföldön, sem a szigeteken, sem sehol, legföljebb a napnak fényességével ékeskedő Nagyúr háremében. Íme, lássátok és vizsgáljátok meg őket. Sem nem fiatalok, akiknek elméjük éretlen; sem nem öregek, akiknek izmuk tehetetlen. Mindent tudnak, ami csak szükséges. Beutaztak tizenkét országot, hűséges szolgák voltak mindenütt; tudnak írást, olvasást és mindenféle tudományokat: beszélnek napnyugati és napkeleti nyelveken; alázatosak, mint a mezőn zöldellő fűszál, mely meghajlik az előtt, aki ráteszi a lábát, és engedelmesekek, mint a teve, mely megismeri az ő urának szemmel való intését is. Íme, kegyes urak, a híres eunuchok!

A khadimbasi intett kezével, s közbeszólt:

- Ne fecseggj, görhes örmény, hanem mutasd meg a leveleket!

Az örmény elővett egy erszényt, s abból kihúzott egy levelet. Ugyanazt, melyet Gelendzsikben Mussza Nukhár bej adott át Karaszor bégnak. S hasonló szaporasággal folytatá:

- Íme, kegyes urak, itt az igaz levél. E híres eunuchok a muszka cárnak voltak igen drága szolgálói, aki hűségükért és ügyességükért megengedte nekik kegyelmesen, hogy eladatván és elbocsáttatván, a leghatalmasabb és legdicsőségesebb szultán véghetetlen birodalmába átjöhessenek. Íme, ezen levelet aláírta a sztavropoli kormányzó Muszkaországban, túl a tengeren és túl a Kaukázus hegyeken, Medvieszje nevű városban, amely bizonyosan nagy és ékes város. E levélben pedig meg van írva, hogy e híres eunuchok az ő többi társaikkal együtt, kik már a föld alatt nyugosznak, a derék és tiszteletreméltó cserkesz Mussza Nukhár bejnek eladtak, és az ő szolgálivá tettek, aki pedig őket az én derék és kegyes uramnak, Karaszor bégnak adta el szabad, jó szándékból és nagy sajnálkozással. Az én derék és kegyelmes uram pedig Mussza Nukhár bejnek megszámlálhatatlan ezer meg ezer piasztereket fizetett; visszaadta volna ezen szolgáknak a szabadságot, de ezek önként, szabad elhatározással és nagy lelki

⁴⁴ *szeraszkier* - a császári török hadak főparancsnoka

örömmel arra hajlottak, hogy ők a leghatalmasabb és legdicsőségesebb szultán szolgálatába beálljanak, és arra magukat méltókká tehesék. Könyörögtek is a kegyes életű és véghetetlen tudományú, bölcs mollahnak Trapezuntban, hogy hallgatná meg ez iránt való könyörgésüket, s mindazt, amit elmondanak, foglalná írásba. Aki is engedve a könyörgésnek, mindazt, amit előtte elmondottak, írásba foglalta. Az az írás pedig ott van mindegyik hű szolgának a nyakában, ama piros erszényben, amint ezt ti, kegyes urak, a magatok élő szemével megnézhetitek.

A khadimbasi újra közbeszólt:

- Mutasd a mollah írását, aztán ne fecsegj többet, csak ha kérdezek!

Az örmény gyorsan odaugrott az egyik franciához, kibontá a nyakán lógó erszényt, kirázta annak tartalmát tenyerébe, az aranyat nagy vigyázattal visszatette az erszénybe, s az írást odavitte a khadimbasihoz.

- Íme, kegyes urak - mondá -, itt a bölcs mollah ékes írása. Ilyen írása van mindegyik szolgának a nyakában. Az a pénz, mely mindegyik erszényben van, azon derék szolgák tulajdona még abból az időből, amikor ők szabadok is lehetek volna, de ezen pénznek árát is az én derék és kegyes uram, Karaszor bég kifizette Mussza Nukhár bejnek, amiért tehát most már ez a pénz is őt illetné.

A khadimbasi és a másik háremőr gondosan átnézte a trapezunti mollah bizonyítványát, és egyáltalán nem ügyelt a fecsegő örmény szavaira. Még az sem tűnt fel nekik, hogy az örmény oly furcsán határozta meg az erszényekben levő pénznek tulajdonjogát. A khadimbasi odament a franciákhoz, s egyiket a másik után tetőtől talpig gondosan végignézte. A franciák nem szóltak az egész alku és szemle alatt egy szót sem. Lett volna ugyan az örmény hazudozására elég megjegyzésük, de semmiféle okoskodás nem változtatott volna sorsukon semmit. Legáltalában előnyösen egyáltalán nem. Eszükbe jutott az is, hogy a bég a khadimbasi valószínűleg már jól megfizette, az ellenvetések tehát legföljebb a khadimbasi bosszantották volna.

Végre a khadimbasi hosszas vizsgálat után Henrit ötödmagával különállítá, s ezt mondá az örménynek:

- Ezt az ötöt viszem magammal, jöjj velem!

Intett az öt franciának, s azzal megfordult, hogy kimenjen a bazarrekeszből. Útközben mondá Mehmet Koszref pasa háremőrének, aki szintén vitte magával a neki megmaradt két franciát:

- Tizennégyezer és ötszáz piaszternél többet ne adj a tieidért, mert én tizenötezer piasztert fizettetek ki a szaráffal darabonként.

E néhány szóból megértették a franciák, hogy egyes pasáknak nem szabad tudva és nyíltan oly drága bevásárlást tenni, mint a nagyúr háremének.

A bazarépület végén, egyik helyiségben ott üldögélt egy gazdag szaráf, pénzváltó. A khadimbasi megállt a szaráf előtt, s azt mondá neki, rámutatva az örményre:

- E jámbor *cselebinek*⁴⁵ fizess hetvenötezer piasztert, s jöjj pénzedért holnap a *kizláragaszihoz*.⁴⁶

A szaráf nagy alázattal felelt:

- Parancsolj, jó khadimbasi, utolsó paráig mindenemet nekiadom, ha parancsolod.

⁴⁵ *cselebi* - nagyúr, uraság, tanult ember

⁴⁶ *kizláragaszi* - a háremőrség parancsnoka

Itt váltak el a franciák egymástól, hogy öten a szultán háremébe, ketten pedig Mohamet Koszref pasa háremébe menjenek. Tudták, hogy egymást alig fogják valaha látni az életben. E gondolat képtelenné tette őket arra, hogy urai maradjanak a túlradó érzelemnek. Egymás nyakába borultak, s hangos zokogással csókolták meg egymást. Húszévi bajtársat, leírhatatlan közös szenvedéseknek hű részesét kellett tán örökre elhagyniok.

Alig tudtak elválni egymástól. A khadimbasi meredt szemekkel nézte e jelenetet. A török meg nem siratja még legkedvesebb halottját sem. A vallás tiltja azt. A khadimbasi meg nem foghatta az igazhívókhöz méltatlan eme érzékenykedést. S mégis ezúttal nem volt durva a franciákhoz.

- Testvéreitek tinéktek ama szolgák? - kérdé.

- Nem testvérünk, hanem bajtársunk gyermekkorunk óta - mondá Henri. - Mi hajdan keresztények voltunk, s Jézus Krisztust imádtuk, tehát, jó khadimbasi, a mi szívünkön még mindig van egy kis érzékenység.

A khadimbasi e szavakra gondolkodóba esett. Aztán magához intett egy *hamalt*⁴⁷.

- Eredj - mondá a hamalnak - a legközelebbi kulakhoz, s hívj ide három katonát.

A hamal elfutott; a kulak, a katonai őrtanya nem messze volt, s a három katona fegyverrel pár perc múlva a franciák mellett állott. A khadimbasi valószínűleg attól tartott, hogy a franciák meg találnak szökni kellő fedezet nélkül. Pedig ez bizony eszükbe sem jutott.

A bazár tömkelegéből, a Balik-bazár Kapuszinál kiértek a tengerpartra, vagyis inkább az Aranyzarv partjára. Még egyszer látták - fölismerték az árbocok erdejében Karaszor bég hajóját is, mely egyik eszköze volt szolgasorsuk végzettségének. A tengerparton állott a szerájnak egy zöldes csikú, nagy, fehér kaikja, nyolcevezős csolnakja, nyolc kaikdzsival és egy kormányossal; a khadimbasi s utána az öt francia beült a csónakba, a katonák visszamentek, s aztán a kaik gyorsan hasítva a hullámokat, csakhamar kikötött a Jali-Kösk lábainál. Egy óra alig múlt el, s a franciák különböző kapukon, kerteken, udvarokon s termeken keresztül a háremörök laktanyájába vezettettek.

Itt a franciákat újból megvizsgálták, és pedig katonailag és orvosilag is. A vizsgálat eredménye kedvező volt, amennyiben kedvezőnek mondható, hogy eunuchnak, háremi szolgálatra alkalmasnak találták őket. Vizsgálat után egyházi szertartás, imák és fürdők következtek; ruhájukat le kellett tenniök, s többi eunuchársuk háremőri egyenruhájába kellett öltözniök. Henri és két társa azon khadimbasi osztályába soroztatott, aki őket a bazárban megvette; a másik két francia pedig másik khadimbasi alá, s a háremnek egészen más részébe helyeztetett, mert ezeket Henri többé sohasem látta, velük sohasem találkozott. Vagy hamar elhaltak, vagy valahogy elemésztették őket, vagy tán a szultán valamely leányának férjhez adásakor elajándékozta őket. Henrinek hónapok múlva tett minden szorgalmas kutatása és kérdezősködése eredménytelen maradt. Soha még csak hírért sem hallotta nekik. Az is lehetséges volt, hogy tán megszöktek, vagy valahogy megszabadultak. Henri legalább e gondolatban talált némi vigasztalást, ő és két társa tíz éven át volt lakója a szultán háremének.

A háremi életet itt is csakhamar megismerték és megszokták. Voltaképpen ez sem különbözött, csak egyes apróbb jelenségeiben, Karaszor bég háremétől. A valódi különbség csak a paloták és termek roppant számában és óriási fényében, a nők és szolgák sokaságában s az udvari hivatalok és tisztségekkel járó ünnepélyes szertartások örökös gyakorlásában állott. A hanumoknak, a szultán törvényes nejeinek s az odaliszkoknak élete és mulatsága, több változatossággal ugyan, de körülbelül ugyanaz volt, mint a trapezunti háremben.

⁴⁷ *hamal* - teherhordó, hordár a Közel-Keleten

Henrinek és társainak legalább egyelőre nem tűnt fel a nagy különbség. Később és lassanként azonban, ha Karaszor bég háremére gondoltak, az minden tekintetben üresnek, szegénynek és néptelennek tűnt fel ama hasonlíthatatlan fény, pompa és embertömeg mellett, mely e szeráji háremben otthonos volt.

A franciák a keserű élettapasztalat ösztönéhez itt sem váltak hűtlenné. Mindenekelőtt gondos figyelemmel szemlélték ki azokat az embereket, kiknek közvetlen hatalma alatt állottak, s kiknek egyetlen szavuk vagy intésük képes lett volna őket megsemmisíteni. Ilyen volt első-sorban a saját khadimbasiok, akinek mindenben kedvére jártak, s akinek a hölgyektől kapott ajándékaik egy részét mindenkor átadták, de akinek egyúttal mindent be is súgtak mind eunuchtársaikról, mind a nőkről, hacsak legtávolabbról is tarthattak attól, hogy különben a hűtlenség gyanúja érhetné őket.

Eunuchtársaik legnagyobb része teljesen durva, nevetlen, vad, núbiai arabokból állott, akik az egymás közt való civakodásnál, az egymás elleni árulkodásnál s az ajándékcsikarás kapzsiságánál nemesebb szenvedélyt nemigen ismertek. Ha a franciák bizalmasan közeledtek hozzájuk: ez nemcsak bizalmat nem keltett bennük, sőt gyanakodóvá tette őket. Legjobb modornak bizonyult ellenük: föl se venni őket, szóba sem állani velük, soha semmiért rájuk nem szorulni, s némely apróbb ajándékokat időnként egész közönnyel vetni nekik. E modor lassankint megjuhászította őket annyira, hogy többé a franciák után nem leselkedtek éjjel-nappal.

A szultánt, II. Mahmúdot a franciák sohasem látták. A hárempalota azon részében, ahol ők voltak elhelyezve, a szultán az ő tudtokra hatodfél év alatt soha meg nem jelent. Az odaliszkok csevegéseiből annyit tudtak meg, hogy a szultán már öreg ember, hogy mindig ama palotában tartózkodik, melyek az Üdvösség Kapuja mellett, a szeráj harmadik udvarában fekszenek, s hogy ott a háremnek közel fekvő osztályában Adile és Zelma szultánákkal s ezek udvarhölgyeivel tölti napjait, a többi hanumot pedig teljesen elhanyagolja.

A szultán ama nejét, kinek udvarában a franciák alkalmaztattak, Kamerijének nevezték. E nő egykor legelső kedvence volt a szultánnak, két gyermeke is született tőle. A franciák azt hitték, hogy e nő nem mindig volt mohamedán. Beszélt olaszul, görögül és franciául is. Az odaliszkok azt suttozták volt, hogy a szultán kegyét hét vagy nyolc év előtt örökre elveszítette, mert a janicsároknak állhatatosan pártját fogta, s emiatt mind a kizláragaszival, mind a főmuftival, mind az udvar egyéb főtisztjeivel, sőt néhány kedvenc hölgygel is összeütközésbe került. Annyi bizonyos, hogy több év óta a szultán nem jött a közelébe. Lakosztálya a téli háremnek egyik kiszögellő palotájában volt elhelyezve, melynek tetejéről gyönyörű kilátás nyílt a Jali-kösk és a Topkapi irányában végig a Boszporuszon, föl Galata irányában és Topkhanének rettentő háztömegeire s föl egészen a Dolma Bahcséig, melynek új palotáját, az új Besikhtást már ekkor kezdték építeni.

Valami százhusz odaliszk és kilenc *bajadér*⁴⁸ állott Kamerija közvetlen szolgálatában. Az úrnő maga lehetett már mintegy harmincéves, de még mindig kiváló szépség. Az időt és unalmat ő is a szokott háremi multságokkal, lakmározással, piperével, látogatással s látogatások fogadásával, tánc és zene élvezetével, de gyakori olvasással is űzte el. Két gyermeke, mindkettő herceg, már az előző években, tíz évüket elérve, kivételettel keze alól, s ettől kezdve szerette a könyveket is. Kis kézikönyvtárában olasz és francia könyvek is voltak, több száz kötetre menők.

A franciák hamar észrevették, hogy Kamerije nem egészen keleti nő; s azt is, hogy beszéli a nyugoti nyelveket. Csakhamar élénk vágy töltötte el őket az úrnőnek valahogy tudtára adni, hogy ők is nyugotiak, ők is tudnak franciául. De ennek módját nem tudták eltalálni. Az úrnőt

⁴⁸ *bajadér* - indiai táncosnő

megszólítani eunuchnak nem volt szabad, legalábbis nem volt szokásban; a khadimbasit vagy társaikat kérdezni vagy megkérni egyáltalán nem merték. Ki tudja, minő féltékenység támadt volna ezekben, ha észreveszik, hogy a franciák különösen érdeklődnek valami után, ami talán az úrnővel valamiképp összefügg? Megjegyzendő, hogy az úrnő, noha az eunuchok, khadimbasik és kizláraga ellenőrzésének alá volt vetve, de ezenkívül lakosztályában és saját személyzete felett királynői hatalommal rendelkezett, és semmi kétség sem lehetett az iránt, hogy hatalma messze elér, mert alázatos látogatói közt gyakran voltak a leghatalmasabb pasák s miniszterek nejei és leányai is.

A franciák vágya nemsokára teljesült. A mód, melyet erre választottak, alkalmasnak bizonyult. Volt az odaliszkok közt két fürge, szép lányka, Beie és Ezma nevű, kiket az úrnő különösen kedvelni látszott. Legtöbbször ezek voltak az úrnő társaságában, s maguk közt is gyakran értekeztek egymással. Egy ily értekezésük egyszer a franciák, illetőleg Henri és egyik társa közelében történt. Henri észrevevén, hogy hangját az odaliszkok mindenesetre meghallják, társaival franciául kezdett hangosan beszélni. Az odaliszkok csakugyan egyszerre odanéztek, amint a hangokat meghallották, s Beie azt mondá társnőjének:

- Nini, az új szolgák olyan nyelven beszélnek, mint a szultánnő, hallgasd csak, hallgasd csak!

A franciák mintha észre sem vették volna e felkiáltást, tovább beszélgettek. Beie odament hozzájuk.

- Hogy mertek ti - mondá - a szultánnő nyelvén beszélni?!

A franciákat mosolyra gerjeszté e gyermekes kérdés. Az a két ifjú leányka bizonyosan azt gondolta, hogy az a nyelv csak szultánnők számára van feltalálva. Henri azt felelte:

- Ezt a nyelvet beszéljük mi kisgyermek korunk óta, és mindaddig fogjuk beszélni, míg meg nem halunk, vagy a szultánnő ezt meg nem tiltja.

- De megtiltja ám, nekünk is megtiltja, azért mi abból egy szót sem értünk!

- De álmodni - felelt Henri - mégiscsak azon a nyelven álmodunk; aztán nem tiltja meg minkünk, mert nem tudja, hogy miféle nyelven beszélünk.

- Majd megmondom én, mert én is hallottam, Ezma is, hiába tagadnátok!

- Nem is tagadjuk, csak arra kérünk benneteket, ne szóljatok a szultánának.

E kérelem csak olajat öntött a tűzre. De Henri éppen erre számított. A két odaliszk sűgva-bűgva eltávozott, és a franciák bizonyosra vehették, hogy néhány perc múlva Kamerije már értesül az ő nyelvismeretükről.

Úgy is lett. A szultána csakhamar hívatá őket a nagyterembe. E terem méltó lett volna tündérek és tündérnők számára. Padlata márvány, fehér és rózsaszínű kockákból összeállítva, falszőnyegeknek arabeszkjei aranyból és bíborból, a terem négy sarkán négy kis szökőkút művészileg kifaragott medencével s a medencék pereme kirakva drágakövekkel. Kamerije szultána egy kis szofra - alacsony asztalka - előtt ült drága szőnyegen; a szofrán serbet, szakiz s egyéb női nyalánkságok. Henri és társa a szokott ünnepélyes és alázatos modorban megjelent a szultána előtt, s aztán intésére a háta mögött helyet foglalt.

- Micsoda nyelven beszéltek ti Beie és Ezma előtt? - kérdé a franciákat.

- Mi francia nyelven beszélünk, fenséges úrnő.

- Hol tanultátok azt a nyelvet? Egyiptomban vagy Tuniszban?

- Mi Franciaországban tanultuk, ez az anyanyelvünk, mi franciák voltunk.

Az úrnő figyelmét rendkívül lekötötte e nyilatkozat. Egész kíváncsisággal kérdezősködött a franciáktól, s ezeknek a legapróbb részletig el kellett mesélniök egész életük sorsát, kalandjaik és szenvedéseik egész végtelen sorozatát.

A szultána folyton élénk érdeklődéssel hallgatá az elbeszélést. Különösen Karaszor bég háremének belső viszonyairól intézett néhány kérdést a franciákhoz. Végre őket igen értékes ajándékokkal ellátva, e szavakkal bocsátá el:

- Ezentúl mind a hárman mellettem lesztek, s szolgálatomra álltok.

- Főnséges szultána - mondá Henri -, ennél nagyobb boldogság minket nem érhet e földön, hanem mikor a szerájba hozattunk, nekünk kiadatott a parancs, hogy mi csak a khadimbasinak és a kizláragaszinak engedelmességedünk.

Kamerije úrnő egész büszkeséggel felelt:

- Bizonyosan elfeledték azt a parancsot kiadni, hogy a khadimbasi és a kizláragaszi meg nekem engedelmességedik; majd eszükbe juttatom!

A franciák eltávoztak. De legelső gondjuk mégis az volt, hogy a khadimbasi fölkeressék, neki mindent fölfedezzenek, s becses ajándékaik egy részét - mint előtte mondák: az egészet - neki átadják. Egyúttal dobtak valamiféle ajándékot eunuchtársaiknak is. Ki tudja - gondolták -, nem fog-e a szultán nagy kegye miatt féltékenység támadni valakiben, s a nők és szolgák cselszövényének e rettentő nagy palotájában, melynek benső élete kívül esik a nagyvilág figyelmén, s melyet nem ellenőriz az igazságszolgáltatás semmiféle neme, a kegy nem változik-e át rájuk nézve halálos bűnné és halálos büntetéssé?

Napok és hetek múltak azonban, és a franciák semmi hátrányos változást nem vettek észre. A khadimbasi oly bizalmas volt hozzájuk, mint eddig; eunuchtársaik csak úgy néztek reájuk ezentúl is, mint ennek előtte; a szultánt és a kizláragát ezentúl sem látták soha. Hanem az odaliszkok magatartása világosan mutatta, hogy valaminek mégis történnie kellett. Ezek körülrajongták, elhalmozták a franciákat bizalmukkal, kedveskedéseikkel; örökké futkostak hozzájuk, örökké a nyakukon csüngtek, s ezerféle kéréssel ostromolták őket éjjel-nappal, óránként és percenként. Alig volt az odaliszkok közt csak egy is, kinek az *icsoglánok*, *azankoglánok*, sőt a *bosztandzsik*⁴⁹ közül is egy vagy több ifjú férfinak arca meg ne tetszett volna. Minden odaliszk képesnek tartotta a franciákat arra, hogy őt az ő Alijához vagy Rusztemjéhez közel menni vagy vele találkozni segítse. S aztán az odaliszkok folyton változtak.

Az idősebbek helyett folyton fiatalok s a kegyvesztettek helyett - akikre tudniillik Kamerije valamiért megneheztelt - újak jöttek. Az újon jöttek legnagyobb része szomorúan emlékezett vissza valamely szép, erőteljes ifjúra, aki már vagy az övé volt, vagy az övé lehetett volna. Ezek aztán csudálatos, gyakran felette ügyes, gyakran egészen gyermekes terveket főztek ki agyukban az elhagyott imádónak vagy imádottnak értesítésére. S a franciák lettek volna hivatva mind e terveket végrehajtani. Szegény franciák: egynek sem volt már meg az ifjúsága, de ha mindegyik valami csoda erejénél fogva száz ifjúságot érzett volna szívében, mind a száz talált volna édes és kimeríthetetlen foglalkozást az ifjú nők és leánygyermek ezen bájos társaságában.

A franciák társaságát különben naponként igénybe vette Kamerije úrnő. Egy alkalommal mutatott nekik egy szép acélmetszetű arcképet, mely egy kedves arcú nőt ábrázolt.

- Ismertétek e nőt? - kérdezé.

⁴⁹ *icsoglán* - a janicsárképzés első foka: apród; *azankoglán* - rabszolga, aki legyezi a nagyurat; *bosztandzsi* - a szultáni palota kertjének őre (a török császári testőrség egy csapattestének tagja)

A franciák jól megnézték a képet, s azt felelték: nem ismerték.

- Pedig ez Josephine arcképe, aki a ti nagy császártok neje volt, s akit a császár szintén elhanyagolt egy másik nejének kedvéért.

A franciák jól emlékeztek a névre. Josephine-ről egész legenda élt a hadseregben. Monteau, akit a kalmükök a Volgán megöltek, ismerte is őt személyesen, s beszélt róla az uráli bányákban eleget. Most mindez eszükbe jutott a franciáknak. S az úrnőnek mindent, amit tudtak, a legapróbb részleteig el kellett beszélniök.

Így teltek el a hónapok és az évek. Kamerije állandóan megmaradt saját palotájában, a nyári hárembe sohasem költözött át, legföljebb látogatásképpen. A franciák folyton vele voltak, a bajrám-ünnepek alatt ők kísérték, száraz vagy tengeri kirándulások alkalmával ők mindig mellette voltak. Egyszer valahogy megtudták azt is, hogy Kamerije görög nő volt, s eredetileg Mária névre kereszteltetett, de valami nagy családi szerencsétlenség alkalmával a szeráji hárem szállítóinak valamely gonosz rokona által orvul eladatott. Mostani nevét, mely azt jelenti: a szépség holdvilága, ott nyerte a háremben. A franciáknak is nagy bizalmuk, majdnem vallásos ragaszkodásuk volt a szép és kegyes szultánnő iránt, s már-már azon édes remény kezdett bennük gyökeret verni, hogy ő lesz az, aki nekik visszaadja a szabadulást.

A szabadulás reményét a franciák nemcsak a szultána kegyességére alapították. Vagy legalábbis midőn a honvagy erőt vett rajtuk néha, tervezgetéseik a kegyelem esélyein kívül sok más esélyre is kiterjedtek. Pár év alatt meggyőződtek arról, hogy ők a bosztandzsik és azankoglánok, sőt a *kapidzsik*⁵⁰ közé is könnyen elkeveredhetnek rövid időre. A szeráj szolgálatában álló egyének száma több ezerre ment, s Henri egyáltalán nem tartotta lehetetlennek ezek közt a városba kijutni s onnan közönséges öltönyben továbbállani.

Egy másik kedvező alkalom évenként a bajrám-ünnep alkalmával állott elő, amikor a hárem hölgyeit utcákra, terekre, csónakmulatságba vagy valamely tengerparti *kösk*⁵¹ kellett kísérniök, s amikor mind a hölgyek, mind a háremőrök nagyon sok szabadságot vettek igénybe.

Az agguló szultán birodalmának ügyeivel s az örökös háborúkkal lévén elfoglalva, keveset gondolt a háremmel, s azért itt sem oly pontos, sem oly szigorú nem volt a fegyelem, mint a hagyományok szerint régebben volt, s most is kellett volna lennie. E körülmény szinte ingerelte a franciákat valamely szabadulási vállalkozás kitervezésére. Terveik azonban csakis üres tervek maradtak. Öreg legények voltak már, közel az ötvenéves korhoz. Életük elég kényelmesnek, sorsuk eléggé biztosnak látszott, s egyáltalán nem volt okuk valamely véletlen vagy ügyetlenség által életüket veszélyeztetni. Afelett nem kételkedhettek, a khadimbasi abból nem csinált titkot, s a háremi anekdoták egész serege világosította őket fel arról, hogy a legkisebb hűtlenség, a szökésnek bárminő kísérlete halált, s úgy lehet, kínos halált von maga után. Éppen ezért mind a hárman beleegyeztek abba, hogy vagy a teljesen biztos alkalmat lesik ki, vagy megvárják Kamerije úrnő önkéntes kegyelmét.

Az úrnő egyszer elő is hozta nekik úgy távolról és minden célzatosság nélkül a szabadulást. Franciaországról kérdezősködött, s midőn a franciák különös hévvel és érdekeltséggel beszéltek gyermek- és ifjúkorukról, azt kérdezték tőlük:

- Szeretnétek-e most látni Franciaországot?

- Fenséges szultána, mi most is szeretnénk hazamenni - mondá Henri.

⁵⁰ *kapidzsi* - kapus

⁵¹ *kösk* - pavilon, kioszk, villa, palota

- Hazamenni? Hiszen nem vagytok ti most már franciák, hanem az én szolgálaim!

- Mióta a fenséges úrnő szolgálatában állunk - mondá Henri -, azóta nem jutott eszünkbe hazakíváncozni, de fenséged kérdésére igazat kellett felelnünk.

Az úrnő nem válaszolt, s az e tárgy feletti beszélgetés abbamaradt.

Később egy új odaliszkkal ismerkedtek meg, kinek Dzsemile volt a neve, s ki Egyiptomból, Kairóból került a nagyúr háremébe. E lányka az úrnők mulattatásának sokféle nemét ismerte; fiatal, csinos és igen virgonc nő volt, aki gyermekkorában Kairóban egy francia háznál, francia nők körében töltvén néhány évet, francia nyelven is meglehetősen tudott beszélni.

Ez egyszer a franciák előtt, anélkül hogy ezek eredetéről tudott volna valamit, elbeszélte, hogy Kairóban egyszer egy francia nőt bevitték Mehmed Ali háremébe, ezt azonban megtudván egy francia nagyúr, ki a franciák szultánjának - miként ő a királyt nevezte - titkos megbízottja volt Kairóban, azt izente Mehmed Alinak, hogy ha a francia nőt el nem ereszti és ki nem adja: százezer katonával fogja őt megtámadni, városát elpusztítani s minden kincsét és háremét elrabolni. Erre Mehmed Ali a gyaurtól megijedt, Sztambulba küldött segítségért, de itt nem adtak neki; mit tehetett hát egyebet, kiadta a francia nőt, hanem bosszújában annak fele haját lenyíratta, szemöldökéről minden festéket lemosatott, s kusakját - övét - nem engedte a derekára tenni, hanem a nyakába akasztotta. Mi volt, mi nem volt igaz az odaliszknak eme meséjében, mely úgy a gyaurok gyűlöletét, mint a háremből való szabadulás szégyenteljes voltát célzatosan látszott hirdetni - a franciák figyelmét mégis fölgerjesztette a mese. Ők azt fölötte természetesnek tartották, hogy a hatalmas Franciaország követének felszólítására az egyiptomi pasának engedelmeskednie kellett. Igen, de ők is franciák, ők is szolgaságban vannak; ha ők a francia követhoz fordulnának, ők is bizonyára rögtön elnyernék a szabadságot. Meg nem foghatták, hogy ez nekik eddig nem jutott eszükbe, holott oroszországi bujdosásuk közben hányszor küldhettek volna levelet valamelyik francia követnek. E töprengésüket el is mondták a legközelebbi kedvező alkalommal a szultánnak, Kamerije előtt.

- Ha nekünk - úgymond Henri - akkor annyi eszünk lett volna, mint most, mily könnyen megszabadulhattunk volna csak egy levél által, melyet a francia követhoz kellett intéznünk.

- Az a levél lett volna árulótok, s az a levél szerezte volna meg nektek a halált, valamint most is biztosan megszerezné, ha megkísértenétek - mondá Kamerije.

A franciák egymásra néztek. Összevillant szemük azt jelenté, hogy az úrnőnek alighanem igaza van. Hiába, ők még mindig igen hiszékenyek.

- Azonban ne törjétek a fejeteket - folytatá a szultána. - Egyszer, ha el nem felejttem, én alkalmat nyújtok, hogy biztosan hazamehessetek, ha éppen akarjátok.

- Masallah! Fenséges szultána, amint az isten akarja, de mi óhajtjuk.

A biztos menekülés, a veszély és üldöztetés nélküli szabadság édes ábrándja tölté el a franciák szívét. A honvágy most feszíté keblüket erősen - most legelőször ama hatodfél év óta, mióta a szultán háremébe bejutottak. Kamerije nemes szívéből már nem egy jelenség után teljesen meg voltak győződve, s bár nehezen, de mégis az öröm bizonyos jelével várták az időt, amikor a Kamerije által megígért alkalom be fog állani.

E beszélgetés az 1839-ik év június havának valamely napján történt. De a várt alkalom helyett váratlan és borzasztó szerencsétlenség következett be.

A TÖRÖK SZULTÁN MEGHAL

ÚJABB AGGODALMAK
A JÓ SZULTÁNA MEGBUKIK
GÜLNÁR SZULTÁNA
A HÁROM FRANCIA EGYÜTT MARAD MOST IS
KIRÁNDULÁS KIS-ÁZSIÁBA
A FRANCIÁK MEGSZÖKNEK

A hónapnak utolsó napján a kizárólagos kegyetlen parancsot adott ki a hárem őrizetére. Minden termet, minden folyosót, minden erkélyt, a hárempalotának a kertre nyúló minden kijáratát kettős eunuch legénységgel szigorúan kellett őrizni. A khadimbasis mindegyike elmozdított saját háremsztyáának vezényletétől, s mindegyik osztály más-más khadimbasis kapott. Kamerije osztályába s a franciák és társaik élére egy cifra, fényes öltönyű, kifűrt fülű, vén etiópiai eunuch állíttatott, ölnyi magas termettel, nagy pocakkal, fekete szerezsen arccal. Valóságos vadállat, akivel a franciák alig mertek, de alig is tudtak beszélni, mert nyelvét igen kevésbé értették meg. A nappalnak és éjszakának minden órájában kivont, élesre köszörült karddal s övében töltött pisztolyokkal járt sorba - körülnézni és fülelni minden ajtónál, ablaknál, a termeknek és folyosóknak minden szögletében.

A franciák csakhamar megtudták a rettenetes változás okát. A szultán, II. Mahmúd nagy betegségbe esett. Halálát várták. Az odaliszkoknak minden tánc, zene, multság szigorúan el volt tiltva. Kamerije úrnő folyton térdepelt és imádkozott, s örökké morzsolta teszpijét. Alig vett magához valami ételt és italt, nem foglalkozott piperével sem; ültében, imádkozó helyzetében szunyadozott valami keveset, körülötte a termekben kellett lenni az odaliszkoknak is, akik éjszakára szintén nem fekhettek le szokott módon, s úrnőjükkel együtt enteriben és kusakkal, felső női kabátban és felkötött övvel kellett virrasztaniok. A bajadérokat egy sötét kamrába zárták be, kik hajukat tépve és jajgatva mentek ki a háremből. A sötét kamra ama palotában volt, mely a szultán legbelső palotáját a hárempalotától elválasztja, s mely Eszkimábejn szerájnak nevezetik.

Szerencsére vagy szerencsétlenségre ez az állapot csak két napig tartott. A következő napon az esti órákban Mahmúd szultán meghalt, s nyomban rá a háremben kikiáltatott, hogy a padisah behunya szeméit, az Imám Ül Müzlemin próféta színe elé hívatott, az Alem penah elszenderült, a Zilullah Allahnak fényességében gyönyörködik immár, s a Hunkiár az ő világverő karjait összetette. Ennek megtörténtével a hárempalotának ajtai és kapui bezárattak és beszegeztek, s az eunuchok a szultánakkal, hanumokkal, odaliszkokkal s mindenféle nő- és férficseléddel együtt siralomházi foglyokká tétettek, várván, hogy az új szultán valamennyit kivégeztesse, vagy valamely távoli palotába elzárassa, vagy ha az ő végtelen kegyelmének úgy tetszenék, őket kegyeibe fogadja.

Szomorú napok következtek most a franciákra. Nemcsak rájuk, hanem az egész háremre vagy legalábbis Kamerije szultána udvarára. A franciáknak most volt alkalmuk egy pillanatra betekinteni a háremi cselszövények rémes titkaiba. Kamerije úrnő a halál bekövetkezése után rendkívüli tevékenységet fejtett ki. A vad etióp khadimbasis s valószínűleg másokat is megvesztegetve, folyton érintkezett a külvilággal s a diván tagjaival. Új szultánná Abd ul-Medzsid, a fiatal, 15-16 éves herceg kiáltatott ki még a hajnali órákban, a halál napján. Kamerije, mint erről a franciák részint akkor, részint később értesültek, arra törekedett, hogy gyűlöletének tárgya, Huszein pasa, aki a janicsárokat kiirtá, kivégeztesse, vagy legalább hatalomra ne juthasson, s Sztambulba vissza ne hívassák, s az agg Koszrev pasa mellőzésével, Ahmed Feazi pasa tétessék nagyvezérré. Így remélte ő, hogy a háremben meg fog maradni, s a

*valide*⁵² ellenében is, ki neki halálos ellensége volt, némi hatalmat és befolyást fog gyakorolni jövőre éppúgy, mint eddig, s mint ifjúkorában.

Célját azonban nem érte el, sőt minden éppen ellenére történt. A *valide* szultána Koszrevvel, Halil pasával és Huszeinnal egyetértve, egy éjjeli divánülésben uralmat vettek az új szultánon, s a szultán Abd ul-Medzsid Koszrevet nagyvezérré, Halil pasát a hadsereg főparancsnokává nevezte ki, Huszein pasát pedig Sztambulba hívta vissza, s nagy jutalmakkal és kitüntetésekkel halmozta el. Kamerije, midőn ezekről értesült, földre veté magát, haját és ruháját tépve sírt és zokogott.

Szegény franciáknak majd a szívök szakadt meg, midőn az úrnőt, kit úgy tiszteltek és imádtak, s kit oly nagynek és hatalmasnak ismertek, ily nagy szerencsétlenségben s ily leírhatatlan gyötrelmet szenvedve kellett látniok. Önsorsuk, saját szabadságuk reményének eltűnte eszükbe sem jutott. Szívük csak a kegyes úrnőért vérzett, akít még csak nem is vigasztalhatának. Mind e gyásznak azért kellett bekövetkeznie, mert Kamerije szövetségese Ahmed Feazi, az akkori Kapudán pasa hajóhadával az egyiptomi vizeken volt, s kellő időben Sztambul alá nem vitorlázhatott.

Minderről azonban Kamerije úrnő nem beszélgetett, legalább a franciáknak semmit nem mondott. Folyton imádkozott, ájtatoskodott, s kedvenc rabnőit törekedett magához édesgetni. A *valide* bosszús volt rá, s a háremi suttogó hírek szerint Kamerije szultánát szomorú végzet fenyegette: vagy a halál, vagy az eladás. Legjobb esetben valami távoli palotában vagy köskben való elzárás, mely egyenlő volt az örökös száműzetéssel. Ez esetben néhány odaliszkot, akik nem kellettek a kizláragszinak vagy a szultánnak, és akik önként vállalkoztak az úrnő sorsára, kiválaszthatott magának. Kamerije három fő kedvencét, Beiét, Ezmát, Dzsemilét s még hármat törekedett megszerezni - de nem nagy sikerrel. Míg sorsa eldöntve nem volt, addig a hálátlan leánykák nemigen hajlottak szavára.

A franciák értesültek arról, hogy a száműzött és elzárt szultánákat szintén eunuchok őrzik, s ők óhajtottak volna Kamerijével együtt távozni a szerájból, de ez óhajtasuk kijelentése egyenesen botorság lett volna. Hasonló esetekben az eunuch büntetésnek tartja a száműzött nőekkel való eltávozást, s az ellenkező szándék nyilvánítása titkos összejátszás gyanúját s a gyanú a halált vonhatta volna maga után. Némán és sóvár lélekkel várták tehát, mi fog történni. Csak azért könyörögtek a Gondviseléshez, hogy őket ne szakasszák el egymástól, hanem vagy együtt hagyják a háremben, vagy együtt küldjék el Kamerije úrnővel.

Július tizedikén az úrnőnek tudtára adták, hogy a régi Beziktásba fog elvitetni és elzáratni. Tehát az ifjú szultán az ő gyermeki kedélyével mégis ellenállt a *valide* akaratának, s elhárítá az úrnő fejről mind a halált, mind az eladás gyalázatát. Az odaliszkok mindjárt jobban hízeltek megint az úrnőnek, de a három kedvenc közül mégiscsak egyedül Ezma vállalkozott az úrnő követésére. Dzsemilét a khadimbasi tiltotta le, Beie pedig határozottan megtagadta.

A következő nap reggelén a franciák Kamerije úrnőt már nem találták a háremben. Éjjel az úrnőt elvitték, s többé nem is látták őt soha, és hírét sem hallották. Hogy az elszállítás tudtuk nélkül történt meg: ez világosan bizonyítja, hogy Kamerije úrnővel más eunuchok küldettek el. Ők a szerájban maradtak, de legalább egyik vágyuk, hogy egymástól el ne szakíttassanak, mégis teljesült. Valószínűleg azért, mert ajándékaikból mind a régi, mind az új khadimbasi jobbnak látta őket valamennyiüket a háremben tartani.

Új és bizonytalan sors állt megint a franciák előtt. Külön úrnőjük, akinek háremosztályába beosztattak volna, sokáig nem volt. Az elhunyt szultán háremhölgyei közül nagyon sokat

⁵² *valide* - az uralkodó szultán anyja

elszállítottak a szerájából, s az odaliszkok nagy részét is a szultán elajándékozta kedvenc pasáinak. De elajándékozott eunuchokat is, kiknek helyét azonban újak foglalták el.

Furcsa dolgot beszéltek titkon suttogva eunuchok és odaliszkok. Beszélték, hogy a szerájt a katonaság meg fogja támadni; hogy a janicsárok, akiket az elhunyt szultán kiirtani rendelt, összesereglenek Európából, Ázsiából, Afrikából s a földnek minden részéből, folyamok és tengerek mellől, ahova elszéledtek, s mikor majd százezren lesznek, akkor megtámadják a szerájt, s halálra keresik ellenségeiket, kik az elhalt szultánt ellenük felbujtották. Suttogták, hogy úgy fognak cselekedni, mint hajdan, midőn Mahmúd szultán trónra lépett, s mikor a janicsárok megtámadták a szerájt, s leöltek kétszáz kapidzsit, ezer icsoglánt, hatszáz bosztandzsit, minden azankoglánt, minden eunuchot, minden szakácsot, szolgát, pipatisztogatót s magát a szultánt is csak a próféta zászlója, a *szandzsák-seriff*⁵³ mentette meg, melynek árnyékába a vérirtás, ádáz janicsárok nem mertek belépni. Szerencsére mind e borzasztó jövendölésből semmi sem teljesedett be.

Egy másik suttogó hírnek, úgy látszik, több alapja volt. A szultánról azt beszéltek, hogy az gyenge természetű, fiatal gyermek, ki a nőknek még csak illatát ismeri, miként a rózsza illatát; ki mindig a nők közt lakik ugyan, de azokkal csak szép regéket meséltet magának az arab és perzsa regékből; ki nem is hallgat sem a nagyvezír, sem a kizláraga szavára, hanem a valide szultána szavára, kinek hatalma határtalan. Beszélték, hogy a bosztandzsik társaságában rózsákat ültetget, s a rózsáknak mindenféle mesés növeveket ad, s hogy a rózsák és a hárem egyes hölgyei közt hasonlatot törekszik fölfedezni, s ha törekvése sikerült: akkor a nőt is a rózsza nevéreól nevezi. Az igaz, hogy egyik kedvenc hölgyének Malkhatun nevet adott, mely azt teszi: Asszonyok kincse.

Az év vége felé s kivált az 1840-ik évben a szultán igen sok időt töltött a háremben, amikor a franciák Gülnár úrnő osztályába voltak beosztva, ki fiatal és rendkívül szép cserkesz nő volt.

Gülnár szultána különös szerencsének volt kegyence, noha azt egyáltalán nem érdemelte meg. Szülei a Kaukázusnak Kutaiszi nevű tartományából költöztek ki az oroszok elől, s hét-nyolc éven keresztül mindig bujdosnak dél felé és nyugat felé, míg végre Nallihanban, Angora tartományában, Izmidhez háromnapos járőföldre megtelepedtek. Gülnár, a kislányka voltaképpen folytonos bujdosás közt nőtt fel, s tizennégy éves korában oly kifejlett szépségnek tartott, hogy híre eljutott a Márvány-tengerig.

Apja, a vén cserkesz meglehetősen szegénységben élt már. Pár lován, egy kis falka juhán, drága fegyverein s szépséges leányán kívül alig volt valamije, s a mindennapi életért s leányának drága ruháiért kis vagyont is folyton eladogatni kellett. Előre ki lehetett az időt számítani, amikor vagy fegyvereit, vagy leányát kell áruba bocsátania. Efölött ugyan a vén cserkesz nem esett gondolkozóba, mert bár a fia az oroszok elleni csatában elesett, két fia meg már a szultán szolgálatában volt, fegyvereit pedig az ő erőtlenségével többé nemigen forgathatta, mindamellett egy percig sem habozott inkább lányától, mint fegyvereitől válni meg. De azért abrakatlan, sovány lovaival s ragyogó szép leányával folyton zsémbeskedett.

Egyszer, midőn az elkényeztetett lány az öreget valami ékszerért hajszolta, ekként tört ki az öreg cserkesz:

- Ha valamely hatalmas pasa elvisz feleségül, vagy valamely örmény ád érted ötvenezer piaszt, akkor veszek neked ékszer.

⁵³ *szandzsák-seriff* - tartományfőnök

- Engem pedig sem hatalmas pasa el nem visz feleségül, sem piszkos örmény meg nem vesz ötvenezer piaszterért, mert én szultána leszek!

- Bolond vagy, Gülnár, mint akinek megháborodott az elméje - szólt az öreg cserkesz -, ma pedig szedd össze minden ékességedet, mert holnap már megyünk Sztambulba, viszlek a vásárra, s annak adlak el, aki több pénzt fizet érted.

- Jól van, elmegyek veled Sztambulba, elmegyek a vásárra is, de előbb engem elvezetsz a kizlárágához, ha pedig ezt meg nem ígéred: hajamat összetépem, arcomat véresre körmölöm, s akkor aztán elvihetsz a vásárra!

Az öreg cserkesz megígérte a bolond kívánság teljesítését, noha előre látta, lányával együtt hogyan korbácsolatja ki őt a kizláraga. Az öreg szentül azt hitte, hogy a szultán számára bizonyosan nem a földön termett, közönséges anya szülte lányokat szerzik meg feleségül.

Éppen a ramazán első harmadán értek Sztambulba, s kétnapi várakozás után bejutottak a kizláraga színe elé. Míg az öreg cserkesz a nagy elfogultság miatt alig tudott pár szót szólani, addig a vakmerő lány leölté a feredzsét, a felső köpenyt, s levette fátyolát, a jasmakot arcáról, s bátran odaállott a bámuló kizláraga elé.

A kizláraga szemét-száját eltátotta a leány csodálatos szépsége felett, alku nélkül kifizettetett a cserkesznek ötvenezer piasztert, s rögtön elfogadta s felpiperéztette a szerencsés lányt.

- Apám - mondá a lány a vén cserkesznek -, te csak menj vissza Nallihanba, majd én tudatom veled sorsomat.

A vén cserkesz hazament. Gülnár a valide szultánának bemutatott, egész testében tetőtől talpig jól szemügyre vétetett, s aztán aranyos-gyémántos ruhába öltöztetve, a Mindenhatóság Éjszakáján az ifjú szultánnak átadatott. Így lett Gülnár a leilat al-kadr szüze, s így lett az ő szerencséje megalapozva. Így hallották ezt a franciák az odaliszkok fecsegései után, mikor Gülnár szultána szolgálatába osztattak be.

E szultána azonban meg nem becsülte, sőt fel sem vette a franciákat. Öregek, soványak és rútak voltak ezek öelőtte. A váratlan és megmérhetetlen szerencse még vakmerőbbé, sőt kicsapongóvá tette csakhamar az ifjú szultánát. Alig volt tizenhat éves, már valóságos tobzódást vitt véghez odaliszkjaival s egy csomó fiatal núbiai eunuchhal, kiknek a multság közben mindenféle dicstelen mozdulatokat és ugrádozásokat parancsolt, mégpedig akként, hogy mind eunuchjait, mind pedig odaliszkjait pongyolára vetköztette. Ajándékokkal ugyan nem fukarkodott, s az ajándékot nem vonta meg a franciáktól sem, de a franciáknak az ajándékban sem hasznuk nem volt, sem gyönyörűségük. Gülnár mellől szerettek volna szabadulni, mert elgondolták, hogy a kicsapongásnak előbb-utóbb rossz vége lehet, s azért végül is az eunuchok lakolnak; de a szabadulás lehetetlen volt. A kizláraga csak azért is ott tartotta őket, mert ők voltak egyedül, akik a nagy kegyben álló szultána bolondos multságáiban részt nem vettek.

Amint erről a franciák sok jelenségből lassanként meggyőződtek, gyakrabban merült fel előttük a menekülés gondolata. A mívelt, szelíd és kegyes Kamerije szultána mellől talán sohasem kíváncsoztak volna komolyan eltávozni, de Gülnár szultána az ő szemükben valóságos ellentéte volt Kamerijének. Gülnár sohase szólt hozzájuk bizalmasan. Semmi kétségük sem lehetett az iránt, hogy Gülnár sohasem fogja kieszközölni az ő szabadságukat, sőt ilyesmi még csak eszébe se fog jutni. Másik szultána háremosztályába átmenni nem volt lehetséges. Itt maradni testük-lelkük megunta már. Újra megfontolták a menekülés minden lehető esélyét. Most már a kockáztatás sem látszott előttük oly visszariasztónak, mint három-négy év előtt. Megállapodtak abban, hogy a legelső kedvező alkalmat felhasználják a menekülésre.

Az alkalom nem késett soká.

Az 1842-ik évi bajrám-ünnep alkalmával Gülnár szultána rendkívüli mulatságot rendezett udvara és odaliszkjai számára. Töméntelen új és drága ruhával halmozta el kegyenceit, s furcsa színű és szabású, nevetséges öltönyökkel ajándékozta meg azokat, akik nem voltak kegyencei. A nappali mulatságok, kirándulások, körmenetek és dzsamilátogatások alkalmával a franciák mindenütt együtt jártak Gülnár szultána udvarával. Este a szultán egy pillanatra valószínűleg látogatást tett a szultánánál, mert rövid időre a szultána visszavonult. Aztán előjövén, termei tündérlen kivilágítottak. Ezer meg ezer viaszgyertya égett a falakon meg a csillárokbán. Előjöttek a bajadérok mindenféle zenészerrel; előjött egy csomó apró gyermek, kik mindenféle bajazzomutatványokat adtak elő. A szultána szebb volt és gazdagabban öltözve, mint bármikor, s az odaliszkok is ragyogtak az új és fényes öltözékben. Egész éjjel szólt a zene és a tánc, melyben a sok étel-ital és bódítószerek után maguk az odaliszkok is részt vettek. Az eunuchok egész éjjel nem hunyhatták le szemüket.

Midőn reggel lett, a szultánának furcsa ötlet fogamzott meg az agyában. Volt egy ismerőse, barátnéja, Musztafa pasának a neje, ki azonban Kis-Ázsiában, Üsküdar mellett, a Haydar-pasa nevű öbölnél, férje köskjében lakott, s valamely ok miatt az előző napi bajrám-ünnepre nem jött át Sztambulba. Gülnár szultána minden jó szokás ellenére most a reggeli órákban e barátneját akarta meglátogatni és felverni, mégpedig úgy, hogy egész udvarát viszi magával. Ez utóbbi tervről ugyan a kizláraga lebeszélte őt, azonban a látogatási szándékánál állhatatosan megmaradt.

Volt az elhalt szultán hadihajói közt egy igen szép, nagy hadihajó, melynek neve *Nuszretieh* volt. E név azt teszi: Győzelmes. E hajót meglátta egykor Gülnár, s ideges makacssággal sürgette, hogy neki kirándulásokra ilyen alakú hajót építsenek. Sürgetéseinek ellent nem állhatva, végre építettek egy kis hajót teljesen ugyanazon színre és alakra s ugyanazon névvel, s a szultánának, miután az eredetit szeme elől elvezényelték, s többé nem láthatta azt, fejébe verték, hogy amelyet látott és kívánt: ez a kis *Nuszretieh* hajó az, az ő kised lőréseivel és játéknak való ágyúival. E hajónak adatott ki a parancs a háremből, hogy rögtön legyen készen a szultánát Haydar-pasa kikötőjébe átszállítani.

A hajó egy óra alatt készen állott, két szeráji kaik utána köttetett, s Gülnár szultána hét vagy nyolc odaliszkkal s ugyanannyi eunuchhal, kik közt a három francia is jelen volt, a hajóra szállott.

A hajó felette lassan vitorlázott ki a tenger felé, úgyhogy lehetett már délelőtt tíz óra, mikor az öböl előtt horgonyt vetett. Itt Gülnár úrnő az egyik kaikba szállt, s magával vitte odaliszkjait úgy, hogy a másik kaikra, melyre véletlenül egyetlen idegen eunuchhal mind a franciák küldettek, csak két odaliszk maradt, egy Refije és egy Fatima nevű. A kaik egész személyzete három erőteljes *kaikdzsiből*⁵⁴ állott. A franciák ama szürke színű felsőöltönyben voltak, melyet Gülnár a hajóra szálláskor parancsolt felöltöni, s melyet a tegnapi ünnepen kaptak tőle tréfás vagy gúnyos ajándokul.

A szultána kaikja előrement, s a meglehetősen sűrű őszi ködben elveszett szem elől, úgyhogy a második kaik emberei azt sem láthatták, hol kötött ki a szultána. Végre ők is partot értek, de a szultána kaikjának semmi nyomát sem találták. A kaikdzsik a part mellett fel és alá hajtották a csónakot majd egy óráig, anélkül hogy a másikat megtalálták volna. Végre az Ajrikcses-messzi nevű folyónak torkolatára rábukkantak, s itt kikötöttek.

⁵⁴ *kaikdzsi* - csónakos

Az eunuchok most nagy tanácskozásba merültek: mit tegyenek? A hajóhoz, a *Nuszretiehhez* addig visszamenni, míg a köd fel nem szakad, nem lehetett, de ezt nem is akarták, mert nem ez volt a parancsolat. A szultánát s Musztafa pasa köskjét meg nem találják, tehát mit csináljanak? Egyelőre legjobb lesz várakozni, miután egyebet úgysem tehetnek. Ez volt megállapodásuk.

- Mit gondolsz, Fatima odaliszk - kérde Henri -, a fenséges Gülnára szultána meddig marad Musztafa pasa háremében?

- Ki tudná azt - felelte az odaliszk -, talán estéig is, én addig aluszom.

S csakugyan mindkét odaliszk éjjel egy cseppet sem aludva, hamarosan mély álomba látszott merülni.

Henri egyet gondolt. Az idegen eunuchot a kaikon hagyta, s neki a vigyázatot lelkére kötötte, két francia társát maga mellé vette, s kilépett a szárazra, hogy a kösköt megkeresse. Sem a kaikon maradt eunuch, sem a kaikidzsik nem láttak ebben semmi rendkívülit, sőt mind igen természetesnek találták az elhatározást.

A franciák most szárazon voltak. Csakhamar meglehetősen járt és széles útra akadtak, mely dél felé vezetett. Kérdésükre megtudták, hogy dél felé nem messze van Kadiköy, alig egy kilométernyire. Megtudták azt is, hogy Musztafa köskje az Ajrlík folyó jobb partján fekszik, tehát ők azt éppen ellenkező irányban keresték.

Ekkor Henri körülnézett, senkit nem látott, megállt, és társaihoz fordult.

- Bajtársak - mondá -, ha akarjuk, e pillanatban szabadok vagyunk.

Társai megrezzentek. A mámor és álmatlanság miatt a menekülési ötlet eddig eszükbe sem jutott. Mint a villám, úgy érte őket Henri szava.

- Mit tegyünk? - szólt egyik. - Mondd meg, Henri, mit tegyünk?

- Ha akarjátok, menekülhetünk. Egyenruhánkat eltakarja a furcsa új öltözet, bambuszbotunkat eldobjuk, kardunkat és pisztolyunkat eladjuk, pénzünk, ékszerünk van egy kevés, mielőtt szökésünket észreveszik, mi egy napot és egy éjszakát nyerünk; Gülnár szultána nem szeretett bennünket, tán nem is rendeli el, hogy üldözzenek. Ez a helyzet: határozatok!

- Meneküljünk! - Egyszerre mondá ki e szót Henrinek mindkét társa.

E pillanattól kezdve szökevények voltak. A háremet és annak fényességét, a kicsapongó, tündérszép szultánát s a gyönyörű odaliszkok bájos seregét sohase látták többé.

A BUJDOSÁS VÉGE

A DARDANELLÁK PARTJAIN ÁZSIÁBAN ÉS EURÓPÁBAN
A BUJDOSÓK A KERESZTYÉNEK KÖZT IS SZERENCSETLENEK
A MAGYAR BÍRÓSÁG MEGMENTI AZ UTOLSÓ FRANCIÁT

A borongós, ködös, őszi napot felhasználták a minél gyorsabb menekülésre. A hárem illatos levegője után jólesett nekik a nedves, őszi lég nyers tisztasága. És jólesett a szabadság, mint a vadnak, mely elhagyható ketrecét. A tobzódás egész éjjelén nem aludtak semmit, s izmaikat mégsem érezték fáradtnak. Gyorsan lépkedtek az izmidi úton, melynek magaslatairól elő-előbukkant a tenger kéklő tüköre. Kadiköyben csak addig állapodtak meg, míg néhány darab süteményt vettek. Ez volt az egész napi élelmük. Estére Büyüklibe, egy kisdud városkába értek. Inuk már ernyedni kezdett, itt meg kellett hálalniok. A hant elkerülték, oda be nem mentek, hanem ahelyett egy jólelkű öreg muzulmánál kértek éjjeli tanyát és vendégszeretetet. A muzulmán azt sem kérdezte: kik; azt sem kérdezte: mi járatban vannak. Vöröshagymával, olajbogyóval s vajban sült hideg hallal megvendégelte őket, s nagy szívességgel adott éjjeli tanyát. A háremi nyalánságok után jólesett a franciáknak a kezdetleges, jóízű parasztétel. Mély álom és teljes nyugalom után korán hajnalban fölkeltek, a reggeli imát és mosdásokat gazdájuk kedvéért elvégezték, s gyorsan útnak indultak.

E napon minden különös esemény nélkül Jarinjáig értek. Itt éppúgy szállásolták el magukat, mint Büyükliben. Különös ötletük volt a nyilvános vendéglők helyett szegény muzulmánoknál igénybe venni a szívesen felajánlott vendégszeretetet. Jarinjai házigazdájuk sajtáságos észrevételt tett, midőn tőle reggel elbúcsúztak. Ez sem kérdezősködött sem nevük, sem utazásuk célja felől, hanem mikor Henri kora reggel búcsúzás után azt mondá:

- Mi rokonok vagyunk, messze földről jövünk, nagy kárunk esett, de nyomán vagyunk a kártevőnek, s azt keressük - e szavakra a jó muzulmán egész komolyan azt felelte:

- Jól van, jól, nem kérdezlek benneteket, tehát nem szükséges, hogy nekem olyan dolgot mondjatok, ami nem igaz. Jól látom én, hogy ti jövevények vagytok, s jól tudom én, hogy ti a nagyúr háreméből jöttök, és halálra kerestek valakit, aki onnan elszökött. De ez nem az én gondom, hanem a tiétek és a szökevényé. Allah vezéreljen benneteket!

A franciák csak néztek egymásra és a muzulmánra. Mi jutott ennek eszébe? A muzulmán bizonyosan észrevette belső ruhájukat és fegyverüket, bizonyosan ismeri a háremi eunuchok egyenruháját, s bizonyosan erre alapítja sajtáságos föltevését. Lehet, hogy tegnapi házigazdájuk is így gondolkozott. Lehet, hogy ez az oka a különösen szíves és előzékeny vendégszeretetnek. Bármiként legyen, a vén török észrevétele biztos útlevélnek látszott számukra. Szükség esetén csakugyan segíthetnek magukon azzal a mesével, hogy ők titkon egy háremi szökevényt keresnek.

Szinte megőrültek a franciák e fölfedezésnek. Nyugodtabb lélekkel folytatták útjukat. Önbizalom támadt bennük, noha kellő óvatossággal elhatározták, hogy e meséhez csak szükség esetén folyamodnak.

Izmidben egy pillanatig sem állapodtak meg, hanem tovább folytatták útjukat a tengerből mentében. Esős, hűvös napok és éjszakák jöttek, de ők csak siettek előre.

Nyolc vagy tíz nap múlva a szökés után Lampszakiba értek a Dardanellák partján, ott, ahol a tengersizoros csaknem legkeskenyebb.

Itt hosszas tanácskozás után elhatározták, hogy a szoroson át Európába eveznek. Sokáig tanakodtak, ne menjenek-e Szmirnába vagy a Szentföldre, ahol tán európai s tán francia hajót is találhattak volna, de mégsem volt bátorságuk hónapokon át nagy hidegben és vékony ruhában utazgatni Kisázsiaiban és a törökök közt. Pedig ebben alighanem megcsalódtak.

Lampszakiból egy török halász csónakján jöttek át az európai partra, egy Galatasz nevű kis falucskába, melyben törökök és görögök vegyesen laktak. Itt már nem egy jelenségből azt vették észre, hogy ama szíves vendégszeretetre, melyben oly bőven volt részük az ázsiai törökök közt, többé nem számíthatnak. Elhatározták szerény pénzkészletük - mely alig rúgott nyolcszáz piaszterre - szaporítását, s e célból jatagánjaikat akarták eladni Gallipoliban. Kísérletük azonban csaknem veszedelmükre vált. Mind a görög, mind a török kereskedő, kinél eladásra jelentkeztek, visszautasította az üzletbe bocsátkozást. A török azt mondá, hogy inkább ő fizet, csak azt a kardot meg ne kelljen vennie; a görög pedig egyenesen kimondá:

- Ti istentelenek, bizonyosan úgy loptátok ezt a fegyvert!

A franciák egészen megrémülve siettek a fegyvert köpenyük alá rejteni, egyúttal Gallipolit is minél előbb elhagyni. Itt ismerték a háremi fegyvereket.

A kegyetlenül hideg tél ellenére, folytatták a menekülést, mindenütt a tengerparton. Vendégszeretet hiányában gyakran a rossz, szellős, piszkos hanokban, fogadóknak kellett szállást venniök. Az 1843-ik év január közepe táján mégis eljutottak Prohusztába, egy görög városba, ahol arra a nem éppen vigasztaló meggyőződésre jutottak, hogy ezentúl mindent pénzen kell megfizetniök, s a görögök közt munkát sem igen kaphatnak.

Furcsa álomból ébreszté fel a franciákat ez a tapasztalat. Bár ők már rég mohamedánok valának, mindamellet az az ábrándos képzelet élt bennük, hogy a keresztyén népek majd méltányolni fogják az ő egykori keresztyén vallásukat s azon szomorú körülményt, mely miatt nekik Jézus Krisztustól ideiglenesen el kellett pártolniok. Néhány göröggel való értekezés s az utálatnak és megvetésnek ama jelenségei, melyekkel a görögök éppen nem fukarkodtak, kivált a renegátnak felismert mohamedánok irányában, annak belátására kényszeríté a franciákat, hogy az idő még egyáltalán nem érkezett el rájuk nézve múltjokat felfedezni. Mint mohamedánok itt a szultán uralma alatt a keresztyén vallásra vissza nem térhettek. Ez nagy feltűnést keltett volna, s fogságot, fölfedeztetést, szökésük büntetését s a halált alig kerülhették volna el. De másrésről keresztyénségükkel sem igen dicsekedhettek, mert ebben a muzulmán nem érdemet, a görög pedig annak elhagyásában halálos bünt látott. Mindezt meggondolva s a muzulmánok vendégszeretetére is számítva, a franciák lemondtak arról a tervükről, hogy menekülésüket Görögország felé folytassák, ehelyett sokkal célszerűbbnek látták, ha útjokat északnak, muzulmán lakta vidék felé fordítják.

Februárban minden különös eset nélkül elérték Üsküpot. Csak a nagy hideg miatt kellett sokat szenvedniök.

Az albán urak megvették tőlük mind a jatagánokat, mind a pisztolyokat. Ideje is volt már, mert pénzecskéjük teljesen elfogyott. Itt már a háremi fegyverekre senki sem ismert rá, de ezentúl nem is mondhatták magukról, hogy ők háremi szökevények titkos, de hivatalos üldözői.

A nagy hideg és nagy hófúvatagok miatt Üsküpből nem mozdulhattak ki április elejéig. Ruhájuk itt már rongyos és szennyes színt öltött, s fegyver sem lévén kezük között, mely árulójuk lehetett volna, valóban nem kellett félniök a fölfedeztetéstől. Különböző tudakozódás és értekezés után legcélszerűbbnek látták nyugot felé Szkutarinál kimenni az Adriai-tenger partjára s ott bevárni valamely olasz vagy francia hajót, mely őket hazájukba szállítja.

Reményük azonban nem teljesült. Szkutariba ugyan baj nélkül érkeztek, de francia hajó több héten át nem érkezett, s a kikötőben nem is biztatták őket, hogy hamarosan érkezni fog - az odajövő olasz, angol és osztrák hajók pedig útlevíl és drága pénz nélkül nem vették fel őket. Nemegyszer csodálkozó, sőt gyanúsító megjegyzéseket kellett a matrózoktól hallaniok, hogy ily piszkos, koldus, vén törökök mit akarnak Anconában, Dieppe-ben vagy Triesztben.

Szomorúság tölté el a franciák szívét. Íme, Európában vannak és keresztyének között, ahová lelkük vágya harminc éven át vonzá, kergeté őket. Íme, szomszédságában vannak Olaszországnak, és Olaszország szomszédja Franciaországnak, az ő hazájuknak, és mégis éppoly nehézségek állják útjokat, mint a kirgiz sivatagon vagy a Volga partján vagy Trapezunt háremében. Pénzüik is fogyatékán volt már, s a munkát sem bírták úgy, mint hajdanán, mint huszonöt év előtt az orosz városokban. Lehajtott fővel, csüggedt lélekkel, kialudt ábrándokkal s hanyatló reménnyel fordultak vissza a tengerpartról, hogy bujdosásukat a szárazföldön, Mohamed követői közt folytassák.

Kéregetve, fáradtan, kimerülten töltötték napjaikat, s bolyongtak a sziklák közt. Nem az üldözéstől féltek immár, hanem attól, hogy reményük fogytával erejük is fogy a további küzdelemre. Oly közel Franciaországhoz - két hét alatt otthon lehetek volna már -, s most ismét eltávozni a tengerpartról, s évekkkel löketni vissza a céltől, s ötvenéves züllött korral tévedezni félvad népek között! És mégis mentek előre, hogy elérjék a Szávát, mely két bujdosó franciának megadta a nyugalmat - a halált.

A lakompaki úriszéken eddig tartott az öreg francia elbeszélése. Az elbeszélés folyamán gyakran könnyek jöttek szemébe, gyakran elszorult szíve, gyakran csak ajkai remegtek, de szólni nem tudott. Szomorú emlékek rettentő terhe alatt gyakran görnyedett lelkiereje. Utolsó két bajtársának elvesztése volt legfájdalmasabb vesztesége.

Szemtanúk azt állítják, hogy Henri arca teljesen hasonló volt Szent Péter arcához, amint az az utolsó vacsorát ábrázoló képen festve van. Sovány arc, mélyen ülő, okos és kedélyes szemek, rövid haj, bajusz és szakáll, mind teljesen ősz. Kissé hajlott, sovány termet, az arc tele redőkkel.

Sopron megye táblabíráira mély benyomást gyakorolt az örök bujdosó szomorú elbeszélése. Szavait elhitték, egyetlenegy táblabíró kivételével. E kivétel volt az úriszék érdemes elnöke, az ősz Badicz Endre táblabíró.

- Már én, téns úriszék - mondá -, nem hiszek ennek a németnek. Vándorló legény ez, nem más; minket csak bolonddá akar tenni ezzel a sok haszontalan mesével. Ki hinné azt el, hogy ez francia létére még a török császárnak is eunuchja lett volna?!

- Urambátyám - mondá a *fiskus*⁵⁵ -, arról meggyőződhetünk, hogy csakugyan eunuchnak való ember-e.

Rögtön behívták a vármegyének ott jelenlevő physikusát, hogy az öreg csavargót vizsgálja meg, s vizsgálatának eredményéről adjon nyomban jelentést.

Henrit a vármegye katonája egy szomszéd szobába vezette, s ott a főorvos rögtön megvizsgálta. A szemle igazolta, amennyire igazolhatta, a francia előadását.

- Mit csináljunk most veled? - kérdé az elnök.

- Én nem tudom - felelt Henri -, én Franciaországba, a hazámba akarok visszatérni.

⁵⁵ *fiskus* - ügyész

- De mit akarsz? Hogy akarsz odajutni útleveél nélkül?

- Uraim, én harmadfél év óta vagyok Magyarországon. Voltam koldus, voltam szolga, voltam munkás, beteg és egészséges, végigjártam az országot, találkoztam katonával, pandúrral, bíróval, szegénnyel, gazdaggal, de éntőlem soha senki sem kért útlevelet vagy igazolványt. Azt gondolom: Ausztriában és Németországban sem kérnek, kivált ha a francia követséghez juthatok.

Henrit kiküldték a teremből. A táblabírák tanácskoztak. Szívük megesett a szegény öreg francián. Két módja volt a segítségnek. Az egyik: a vármegye és a helytartótanács útján intézkedni, hogy a francia hivatalos úton küldessék hazájába. E javaslat ellen fontos észrevételek tétettek. E javaslat elfogadása esetén a kihallgatási jegyzőkönyv fölterjesztendő lett volna a kormányhoz, s ez esetben megtörténhetett, hogy az osztrák kormány a szökevényt kiadja az orosz kormánynak. Ezt semmiképp nem akarták.

A másik módja volt az, ha Henrit mint rendes lakhely nélkül való franciát az úriszék egyenesen Bécsbe, a francia követséghez átkíséri, s a követségnek figyelmébe ajánlja. E javaslat elfogadtatott.

A tanácskozás alatt a főügyész kiment Henrihez, s azt mondá neki:

- Maradjon ön Magyarországon. A kegyelmes herceg gond és munka nélkül kényelmes életet biztosít az úriszék fölterjesztésére.

- Uram, köszönöm a kegyet. Én Franciaországba óhajtok menni. Ha a nyomor és a halál fenyegető keze vissza nem riasztott, a kényelem nem tud utamban meggátolni.

Az úriszék tagjai huszonöt-harminc húszast adományoztak a franciának, s két pandúrral s kötött levéllel elkísértették Bécsbe, hol gróf Flahault francia nagykövethez, a Minoriták terén 42. sz. alatt levő követségi palotába adták át.

A nagykövet távollétében Perier Eugén titkár vette át Henrit, s olvasta el az ajánlólevelet, melyet az úriszék küldött a követhez.

Szegény öreg francia! Könnyek közt, zokogva emlékezett meg társairól, akik Szibéria bányáiban, a kirgiz sivatagon, a kalmükök közt, Trapezuntban s a Száva hajjain hunyták le örök álmra szemeiket. A lakoma, melyet a követségi személyzet az örök bujdosó tiszteletére adott, az elhunyt bajtársak emlékének volt szentelve, de egyszersmind a nagy császár emlékének is. Henri itt kérdezte meg élénk kíváncsisággal s itt hallgatta meg élénkebb figyelemmel honfitársainak ajkáról az elbai és Szent Ilona szigeti nagy száműzött hősi történetének utolsó részleteit.

De az örök bujdosó mégis meglátta Franciaországot. Vajon fölismerték-e otthon őt harminchat évi szenvedés után azok, akik egykor szerették? Vajon elhitték-e neki életének hihetetlen történetét?

-&-